

Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ЕКОНОМІЧНИЙ ЧАСОПИС

**Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки**

Журнал видається з 2015 року

№ 3 (7)

Луцьк
2016

УДК 33(062.552)
ББК 65я54
Е 45

*Рекомендовано до друку вченою радою
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 16 від 27 жовтня 2016 р.)*

Редакційна колегія

Ліпич Л. Г., доктор економічних наук, професор, головний редактор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Базилевич В. Д., доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України (Київський національний університет імені Т. Шевченка).

Карлін М. І., доктор економічних наук, професор, заступник головного редактора (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Крупка М. І., доктор економічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка).

Крупка Я. Д., доктор економічних наук, професор (Тернопільський національний економічний університет).

Кіндрацька Л. М., доктор економічних наук, професор (Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана).

Кузьмін О. С., доктор економічних наук, професор (Національний університет «Львівська політехніка»).

Макара О. В., доктор економічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Павліха Н. В., доктор економічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Реверчук С. К., доктор економічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка).

Стрішенець О. М., доктор економічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Супрун Н. А., доктор економічних наук, професор (Інститут економіки та прогнозування НАН України).

Черчик Л. М., доктор економічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Andrzej Cwynar, prof. nadzw. dr hab. (Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie).

Roman Patoga, prof. nadzw. dr hab. (Spoleczną Akademią Nauk w Łodzi).

Кулинич М. Б., кандидат економічних наук, доцент, відповідальний секретар (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Рецензенти

Дзюблюк О. В., доктор економічних наук, професор (Тернопільський національний економічний університет);

Іванов Ю. Б., доктор економічних наук, професор (Харківський національний економічний університет);

Крикавський Є. В., доктор економічних наук, професор (Національний університет «Львівська політехніка»).

Е 45 **Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки** : журнал / уклад. Любов Григорівна Ліпич, Мирослава Богданівна Кулинич. – Луцьк : Вежа-Друк, 2016. – № 3 (7). – 137 с.

У виданні «Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки» розміщено наукові статті про сучасний стан та перспективи розвитку економіки України, їх теоретичні, методологічні й практичні аспекти.

Для науковців, аспірантів, студентів, економістів і всіх, хто цікавиться питаннями розвитку економічної системи України.

The collected papers «Economic Journal of Lesia Ukrainka Eastern European National University» publish scientific articles on the current state and prospects of economy development in Ukraine as well as on its theoretical, methodological and practical aspects.

For researchers, graduate students, economists and all those interested in the issues of economic system development in Ukraine.

Журнал є науковим фаховим виданням України, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора чи кандидата наук (див. додаток 8 до наказу Міністерства освіти і науки України від 21.12.2015 № 1328).

**УДК 33(062.552)
ББК 65я54**

Сайт журналу:
echas.eenu.edu.ua

© Ліпич Л. Г., Кулинич М. Б. (укладання), 2016
© Маліневська І. П. (обкладинка), 2016
© Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2016

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Стрішинець Олена

Роль та значення аутсорсингу в енергоефективності та енергозбереженні житлово-комунальної галузі.....7

Павлов Костянтин

Диференціація об'єктів нерухомості в міжнародному вимірі 12

РОЗДІЛ II. ЕКОНОМІКА Й УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Оганезова Анна

Збереження здоров'я працюючих в умовах урбанізації..... 19

РОЗДІЛ III. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Ліпич Любов, Товстенюк Олександр, Хілуха Оксана, Кушнір Мирослава

Стратегія розвитку підприємства та детермінанти, що її визначають 27

Коленда Наталія

Теоретичні підходи до визначення сутності поняття «соціальний менеджмент» 32

Тоцька Олеся

Зарубіжний досвід оплати праці в системі освіти 37

Ліпич Любов, Гринюк Роман

Адміністрування як інструмент підвищення інвестиційної ефективності прямого оподаткування підприємств 41

РОЗДІЛ ІV. РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА ТА ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Алієва Анастасія Наукові підходи до визначення сутності транскордонного ринку туристично-рекреаційних послуг	47
Стрішенець Олена, Ільїн Леонід, Павлов Костянтин Засади ефективного землекористування Волинської та Рівненської областей: регіональний аспект	52
Долиняк Юлія Регіональні ринки освітніх послуг: сутність та значення в умовах транскордонного співробітництва	60
Уніга Олег Концептуально-теоретичні засади регулювання ринку праці прикордонного регіону	64
Садова Уляна, Андрусішин Наталія, Князєв Святослав Розвиток ринків праці у раїнсько-польського прикордоння: євроінтеграційний аспект	68
Куцаб-Бонк Катажина, Кравців Ірина Маркетинг прикордонних сільських територій України як чинник їх розвитку та стимулювання конвергенції в спільному транскордонному просторі з ЄС	75

РОЗДІЛ V. ГРОШІ, ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ

Karlin Mikola, Ostromukhova Natalia Ways to Improve the Financial Viability of the Regions in the Context of the Reform of Fiscal Decentralization Policy in Ukraine	85
Фролова Лариса, Брагіна Ольга Необхідність упровадження процесно-орієнтованого підходу як механізму вдосконалення системи бюджетного управління	89
Стащук Олена Інтегральне оцінювання рівня фінансової конкурентоспроможності підприємства: теоретичний та практичний аспекти	98
Evtuh Alexander The Money Laws: Systematic Financial Approach	103
Грудзевич Ігор, Теслюк Софія Обґрунтування доцільності впровадження недержавного пенсійного забезпечення	107

РОЗДІЛ VI. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ, СТАТИСТИКА ТА МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ Й ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Шигун Марія Структура та об'єкти внутрішнього контролю як складника системи економічної безпеки підприємства ..	115
Мельник Катерина Оперативний контроль на сторінках історії бухгалтерського обліку	122
Кулинич Мирослава Вибір методу обліку витрат і системи калькулювання та їх вплив на результат діяльності	127
Вимоги до оформлення статей у журналі «Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки»	134

CONTENT

CHAPTER I. ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

Strishenets Elena

The Role and Importance of Outsourcing in Energy Efficiency and Energy Saving Housing Industry 7

Pavlov Konstantin

Differentiation of Real Estate in an International Context. 12

CHAPTER II. ECONOMICS AND NATIONAL ECONOMY MANAGEMENT

Oganezova Anna

Saving the Health of Workers in Terms of Urbanization.....19

CHAPTER III. ECONOMICS AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Lipych Lubov, Tovsteniuk Oleksandr, Kchilycha Oksana, Kushnir Myroslava

Development Strategy and Determinants of it.....27

Kolenda Nataliia

The Theoretical Approaches to Defining the Essence of the Notion of «Social Management». 32

Totska Olesia

Foreign Experience of Pay in the Education System.....37

Lipych Lubov, Gruniyk Roman

Administer as a Tool to Improve Investment Efficiency of Direct Taxation of Enterprises.....41

CHAPTER IV. REGIONAL ECONOMY AND ECONOMY OF NATURAL RESOURCES

Alieva Anastasiia

Scientific Approaches to Defining the Essence of Cross-border Market Tourist and Recreational Services. .47

Strichunec Olena, Ilyin Leonid, Pavlov Kostyantyn

Bases of Effective Land Tenure of Volyn and Rivne Oblasts: a Regional Aspect. 52

Dolyniak Yulia

The Nature and Significance of the Regional Educational Markets in the Conditions of the Transborder Cooperation. 60

Uniga Oleg

Conceptional and Theoretical Fundamentals of Regulation of the Labour Market in the Border Region.....64

Sadova Uljana, Andrusyshyn Natalja, Knyazyev Svjatoslav

Labour Market Development Ukrainian-Polish Border: European Integration Aspect. 68

Kutsab-Bonk Katazhyna, Kravtsiv Iryna

Marketing of Near-border Rural Areas of Ukraine as a Factor of its Development and Stimulation of Convergence in joint Cross-border Space with the EU 75

CHAPTER V. MONEY, FINANCE AND CREDIT

Karlin Mikola, Ostromukhova Natalia

Ways to Improve the Financial Viability of the Regions in the Context of the Reform of Fiscal Decentralization Policy in Ukraine 85

Frolova Larysa, Bragina Olga

The Need to Implement a Process-oriented Approach as a Mechanism to Improve Budget Management System. 89

Stashchuk Olena

Integral Evaluation of The Financial Enterprise Competitiveness : Theoretical and Practical Aspects. 98

Evtuh Alexander

The Money Laws: Systematic Financial Approach..... 103

Hrudzevych Igor, Tesliuk Sofia

Feasibility Introduction of Private Pensions..... 107

CHAPTER VI. ACCOUNTING, AUDITING, STATISTICS, MATHEMATICAL METHODS AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMICS

Shygun Mariya

The Structure and Objects of Internal Control as a Component of Economic Security of Enterprise 115

Melnyk Kateryna

From Social Needs to the Functions of Management: Evolution of Operational Control. 122

Kulynych Myroslava

A Choice of Method of Account of Charges and System of Calculation and Their Influence are on the Result of Activity. 127

Requirements to the Completion of the Articles to the Collection of Journal «Economic journal of Lesia Ukrainka Eastern European National University»..... 134

РОЗДІЛ I

Економічна теорія та історія економічної думки

УДК 338.03/477

Олена Стрішенець – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри аналітичної економіки та природо-користування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Роль та значення аутсорсингу в енергоефективності та енергозбереженні житлово-комунальної галузі

У статті проаналізовано сучасний стан житлово-комунального господарства як загрозовий для розвитку національної економіки. Деталізовано основні та допоміжні функції житлово-комунальної сфери. Визначено роль аутсорсингу як передачі виконання допоміжних функцій сторонній організації в енергоефективній стратегії розвитку житлово-комунального господарства.

Ключові слова: житлово-комунальне господарство, аутсорсинг, житлова сфера, енергоощадність, комунальна власність, комунальні послуги.

Постановка наукової проблеми та її значення. Житлово-комунальне господарство – важлива соціально орієнтована ланка економіки країни, багатогалузевий комплекс, основна діяльність якого полягає в наданні житлових і комунальних послуг населенню, бюджетним установам та комерційним підприємствам, що забезпечують реалізацію прав і захист здоров'я громадян, сприяють соціально-економічному розвитку й зміцненню безпеки держави.

Житлово-комунальна галузь – це водночас нерационально господарююча сфера економіки країни, що характеризується високим ступенем старіння матеріально-технічної бази, збитковістю підприємницьких структур, деформацією ринкових відносин, низькоякісними наданими послугами й неефективним використанням цінних природних ресурсів. Аналізуючи сучасний стан житлово-комунальних підприємств, потрібно відзначити їх вагоме енергоспоживання, зокрема щороку витрачається близько 70 % паливно-енергетичних ресурсів, 20 % електричної та 30 % теплової енергії, що споживається національною економікою [1]. Окрім того, потрібно відзначити доволі складне інфраструктурне забезпечення ЖКГ України: кілька тисяч підприємств й організацій експлуатує близько 25 % основних фондів держави, зайнято 5 % працездатного населення країни. Щорічно близько 5–6 % ВВП країни складає загальна вага ЖКГ. Збереження в Україні монополізованої системи експлуатації житла й надання житлово-комунальних послуг характеризує цю галузь як загрозовий для національної безпеки.

Одним із надзвичайно важливих інструментів макроекономічного регулювання ЖКГ та зменшення монополізованого впливу потрібно розглядати аутсорсинг – форму організації господарської діяльності суб'єкта господарювання за рахунок зосередження на основному предметі діяльності й передачі побічних функцій зовнішнім фірмам. За системою аутсорсингу житлово-комунальні підприємства можуть передавати повноваження щодо обслуговування та благоустрою внутрішньобудинкової інфраструктури, телекомунікацій, нарахування квартирної плати, проведення робіт із ресурсозбереження тощо.

Аналіз дослідження цієї проблеми. Ця проблематика не є відносно старою. Відомо чималу кількість праць вітчизняних і зарубіжних учених з аналізу житлово-комунального сектору реформування

під дією різних чинників та інструментів. Окреслено вплив на навколишнє природне середовище, з'ясовано механізми формування раціональної еколого-економічної поведінки виробників комунальних послуг, проаналізовано суть і значення аутсорсингу в діяльності ЖКГ. Плеяда вчених, дослідників, які займалися цими питаннями, досить численна (А. Борисенко, Б. Данилишин, О. Вольська, С. Денисюк, В. Дорофійенко, Т. Начала, В. Лобас та ін.) [3; 7; 8]. Але, незважаючи на ґрунтовні дослідження окресленої проблеми, роль і значення аутсорсингу в енергоефективній та енергоощадній діяльності ЖКГ висвітлено побіжно, обґрунтовано доцільність його використання для розв'язання проблем ЖКГ у форматі сталого розвитку як у теоретичному, так і в практичному вимірі, украй недостатньо. На жаль, ці напрацювання не зосереджуються на конкретних результатах у цьому напрямі.

З огляду на зазначене застосування аутсорсингу у сфері ЖКГ є можливим та необхідним, що й відображено в подальшому дослідженні.

Мета й завдання статті – з'ясувати теоретико-методологічний потенціал аутсорсингу в контексті ресурсоощадливого розвитку ЖКГ. Для досягнення мети потрібно виконати такі завдання:

- проаналізувати реальний стан, структуру ЖКГ України;
- визначити екологічні наслідки впливу діяльності підприємств ЖКГ;
- розглянути суть і можливість застосування аутсорсингу як форми організації господарської діяльності в системі ЖКГ;
- з'ясувати вплив аутсорсингу на підвищення енергоефективності та енергоощадливості підприємств ЖКГ.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Останніми роками в діяльності ЖКГ України є чимало проблем, розв'язання яких постало досить гостро. Ігнорування чи постійне гальмування цього процесу можна пояснити тим, що ЖКГ є однією зі складових частин систем державного управління й місцевого самоврядування, що фінансується за остаточним принципом. На жаль, існує традиційна практика, за якою підприємства в структурі ЖКГ не мають достатніх обігових коштів для утримання в належному стані комунальних споруд, мереж, устаткування, погіршується технічний стан основних фондів, зростають питомі непродуктивні витрати матеріальних й енергетичних ресурсів, що відображається низьким рівнем і якістю комунальних послуг, незадоволенням населення й зменшенням обсягів платежів.

Сучасний стан житлово-комунального господарства визначається сукупністю системних проблем:

- критичним фінансово-економічним становищем підприємств ЖКГ, зростанням заборгованості населення перед підприємствами галузі;
- застарілою, неефективною матеріально-технічною базою та інфраструктурним забезпеченням галузі;
- низькою якістю житлово-комунальних послуг до споживацьких потреб;
- деструктивним впливом на стан довкілля.

Зростання кризових явищ у сфері житлово-комунального господарства, перетворення їх в один із головних чинників зростання соціальної напруги в Україні призводить до різкого зростання тарифів і падіння оплати послуг ЖКГ.

ЖКГ – це самостійна сфера економіки, основною метою функціонування якої є задоволення потреб населення й підприємств у послугах, що забезпечують нормальні умови життєдіяльності, зокрема в обслуговуванні житлового фонду, до якого належать будинки й помешкання, що використовуються як житло. Основними нормативно-правовими актами, які регулюють відносини у сфері ЖКГ є Цивільний кодекс України; Господарський кодекс України; Кодекс України про адміністративні правопорушення; Закони України «Про житлово-комунальні послуги», «Про природні монополії», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про ціни і ціноутворення», «Про місцеві державні адміністрації», «Про теплопостачання», «Про питну воду та питне водопостачання», «Про електроенергетику», «Про відходи», «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», «Про державне регулювання в сфері комунальних послуг України», «Загальнодержавна програма реформування та розвитку ЖКГ на 2015–2025 рр.» [1; 2].

ЖКГ – своєрідним комплекс, що надає послуги, не виробляє товари, тому належить до виробничої й невиробничої інфраструктури. Комплексність ЖКГ характеризується великою кількістю підгалузей, що входять до її складу: житлове господарство, водопостачання та водовідведення, комунальна енергетика, теплопостачання, міський електротранспорт, зовнішній міський благоустрій, дорожнє господарство,

санітарне очищення міст (прибирання вулиць, будинкове окультурення й утилізація твердих побутових і харчових відходів), зелене господарство (озеленення міст, квітникарство), готельне господарство, ритуальне обслуговування, ремонтно-будівельне виробництво, монтаж, капітальний ремонт та експлуатація ліфтового господарства, власна промисловість і капітальне будівництво, проектні, конструкторсько-технологічні та науково-дослідні роботи тощо.

Маючи складну ієрархічну систему, яка об'єднує чимало окремих підсистем, ЖКГ функціонує як на макрорівні, так і на рівні окремих регіонів. Частина функцій ЖКГ сильно монополізована, а інша – цілком допускає перехід на ринкові (конкурентні відносини).

Вироблення та виконання житлово-комунальних послуг регламентуються стандартами, нормативами, нормами й правилами, які встановлюють комплекс якісних та кількісних показників і вимог з урахуванням соціальних, економічних, природно-кліматичних й інших умов регіонів та населених пунктів.

З огляду на те, що об'єкти житлово-комунального господарства перебувають у власності територіальних громад й органів місцевого самоврядування, серйозних реформ у цій сфері не відбувається. Фінансове забезпечення галузі характеризується складною ланцюговою реакцією: підприємства не мають достатніх обігових коштів для утримання в належному стані комунальних споруд, мереж, устаткування, що проявляється в погіршенні технічного стану основних фондів та збільшенні питомих витрат матеріальних й енергетичних ресурсів. Це знижує рівень та якість комунальних послуг, невдоволення населення та зменшення обсягів платежів. Як результат, знижується довіра споживача, інтереси якого залишаються не втамованими через недосконалість нормативно-правових механізмів відповідальності за кількість та якість послуг і монополізм комунальних підприємств [4].

Структура житлово-комунальних послуг функціонує відповідно до Закону України «Про житлово-комунальні послуги». Житлово-комунальні послуги, залежно від функціонального призначення, поділяються на:

- комунальні;
- послуги з утримання будинку, споруд або групи будинків;
- послуги з ремонту приміщень, будинків, споруд.

До комунальних послуг відносять:

– централізоване постачання холодної води – забезпечення споживачів холодною водою за допомогою комплексу об'єктів, споруд, розподільних водопровідних мереж, пов'язаних єдиним технологічним процесом виробництва й транспортування холодної води;

– централізоване водовідведення (каналізація) – господарська діяльність із відведення, очищення комунальних та інших стічних вод за допомогою комплексу об'єктів, споруд, колекторів, трубопроводів, пов'язаних єдиним технологічним процесом;

– централізоване опалення – забезпечення постачання споживачам теплової енергії за допомогою комплексу об'єктів, споруд, котельень, бойлерів, трубопроводів, пов'язаних єдиним технологічним процесом;

– централізоване постачання гарячої води – забезпечення споживачів гарячою водою за допомогою комплексу об'єктів, споруд, розподільчих водопровідних мереж, пов'язаних єдиним технологічним процесом виробництва та транспортування гарячої води;

– електропостачання;

– газопостачання – реалізація природного або скрапленого газу за допомогою транспортування його до споживача, обслуговування внутрішньобудинкових систем газопостачання;

– вивезення побутових відходів тощо.

До послуг з управління будинком, спорудою або групою будинків, входить:

- балансоутримання;
- укладання договорів та виконання послуг;
- контроль за виконанням договорів.

Послуги з ремонту приміщень, будинків, споруд уключають:

- заміну та посилення елементів конструкцій і мереж;
- відновлення несучої спроможності та несучих елементів конструкцій.

Окрім того, існує класифікація на основні житлово-комунальні послуги та додаткові. Основні житлово-комунальні послуги надаються в обов'язковому порядку й забезпечують необхідну впорядкованість житлових будинків, житлових і допоміжних приміщень, прибудинкової території відповідно до умов конкретного населеного пункту. Перелік таких послуг визначається Верховною Радою України. Додаткові житлово-комунальні послуги надаються за договором між виконавцем і споживачем.

Зростання економіки держави, розв'язання соціально-економічних проблем населення багато в чому залежать від проведення житлово-комунальних реформ. На сучасному етапі розвитку очевидною стає необхідність радикальних рішень, що б дало змогу зберегти соціально прийнятний рівень навантаження на бюджетні домогосподарства з боку житлово-комунальних тарифів і водночас забезпечити належну якість надання послуг та запобігти наростаючому фізичному руйнуванню інфраструктури ЖКГ. Тут варто згадати, що основною причиною низької ефективності діяльності ЖКГ є, зазвичай, неефективний менеджмент, а технологічна застарілість обумовлена тривалою загальною для всієї національної економіки «інвестиційною паузою», залежний характер якої посилюється для підприємств галузі через політизацію тарифоутворення. Тому в тій ситуації, яка склалася, спроба впровадження тарифів, що враховують необхідність повного відшкодування собівартості послуг та накопичення інвестиційних ресурсів для розвитку галузі, призводить до цінових диспропорцій, що є неприйнятним з огляду на низьку платоспроможність споживачів.

Сучасний стан ЖКГ характеризується значним деструктивним впливом на довкілля. Загалом, це є наслідком успадкованого від колишнього СРСР неефективного ресурсовитратного управління, що не лише гальмує розвиток галузі, а й збільшує екодеструктивне навантаження. Екодеструктивну діяльність ЖКГ можна розглядати щодо двох напрямів: споживання природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища відходами, викидами й скидами [9].

ЖКГ має надзвичайно високу ресурсо- та енергоємність: за обсягами водоспоживання (25,8 %) займає друге місце після промисловості, за обсягами енергоспоживання – третє місце після енергетики й чорної металургії.

Але найбільший руйнівний вплив галузі досягається «даремними» витратами, про що свідчать такі дані:

- вимоги в системах водопостачання сягають 30–40 %, а в деяких регіонах перевищують 50 % [4];
- питомі витрати на виробництво 1 Гкал теплової енергії складають 185–190 кг у. п., у той час, як середньосвітовий показник – 140–150 кг у. п., фактичні витрати на транспортування теплової енергії сягають 30 % (нормативні витрати не повинні перевищувати 13 %) [5];
- витрати енергоресурсів на одного мешканця житлового фонду в Україні у 2,5–2,7 раза вищі, ніж у країнах ЄС.

У містах і селищах міського типу України щороку утворюється близько 40 млн м³ сміття, а більшість звалищ, на які вивозяться тверді побутові відходи, заповнена на 90 %, і не відповідають вимогам екологічної безпеки. Через погіршення стану каналізаційної системи відбулося збільшення частки забруднених стічних вод у загальному водовідведенні, наприклад із 22 (2004 р.) до 31 % (2014 р.). Отже, для зменшення забруднення довкілля в системі ЖКГ потрібно проводити заходи організаційного, правового, фінансового й технічного характеру, спрямовані на раціональне використання ресурсів.

На державному рівні вже започатковано виконання завдання щодо створення інституційно-правових стимулів для ефективної господарської діяльності підприємств ЖКГ на рівні підприємства. Заходи щодо створення економічної безпеки господарської діяльності підприємств ЖКГ спрямовані на забезпечення економічної рівноваги та охорону довкілля, а також є способом підвищення ефективності й створення безпечних умов життя громадян. Деякі аспекти окреслених завдань відображені в Загальнодержавній програмі реформування економіки та житлово-комунального господарства на 2015–2025 рр. Ця програма – основний документ, де визначено напрями реформування житлово-комунальної сфери, але, на жаль, програма реалізації зазначених досліджень відбувається вкрай повільно [6].

Дедалі частіше в теоретичній та практичній діяльності підприємств різних галузей використовується аутсорсинг. У широкому розумінні «аутсорсинг» є передачею підряднику деяких бізнес-функцій або частини бізнес процесу.

Отже, аутсорсинг – це оптимізація діяльності та зменшення витрат підприємств чи організацій на базі концентрації на основних сферах діяльності й передачі вторинних або непрофільних функцій стороннім виконавцям.

Зазвичай, аутсорсинг передбачає, що стороння організація може виконувати роботу більш дешево або з вищою якістю. Це приведе до іншого скорочення витрат на виробництво кінцевої продукції, оскільки кожна сторона виконує саме ту роботу, яку найкраще може робити, не довкола великих зусиль і не вкладаючи достатньо коштів в освоєння нового виду діяльності.

Галузева програма енергоефективності та енергозбереження в ЖКГ, яка є основним елементом в енергетичній стратегії України на період до 2030 р., передусім, має за мету розв'язання проблем енергозабезпечення та пришвидшення положень законодавства відповідно до енергетичної незалежності в країні й створення умов економічної зацікавленості суб'єктів господарювання до підвищення ефективності використання енергоресурсів.

Тому зменшувати виробничі витрати за статтею «Енергозбереження» підприємство, що входить в структуру ЖКГ, має за системою створеної програми покращення аутсорсингу, а також потрібно проводити поліпшену, пов'язану зі збереженням енергоресурсів роботу. Облік вирішень цих питань розглянуто як важливий етап реалізації програми енергозбереження на підприємстві.

Економія енергоресурсів може бути й державною за рахунок автоматичного регулювання та управління витратами відповідних енергоресурсів. На практиці це завдання виконується за допомогою автоматизованого напрямку комерційного обліку енергоресурсів (АККОЕ), розробленого фірмою «Зем». Цей напрям дає змогу проводити багатотарифний облік витрат, здійснювати контроль із повною архівацією даних, аналізувати ситуацію, автоматично регулювати та управляти витратами енергоносіїв згідно із заданою програмою, подавати необхідну інтерпретацію на комп'ютер та передавати її по модему.

Експлуатаційні можливості комплексу наочно можна простежити, наприклад, під час розгляду оборонного трубопроводу; при передачі гарячої води спостерігали значний тренд тиску. У цьому випадку вода проходить із системи, а плата споживача за використану воду збільшується пропорційно до фактичного використання води. У цій ситуації застосування комплексу АККОЕ забезпечується перекриттям захисту та відтворенням нормативного споживання гарячої води, а витрати тепла розраховуються за нижчими тарифами.

Реалізація цієї програми можлива за двома варіантами:

1. Підприємство інтерпретує можливість змін у виробництві та самостійно здійснює перебіг установленної ціни.
2. Функції візуалізації програми «Енергозбереження» надаються аутсорсинговими підприємствами.

При реалізації програми за першим варіантом житлово-комунальне підприємство може нести витрати на суму 54 734 грн (вартість послуг монтажу – 37 237 грн; використані з моменту установлення та обладнання – 7500 грн., поточні експлуатаційні витрати – 1000 грн / місяць). При використанні послуг, ЖКХ витрати можуть зменшитися. Отже, економія становитиме 30 744 грн. Крім того, перехід на аутсорсинг дає змогу підприємству мінімізувати ризики, пов'язані з можливими збоями роботи, обладнання, оскільки при їх появі відповідальність несе фірма-аутсорсинг. Окрім того, низка інших питань, таких як вивезення побічного сміття, обрізання, прибирання прибудинкової території, здійснюється саме аутсорсинговими підприємствами, які забезпечені відповідним обладнанням, професійними напрямками, мають значний досвід у виконанні сучасних завдань, виконують роботу з меншими витратами та з вищою якістю.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. При реформуванні житлово-комунального господарства потрібно збільшувати послуги та якість аутсорсингів, які включені в процес функціонування ринкового механізму, обов'язковими елементами якого мають стати організовано економічні інструменти екологічного регулювання. Використання аутсорсингу як організації господарської діяльності на перспективу дасть можливість підвищити рівень комунальних відносин у житлово-комунальному комплексі та сприятиме ефективній реалізації програми «Енергозбереження 2030».

Джерела та література

1. Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 року. – №1160-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
2. Закон України «Про житлово-комунальні послуги» від 24 червня 2004 року. – №1875-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

3. Димченко О. В. Житлово-комунальне господарство в реорганізаційному процесі: аналіз, проектування, управління : монографія / О. В. Димченко. – Х. : ХНАМГ, 2009. – 356 с.
4. Звіт «Житлово-комунальна сфера: у пошуках господаря» підготовлений CASE Україна в рамках проекту «Популярна економіка: моніторинг реформ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.caseukraine.com.ua>.
5. Зозульов О. Аутсорсинг як інструмент підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств в умовах глобалізації / О. Зозульов, О. Микало // Економіка України. – 2012. – № 8. – С. 16–24.
6. Енергоефективність як ресурс інноваційного розвитку: національна доповідь про стан та перспективи реалізації державної політики енергоефективності у 2012 році / С. Ф. Єрмилов, В. М. Геєць, Ю. П. Яценко, В. В. Григоровський, В. Е. Лір [та ін.]. – К. : МАЕР, 2009. – 93 с.
7. Макаров Ю. Н. Модель оптимального управління виробництва при використанні аутсорсинга / Ю. Н. Макаров // Аудит и финансовый анализ. – М. : ООО Изд-во «Дом прессы», 2011. – Т. 2. – С. 350–358.
8. Нестеренко Т. В. Теперешні основи сталого розвитку житлово-комунального господарства / Т. В. Нестеренко // Механізм регулювання економіки. – 2012. – №1. – С. 182–187.
9. Павлов К. В. Проблеми функціонування та розвиток житлово-комунального господарства регіону / К. В. Павлов // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції. – Вип. XIV : зб. наук. пр. – №1. – К. : СЕУ ; Рівне : НУВГП, 2010. – С. 350–360.

Елена Стришенець. Роль и значение аутсорсинга в энергоэффективности и энергосбережении жилищно-коммунальной отрасли. В статье анализируется современное состояние жилищно-коммунального хозяйства как угрожающее развитию национальной экономики. Определяются деструктивные последствия для окружающей среды из-за влияния деятельности предприятий жилищно-коммунального хозяйства. Отмечается сложное инфраструктурное обеспечение жилищно-коммунального хозяйства. Детализируются основные и вспомогательные функции жилищно-коммунальной сферы. Выясняется роль аутсорсинга как привлечение внешних ресурсов сторонних организаций и оптимизации деятельности и уменьшение расходов предприятий на базе концентрации на основных сферах деятельности, или передачи вторичных или непрофильных функций сторонним исполнителям. Систематизированы основательные наработки большого количества ученых о роли аутсорсинга в энергоэффективной стратегии жилищно-коммунального хозяйства. Определены аспекты государственной программы реформирования жилищно-коммунального хозяйства на 2015–2025 гг.

Ключевые слова: жилищно-коммунальное хозяйство, аутсорсинг, жилищная сфера, энергосбережение, коммунальная собственность, коммунальные услуги.

Elena Strishenets. The Role and Importance of Outsourcing in Energy Efficiency and Energy Saving Housing Industry. The article analyzes the current state of housing and communal services, as threatening the development of the national economy. Identify destructive effects on the environment due to the impact of housing and communal services. Indicated complex infrastructure maintenance Housing. Detailing the main and auxiliary functions of housing and communal services. It turns out the role of outsourcing, as outsourcing and other organizations optimize performance and reduce costs enterprise-based concentration on core areas, or secondary transmission or non-core functions outsourced. Fundamental developments systematized considerable number of scientists on the role of outsourcing in energy efficiency strategy Housing. Outlined aspects of the National Reform Program Housing for 2015–2025 years.

Key words: housing and communal services, outsourcing, housing, saving, communal property, utilities.

УДК 332.1

Костянтин Павлов – докторант кафедри міжнародних економічних відносин та управління проектами Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Диференціація об'єктів нерухомості в міжнародному вимірі

У статті з'ясовано сутність поняття «нерухомість». Досліджено значення об'єктів нерухомого майна. Обґрунтовано сутність нерухомості як окремої економічної категорії, у процесі чого розкрито подвійний характер її функціонування, що підкреслює її значущість і значно розширює сферу дослідження. Розглянуто

законодавчі та нормативні документи України, у яких розкрито зміст поняття «нерухомої речі». Досліджено й систематизовано підходи до визначення об'єктів нерухомості в різних країнах світу з урахуванням їх нормативно-правового забезпечення.

Ключові слова: нерухомість, нерухома річ, об'єкт нерухомості, нерухоме майно, ринок нерухомості, регіональний ринок нерухомості, нерухомість у регіоні.

Постановка наукової проблеми та її значення. В умовах сучасності перехідний період до моделі господарювання в Україні сприяв формуванню та розвитку ринку нерухомості, важливість чого для економіки країни обумовлюється тісним зв'язком з іншими елементами ринкової системи, адже його частини виступають як складова частина ринку споживчих товарів (житлова нерухомість і ринок інвестиційних факторів, факторів виробництва – комерційна, промислова земельна та виробнича нерухомість). Отже, нерухомість перебуває на перетині різних економічних процесів, приватних і суспільних інтересів та має важливе значення в системі суспільних відносин при будь-якому суспільному устрої.

Із функціонуванням нерухомості пов'язані життя й діяльність людей різних прошарків населення в усіх сферах управління, підприємництва та організації; це складова частина національного багатства та своєрідна основа для існування й розвитку організацій та підприємств будь-якої форми власності. Усе це робить дослідження нерухомості як окремої економічної категорії надзвичайно актуальним. Також відомо, що нерухоме майно – основа для існування та розвитку будь-якої сучасної держави та суспільства

Аналіз дослідження цієї проблеми. На сьогодні теоретико-методологічні основи та проблеми функціонування ринку нерухомого майна є актуальними й перебувають у центрі уваги. Серед науковців, праці яких стосуються економічної природи нерухомості та особливостей її ринкового обігу, виділяють таких, як А. Асаул, Л. Бєлих, А. Брижань, Н. Внукова, В. Геєць, І. Геллер, О. Каплій, О. Кашенко, О. Мірошніченко, В. Онищенко, Н. Павліха, В. Павлов, К. Паливода, М. Федотова.

Мета й завдання статті. Мета праці – дослідження сутності та уточнення значення нерухомості як об'єкта ринкових відносин, систематизація класифікаційних ознак нерухомості як спеціальної економічної категорії.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Нерухомість – єдина частина багатства країни, яка ніколи не залишить її межі, завжди буде основою для формування всіх інших видів власності на території держави. Поняття «нерухомість» та її розподіл на нерухоме й рухоме майно бере свій початок ще з часів римського права, згідно з нормами якого нерухомим вважаються речі, які не можливо перемістити чи зрушити з місця [2].

Визначення належності об'єкта до нерухомого або рухомого майна має велике значення у відносинах, пов'язаних із виникненням, переходом та припиненням права власності на ці об'єкти. Залежно від того, чи є об'єкт нерухомим майном, особа обирає для себе ту поведінку, яка встановлена законодавством для об'єктів нерухомості.

На думку Д. Розенберга, нерухоме майно, нерухомість – це реальна земельна та матеріальна власність, що включає все матеріальне майно над поверхнею землі, під поверхнею або прикріплене до землі [15]. Оксфордські вчені вважають, що нерухоме майно – це будь-яке майно, що складається із землі, будівель і споруд на ній [10]. На думку М. Кулагіна, за своєю природою майно є нерухомим унаслідок його призначення або внаслідок предмета, належним до якого воно є [9]. Водночас розуміння поняття «нерухомість» відповідно до змісту законодавства Росії з початку минулого сторіччя є більш ширшим і значно різніться; нерухомим майном за своїм визначенням є землі, угіддя, фабрики, заводи, будівлі, залізниці та порожні дворові місця [16].

У результаті узагальнення на теоретичному рівні поняття «об'єкта нерухомості» розуміють земельну ділянку разом з усією нерухомістю, яка є під нею й над нею; усе те, що без значної шкоди не може бути переміщене відносно землі – стосується й самої земельної ділянки. Незважаючи на тривалість використання у світовій практиці терміна «нерухомість», суттєвих розбіжностей у його змісті не простежуємо. Усі визначення зведено до того, що до нерухомості включають землю та все, що на ній є. Отже, можемо зробити висновок, що йдеться про землю й об'єкти, які з нею нерозривно пов'язані.

Сучасне тлумачення поняття нерухомого майна досить довго формувалося. Більшість країн світу рецепіювали положення римського приватного права, але підходи до розуміння нерухомості зазнавали певних змін.

На сьогодні кожна держава, зважаючи на власні правові традиції та рівень розвитку суспільних відносин, самостійно визначає речі, які є нерухомими або на які поширюється режим нерухомого майна. Такий підхід до визначення поняття нерухомого майна в різних правових системах відображено в нормативно-правових актах, які регулюють приватноправові відносини, а тому одна й та сама річ може мати різний статус: в одних країнах може бути нерухомою, а в інших – рухомою. Наведемо декілька прикладів із законодавства різних держав.

Згідно з цивільним законодавством Російської Федерації, нерухомість – це земельні ділянки; ділянки надр; відокремлені водні об'єкти та все, що міцно пов'язане із землею, а зокрема об'єкти, переміщення яких без значної шкоди їх призначенню неможливе (споруди, будинки, ліси, багаторічні насадження) [18].

За Цивільним кодексом Німеччини, до нерухомого майна віднесено землю та її складові частини; споруди; речі, що міцно пов'язані з ґрунтом; насіння, якщо воно внесене в землю; продукти землі, поки вони пов'язані з ґрунтом; насадження й рослини (ст.ст. 94–96 Німецького цивільного укладу) Відповідно, схожі ознаки нерухомого майна містяться й у Цивільних кодексах Швейцарії, Італії (ст. 812), Японії (ст. 86) [21].

Цивільний кодекс Франції поняття нерухомості розглядає в значно ширшому розумінні. До об'єктів нерухомого майна віднесено землю та пов'язані з нею споруди, урожай, ліси тощо; за її призначенням – машини, інструменти й сировина, що використовується на підприємстві, сільськогосподарське знаряддя та худоба, хоча за своєю природою вони є рухомими. У випадку виділення цих нерухомостей зі складу господарства вони розглядаються як рухоме майно. Під поняття нерухомості також підпадають майнові права, що встановлено на неї [2].

Відповідно до Цивільного кодексу Бразилії (ст. 43) 1920 р., нерухомими речами є ґрунт із його поверхнею, природними багатствами, ураховуючи дерева, плоди на корені, наземний простір і надра; те, що особа прикріплює до землі на тривалий час, посіви в землі, будівлі та споруди, які не можуть бути переміщені без руйнування, переобладнання, розламування або завдання їм шкоди; усе те, що власник відносить до нерухомості у зв'язку з використанням у промисловому виробництві, прикрашання або комфорту [25, с. 15].

Цивільний кодекс Республіки Куба 1987 р. (ч. 2 ст. 46.1) визначає, що матеріальними речами може бути нерухоме майно чи особиста власність, розуміючи під нерухомим майном землю й інші речі, прикріплені до неї так надійно, що це унеможливило користування ними чи їх використання за попереднім призначенням [24, с. 11].

Цивільний кодекс Португалії визначає, що нерухомістю окремі види майна будуть у разі нерозривного зв'язку із землею [20, с. 34].

На суттєво іншому підході ґрунтується законодавство США. Законом «Про ліцензування і реєстрацію нерухомого майна» (1980 р.) визначено, що нерухомим майном є будь-яке майнове право на землю або майно, що розміщене на ній, незалежно від того, чи є воно матеріальним або нематеріальним, умовним чи безумовним, або розміщене в межах Федерації чи будь-де в іншому місці, уключаючи орендне право, строкові права й аналогічно визначені майнові права [23].

Дещо подібний підхід до визначення нерухомого майна застосовано в Торговельному й Цивільному кодексі Таїланду. У ст. 139 цього документа міститься таке трактування: «Нерухомим майном є земля, а також речі, надійно прикріплені до неї або які формують одне ціле з нею. Нерухоме майно також уключає речові права, пов'язані із землею або речами, що формують із нею одне ціле» [22].

Узагальнюючи викладене вище, можна зробити такі висновки: єдиною річчю, яка безперечно визнається нерухомим майном, є земля; положення законодавства окремих країн узагалі не передбачають можливість поширення режиму нерухомого майна на рухомі речі; у різних державах поняття «нерухоме майно» трактують по-різному; законодавство одних визначає нерухомість через права на неї, інших – через фізичні властивості (здатність до переміщення, можливість використання за цільовим призначенням тощо).

Розглянувши нормативно закріплені визначення, робимо висновок, що вони різняться між собою за місткістю, а не за якістю. А отже, узагальнимо: нерухомість – усе те, що без значної шкоди не може бути переміщене відносно землі. Це ж стосується й самої земельної ділянки (табл. 1).

Отже, нерухомість як економічна категорія являє собою створені людиною об'єкти різного призначення в сукупності із землею, жорстко прив'язані до неї, та такі, що мають вартість.

В Україні в період панування планової економіки поняття нерухомого майна було відсутнім в економічному лексиконі. Лише з упровадженням реформ стало зрозуміло, що без заснування та розвитку ринку нерухомості, що є одним із базових елементів ринкової економіки, її ефективне функціонування є неможливим [11].

Відомо, що нерухоме майно за будь-якого суспільного устрою займає особливе місце в системі суспільних відносин. І, незважаючи на те, що поняття «нерухомості» уведено в практичний обіг не так давно, проте, очевидно, що його значення виходить далеко за межі термінологічних уточнень.

Таблиця 1

Об'єкти нерухомості за законодавством країн світу

Об'єкт нерухомості	Відповідно до законодавства						
	Франції	Росії	Швейцарії	Японії	Італії	Німеччини	України
1. Земля, у тому числі:	+	+	+	+	+	+	+
земельні ділянки	+	+	+	+	+	+	+
ще не видобуті корисні копалини	+	+	+	+	+	+	+
відокремлені водні об'єкти	+	+	н.в.	н.в.	н.в.	н.в.	н.в.
2. Насадження, у тому числі:	+	н.в.	+	+	+	+	+
багаторічні насадження	+	+	н.в.	н.в.	н.в.	н.в.	
3. Будівлі та споруди, їх структурні елементи, у тому числі:	+	+	+	+	+	+	+
житлові будинки	+	+	+	+	+	+	+
квартири	+	+	+	+	+	+	+
місця загального користування житлових будинків	+	+	+	+	+	+	+
дачі	+	+	+	+	+	+	+
садові будинки	+	+	+	+	+	+	+
гаражі	+	+	+	+	+	+	+
інша постійно розміщена будівля	+	+	+	+	+	+	+
4. Передавальні пристрої	+	н.в.	н.в.	н.в.	н.в.	н.в.	+
5. Підприємства (їхні структурні підрозділи) як цілісні майнові комплекси	н.в.	+	н.в.	н.в.	н.в.	н.в.	+
6. Судна, у тому числі:	н.в.	+	н.в.	н.в.	н.в.	н.в.	+
морські та внутрішнього плавання	н.в.	+	н.в.	н.в.	н.в.	н.в.	+
повітряні	н.в.	+	н.в.	н.в.	н.в.	н.в.	+
7. Космічні об'єкти	н.в.	+	н.в.	н.в.	н.в.	н.в.	+

Примітка. 1. «+» – об'єкт нерухомості входить до складу поняття «нерухоме майно»; «н. в.» – віднесення об'єкта до нерухомого майна не врегульовано; 2. Сформовано та вдосконалено автором на основі джерела [2].

Саме нерухомість являє собою основу всієї системи ринкових відносин. Об'єкт нерухомості – не лише важливий товар, що задовольняє особисті потреби людей, а й капітал, що приносить прибуток. Нерухомість є основою національного багатства, що має за кількістю власників загальнонародний характер.

Проаналізувавши сучасні законодавчі, нормативні та правові акти України, ми визначили основні терміни, які використовуються для позначення об'єктів, що належать до об'єктів нерухомого майна. Цивільний кодекс України як основний акт цивільного законодавства використовує термінологію «нерухоме майно», «нерухомі речі», «нерухомість». За ним, до нерухомих речей належать земельні ділянки, а також об'єкти, розміщені на земельній ділянці, переміщення яких неможливе без їх знецінення та зміни їх призначення [19].

Конституція України відокремлює землю й нерухоме майно (ст. 14; 142) [8], Господарський кодекс України визначають землю як природний ресурс (ст. 148) і також відокремлюють поняття «нерухомість» і «земля» [1]. Проте в деяких законодавчих актах трапляється тлумачення поняття «нерухомість». Так, у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національного стандарту №1» зазначено: «нерухоме майно (нерухомість) – земельна ділянка без поліпшень або земельна ділянка з поліпшеннями, які з нею нерозривно пов'язані, будівлі, споруди, їх частини, а також інше майно, яке, згідно із законодавством, належить до нерухомого майна» [13]. Національний стандарт № 2 «Оцінка нерухомого майна» зовсім не подає тлумачення понять «нерухомість», «нерухоме майно», але визначає поняття «земельна ділянка» та «земельне поліпшення», а саме: «земельна ділянка – частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, визначеними щодо неї правами» [14]. «Земельне поліпшення – результати будь-яких заходів, що призводять до зміни якісних характеристик земельної ділянки та її вартості. До земельних поліпшень належать матеріальні об'єкти, розташовані у межах земельної ділянки, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни призначення, а також результати господарської діяльності або проведення певного виду робіт». Такі ж тлумачення наведено в Законі України «Про оцінку земель» [3].

Зазначимо, що це визначення нерухомих речей є універсальним. Воно містить ознаки нерухомого майна, які повинні бути притаманні тому чи іншому об'єкту під час визначення його приналежності до нерухомого майна. Поняття нерухомого майна також поширюється на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, інші речі, права на які підлягають державній реєстрації. Юридичне визнання вказаного майна як нерухомого зумовлене тим, що воно дорого коштує й потребує особливого порядку реєстрації, передбаченого для нерухомості [12].

Розкривають зміст поняття «нерухома річ» також такі законодавчі акти:

– Закон України «Про іпотеку», за яким нерухоме майно (нерухомість) – це земельні ділянки, а також об'єкти, наявні на земельній ділянці й невід'ємно пов'язані з нею, переміщення яких неможливе без їх знецінення та зміни призначення [5];

– Закон України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування», відповідно до якого нерухомим майном визнається житловий будинок або його частина, квартира, садовий будинок, дача, гараж, інша постійно розміщена будівля, що підпадає під визначення першої групи основних фондів згідно із Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств» [4];

– Закон України «Про охорону культурної спадщини», що визначає нерухомий об'єкт культурної спадщини як об'єкт культурної спадщини, що не може бути перенесений на інше місце без утрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності [6];

– Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб», за яким нерухоме майно – це об'єкти майна, які розміщені на землі й не можуть бути переміщені в інше місце без утрати їхніх якісних або функціональних характеристик, а також земля [7];

Ураховуючи вищевказані приклади, можна виділити такі ознаки нерухомих речей, що є основними та які потрібно розглядати в сукупності:

- об'єкти на земельній ділянці, нерозривно пов'язані з нею, тобто вони не можуть існувати без землі;
- переміщення зазначених об'єктів неможливе без їх знецінення та зміни призначення.

Відповідно до зазначених ознак, нерухомість є неоднорідною за своїм складом, функціями й здатністю задовольнити потреби ринку. До неї потрібно відносити не лише земельні ділянки, будівлі та споруди. Об'єктами нерухомості, виходячи з різних законодавчих актів, визнано також автозаправну станцію, асфальтобетонне покриття, багаторічні насадження, водні об'єкти, дамби, індивідуальні гаражі або місця на гаражних стоянках, пірси, свердловини тощо.

Усі об'єкти нерухомості, уключаючи житлову нерухомість, у реальній дійсності існують у єдності фізичних, економічних, соціальних і правових властивостей.

Фізичні характеристики нерухомості включають конструкцію та матеріал будівель, місцеположення, клімат, розміри, довкілля тощо. Усі об'єкти нерухомості підлягають впливу фізичних, біологічних, техногенних й інших процесів. У процесі їх експлуатації поступово змінюються їхні споживчі властивості та функціональна придатність, стан яких ураховується при укладанні договорів, володінні та користуванні майном.

Економічна концепція розглядає нерухомість як ефективний матеріальний актив та об'єкт інвестування. Основними економічними елементами нерухомого майна є вартість та ціна, які первинно виникають із його стану та корисності.

На *юридичному рівні* нерухомість відрізняється сукупністю публічних й особистих прав на неї, що встановлюються державою. Права на нерухоме майно може бути неподільним, частковим і розділеним на основі поділу майна на підземні ресурси, поверхню землі, будівлі та повітряний простір.

При розгляді ролі нерухомого майна із *соціальної сторони* його роль полягає в задоволенні фізіологічних, психологічних, інтелектуальних й інших потреб людей. Усе потрібне людині для виживання та гідного існування вона отримує від землі. Крім того, володіння нерухомістю необхідне для формування цивілізованого середнього прошарку суспільства. Зазначимо, що залучення нерухомості до ринкових відносин стимулює інвестиційну активність.

Нерухомість посідає основне місце при будь-якому суспільному устрої, виконуючи одразу дві функції – засобу виробництва та предмета споживання. З об'єктами нерухомості тісно пов'язане економічне й правове регулювання державою різних сфер матеріального виробництва та життя суспільства.

Підвищена економічна цінність нерухомості зумовлена тим, що в процесі її тривалого використання вона майже не втрачає своєї початкової цінності, оскільки є економічним благом тривалого використання. Крім того, усі об'єкти нерухомості завжди мають своє функціональне виробниче, або невиробниче призначення. При виробничому призначенні об'єкт нерухомості прямо або побічно бере участь у створенні продукції, виконанні робіт, наданні послуг. При невиробничому – забезпечує умови для проживання та обслуговування людей.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Проведене нами дослідження підтверджує, що нерухоме майно визначає багатство країни, оскільки ніколи не залишає її меж. Така особливість нерухомості не може не відобразитися на її обороті, у зв'язку з чим можна стверджувати, що на сьогодні обороту нерухомості між країнами світу не існує. Кожна держава встановлює свої правила такого обороту в межах правової системи, що унеможливорює глобальний розвиток ринку нерухомості. Водночас його розвитку й глобалізації може сприяти інша властивість нерухомого майна – характер прав власності або володіння.

Джерела та література

1. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Асаул А. М. Економіка нерухомості : підручник / А. М. Асаул, І. А. Брижань, В. Я. Чевганова. – К. : Лібра, 2004. – 304 с.
3. Закон України «Про оцінку земель» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
4. Закон України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування» від 26.06.1997 № 400/97-ВР [Електронний ресурс] : Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/400/97>.
5. Закон України «Про іпотеку» від 05.06.2003 № 898-IV [Електронний ресурс] : Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/898-15>.
6. Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 № 1805-III [Електронний ресурс] : Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>.
7. Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22.05.2003 № 889-IV [Електронний ресурс] : Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/annot/889-15>.
8. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
9. Кулагин М. Предпринимательство и право: опыт Запада / М. Кулагин ; под ред. проф. Е. А. Суханова. – М. : Дело, 1992. – С.110–115.
10. Оксфордский толковый словарь по бизнесу. – М. : Прогресс Академия, 1995. – С. 543.
11. Павлов В. І. Нерухомість в Україні : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. І. Павлов, І. І. Пилипенко, І. В. Кривов'язюк. – К. : Держ. акад. статистики обліку та аудиту, 2008. – 765 с.
12. Повітряний кодекс України від 04.05.1993 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 25. – Ст. 274; Закон України «Про космічну діяльність» від 15.11.1996 № 502 // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 1. – Ст. 2.
13. Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 р. №1440 «Про затвердження Національного стандарту №1 „Загальні засади оцінки майна і майнових прав“» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

14. Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2004 р. № 1442 «Про затвердження Національного стандарту № 2 «Оцінка нерухомого майна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
15. Розенберг Д. Терминологический словарь / Д. Розенберг. – Университет Рутгерс (США), 2000.
16. Свод. законов Российской Империи. – Т. 10. – Ч. 1 : Свод законов гражданских. – Петроград, 1914. – С. 71.
17. Стрішенець О. М. До питання про майбутнє теорії ринкового фундаменталізму / О. М. Стрішенець // Науковий вісник. – Серія : Економічні науки / Буковинський держ. фінанс. ун-т. – Чернівці : Вид-во БДФУ, 2012. – Вип. 1. – С. 386–391.
18. Федеральный закон России «О государственной регистрации прав на недвижимость, имущество и сделок с ними» от 21.07.1997 №11-ФЗ.
19. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс] : Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
20. Шевченко О. Некоторые особенности отношений с недвижимостью: понятие недвижимости и проблемы ее регистрации в Украине / О. Шевченко // Підприємництво, господарство та право. – 2002. – № 2. – С. 34–38].
21. Юридический энциклопедический словарь / под. общ. ред. В. Е. Крутских. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Инфра-М, 2000. – VI. 450 с. – (Серия «Библиотека словарей „Инфра-М“»).
22. Commercial and Civil Code of Thailand [Elektronik resourse]. – Mode of access : <http://www.thailawonline.com/en/thai-laws/civil-code>.
23. Real estate licensing and registration act (RELPA) // Act of. – 1980. – P.L. 15. – No. 9 (Currentthrough 9/4/2009) USA [Elektronik resourse]. – Mode of access : <http://www.parealtor.org/content/upload/AssetMgmt/Legal%20Services/Laws%20&%20RegulationsLicensing%20Act%20current.pdf>.
24. The Civil code of Cuba // Law. – № 59. – passed by the National Assembly in its sitting of 16 July 1987 / Translated by Lawyers Without Borders. – London, 2009 [Elektronik resourse] // [148 сторінка вченого. Часопис цивільного і кримінального судочинства. – № 4(7)]. – Mode of access : <http://www.proyectoelectoral.cuba.es/Pages/ImageAttachment.aspx>.
25. The Civil code of Brazil / Aldao, Campos&Gil. One Wallstreet New-York-City. — St. Louis. : TheThomasLawbookco, 1920 [Elektronik resourse]. – Mode of access : http://openlibrary.org/books/OL20441520M/The_Civil_Code_of_BrazilBeing_Law_No._3_071_of_January_1_1916_in_Effect.

Константин Павлов. Дифференциация объектов недвижимости в международном измерении. В статье установлена сущность понятия «недвижимость». Исследовано значение объектов недвижимого имущества. Обоснована сущность недвижимости как отдельной экономической категории, в процессе чего раскрыт двойственный характер ее функционирования, что подчеркивает ее значимость и значительно расширяет сферу исследования. Рассмотрены законодательные и нормативные документы Украины, в которых раскрыто содержание понятия «недвижимой вещи». Систематизированы подходы к определению объектов недвижимости в различных странах мира с учетом их нормативно-правового обеспечения в процессе регулирования частноправовых отношений. В ходе исследования выделены основные признаки недвижимой вещи и определены ее физические, экономические, социальные и правовые характеристики. Определено отсутствие интегрированной связи по управлению международным рынком недвижимости. Уточняется, что регулирование рынка недвижимости происходит отдельно в каждой стране в рамках своей правовой системы.

Ключевые слова: недвижимость, недвижимая вещь, объект недвижимости, недвижимое имущество, рынок недвижимости, региональный рынок недвижимости, недвижимость в регионе.

Konstantin Pavlov. Differentiation of Real Estate in an International Context. This article revealed the essence of the concept of «property». Investigated value of real estate. The essence of real estate as a separate economic category, during which the disclosed dual nature of its operation, emphasizing its importance and greatly expands the scope of the study. Considered legislative and regulatory documents in Ukraine which disclosed the concept of «immovable». Exposed and systematic approach to the definition of real estate around the world with regard to the legal provision in the regulation of private relations. The study highlights the main features of immovable and determined its physical, economic, social and legal characteristics. Determined lack of communication on integrated management of international real estate market. Specifies that the regulation of the real estate market is separately in each country within its legal system.

Key words: real estate, fixed thing, property, real estate, real estate market, local real estate market, real estate in the region.

РОЗДІЛ III

Економіка та управління підприємствами

УДК 331.21

Любов Ліпич – доктор економічних наук, професор, декан факультету економіки та управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Олександр Товстенюк – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, безпеки та інноваційної діяльності підприємства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Оксана Хілуха – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, безпеки та інноваційної діяльності підприємства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Мирослава Кушнір – старший викладач кафедри фінансів, страхування та банківської справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Стратегія розвитку підприємства та детермінанти, що її визначають

У статті розглянуто показники, що характеризують результати реалізації стратегії розвитку підприємства. Акцентовано увагу на тому, що досягти визначених результатів можна лише за умови об'єднання зусиль із боку як власників, так і працівників підприємства, що забезпечує стратегія оплати праці. Ураховуючи завдання, визначені стратегією розвитку, підприємству потрібно розробити систему детермінант, яка перетворює стратегічні цілі в оперативні дії працівників, тобто дає змогу реалізувати обрану стратегію.

Ключові слова: збалансована система показників (BSC), Skandia Навігатор, загальний індекс повернення (total shareholder return, TSR), середньозважена вартість капіталу (weighted averaged cost of capital, WACC), вільні грошові потоки (free cash flow, FCF), економічна додана вартість (economic value added, EVA), додана ринкова вартість (market value added, MVA), повернення грошових коштів на інвестиції (cash flow on ROI, CFROI).

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасна економіка постійно переживає періоди якісних змін, що особливо чітко простежуємо під час економічних криз. Відповідно, зростає потреба у формуванні ефективної стратегії розвитку підприємства. Відсутність стратегії призводить до неефективного використання обмежених матеріальних, трудових, фінансових та інших ресурсів. Наявність стратегії забезпечує підприємству встановлення цілей розвитку, їх порівняння з наявними можливостями й гармонізування розробкою відповідних заходів та управлінських рішень. У межах стратегії розвитку досягти визначених результатів (запланованого обсягу продажів, частки ринку, рентабельності, ринкової вартості капіталу підприємства, прибутковості інвестицій тощо) можна лише за умови об'єднання зусиль із боку як власників, так і працівників підприємства, що забезпечує стратегія оплати праці. Ураховуючи завдання, визначені стратегією розвитку, підприємству потрібно розробити систему детермінант, яка перетворює стратегічні цілі в оперативні дії працівників, тобто дасть змогу реалізувати обрану стратегію.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Питання стратегічного управління розглядали як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, а саме: І. Ансофф [1], С. Козьменко [2], Д. Мельничук [3], З. Шершньова [4], О. Ястремська [5], А. Грішнова [5] та ін. Проблеми формування кадрової політики у зв'язку зі

стратегічними цілями підприємства досліджували такі науковці, як А. Шегда [6], Т. Білорус [7, 8], І. Ігнатська [8], В. Немцов [9], Л. Довгань [9], С. Попов [10] та ін. Але на сьогодні практично відсутні роботи, де розглядаються принципи, методи, напрями, а основне – визначаються показники, які забезпечать стимулювання персоналу у взаємозв'язку зі стратегічними цілями підприємства.

Мета та завдання статті – систематизація підходів до вибору показників, що забезпечують ефективність роботи підприємства в результаті ефективної праці трудового колективу в напрямі реалізації стратегії розвитку при різних фазах його розвитку.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Згідно із Законом України «Про оплату праці» заробітна плата – це винагорода, обчислена, зазвичай, у грошовому вираженні, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу. Структура заробітної плати складається з основної та додаткової заробітної плати, інших заохочувальних і компенсаційних виплат [11].

Частина оплати праці має постійний характер. Її рівень безпосередньо не пов'язаний з ефективністю праці та є гарантованим протягом працевлаштування на цьому робочому місці. До неї відносять основну заробітну плату працівників. Розмір основної заробітної плати залежить від кількості і якості праці. Підвищення її ефективності навіть у межах цього робочого місця (дільниці, підрозділу) часто залежить безпосередньо від працівника. Проте він не зацікавлений у тому, оскільки на розмір його оплати це не впливає. Зрозуміло, що стабільним є також і розмір доплат.

Крім постійних виплат, є також і змінні. Їх розмір залежить від ефективності праці, тобто рівня виконання завдань, загальної оцінки досягнень працівників, їх впливу на ефективність роботи підприємства. До них відносять коротко- та довготермінові виплати (бонуси). До короткотермінових змінних виплат належать надбавки за інтенсивність праці, комісійні виплати, премії, участь у прибутках. Змінні довготермінові виплати мають особистісний характер і надаються за причетність до підвищення ефективності діяльності підприємства, поліпшення його фінансового стану, економію коштів, енергоощадність тощо [12]. Як засвідчив огляд ринку заробітних плат і компенсацій в Україні, проведений міжнародною консалтинговою компанією в галузі управління «Нау Group» [13], загальні підходи до оплати праці персоналу вітчизняних підприємств стали наближатися до міжнародних. Особливо актуальним є те, що результативність і продуктивність були основними чинниками для ухвалення рішення щодо збільшення оплати. Усе більше організацій проводять підвищення заробітних плат менеджерам і фахівцям частіше, ніж керівництву. Головним критерієм перегляду заробітної плати стала продуктивність. Їхня мета – утримувати й мотивувати високоефективних і ключових співробітників, застосовуючи системи підвищення заробітних плат на основі індивідуальних результатів. Відповідно до загального акценту на підвищенні продуктивності, кількість підприємств, які проводять підвищення заробітних плат на основі рівня інфляції або стажу, протягом останніх років постійно зменшується. При визначенні розміру оплати праці усе більше підприємств орієнтуються на загальну винагороду (основна заробітна плата (оклад) + короткотермінові виплати + довготермінові виплати + додаткові пільги), ніж на його грошову частину (оклад + премії), тобто все більшої популярності в Україні набуває міжнародний підхід порівняння соціального пакета кожного співробітника з ринком [13].

У тому випадку, коли змінна частина заробітної плати має велику питому вагу, це найбільше стосується керівників, важливо під час формування стратегії розвитку підприємства правильно визначити ті показники, які повною мірою відображають ефективність праці, її вплив на ефективність діяльності підприємства загалом й окремого підрозділу зокрема.

Потрібно підібрати показники, що найбільше забезпечать інвесторам (акціонерам, власникам) повернення вкладеного в підприємство капіталу, а у випадку децентралізації бізнесу – капіталу, укладеного в окремі структурні підрозділи. Ці показники найчастіше формують керівники різних структурних підрозділів, як підприємства, так і відокремлених структурних одиниць у взаємозв'язку з обраною стратегією розвитку. Зрозуміло, що вибір показників повинен відображати специфіку діяльності підприємства. Вони повинні давати відповідь на кілька взаємопов'язаних питань.

По перше, комплексно відображати матеріальні й нематеріальні ефекти діяльності підприємства, ефекти в короткотерміновому та довготерміновому періодах, тобто позитивні результати для акціонерів, споживачів і працівників. Оцінка позитивних результатів для споживачів та працівників визначається дослідженням рівня їхньої задоволеності. Для оцінки матеріальних і нематеріальних ефектів, а іншими

словами – інтелектуального або людського капіталу – використовують збалансовану систему показників (BSC balanced scorecard), розроблену Робертом Капланом та Девідом Нортонем [14], Skandia Навігатор Лейфа Едвінсона й Майкла Мелоу [15], інші моделі, зорієнтовані на визначення взаємозв'язку між продуктивністю та результатами, з урахуванням вартості нематеріальних активів.

Систему збалансованих показників представляють у вигляді стратегічних карт. Це – технологія опису причинно-наслідкових зв'язків за чотирма умовними проекціями фінанси, маркетинг, персонал, бізнес-процеси. За кожною проекцією визначають цілі, показники, завдання, заходи.

Р. Каплан і Д. Нортон стверджують, що модель стратегічних карт і ключових показників дає можливість одночасно контролювати реалізацію всіх цілей за основними аспектами діяльності підприємства, а також виявити напрями діяльності підприємства для досягнення стратегічних цілей [14]. Також вона дає змогу підприємству виконувати такі завдання, як усвідомлення стратегічних цілей співробітниками; будувати схеми стратегічного управління підприємством; взаємоузгоджувати цілі окремих підрозділів зі стратегічними цілями підприємства, довгострокові цілі та поточні завдання окремих підрозділів і працівників у цілому; оцінювати ефективності діяльності та вкладу співробітників у досягнення стратегічних цілей. У межах системи збалансованих показників формується система ключових показників ефективності діяльності (КПЕ), яка складається з показників, що відображають ефективність діяльності підприємства, її підрозділів, а також окремих співробітників. Дані ефективності діяльності конкретизують зміст стратегічних цілей, причому найчастіше лише наявність показника дає змогу до кінця зрозуміти суть сформульованої стратегічної мети, тому КПЕ пов'язують із системою мотивації, за якою рівень матеріальної мотивації персоналу визначається на основі досягнутих ними показників, які узгоджені зі стратегічними цілями підприємства.

Skandia Навігатор Лейфа Едвінсона й Майкла Мелоу – це модель, що забезпечує вартісно-орієнтоване управління та уможливорює поєднання довгострокових і короткострокових цілей бізнесу за допомогою відображення показників вартості та економічного прибутку. Вона складається з п'яти фокусів: фінансового, фокусу клієнта, процес-фокусу, фокусу інтелектуального капіталу й інноваційного фокусу. Інтелектуальний капітал виступає драйвером, що забезпечує причинно-наслідкові зв'язки між цими фокусами, збільшуючи та створюючи додану вартість. Така складова частина інтелектуального капіталу, як, наприклад, навички співробітників, забезпечує задоволеність і лояльність клієнтів, що забезпечує зростання ринкової вартості підприємства. Якщо фінансовий фокус фіксує отримані результати, то інноваційний визначає перспективи розвитку. Показники, відібрані для характеристики зазначених фокусів, дають змогу не лише визначити вартість нематеріальних активів, а й створити стратегію розвитку, відображають ефективність управління у його взаємозв'язку із внеском кожного співробітника в досягнення поставлених підприємством цілей. Тобто Skandia Навігатор передбачає систему матеріальної компенсації співробітникам підприємства, яка безпосередньо прив'язана до розміру вартості, створеної кожним, за допомогою визначення, планування й контролю ключових чинників вартості в межах їх відповідальності.

По друге, потреба в забезпеченні підприємству залучення необхідного додаткового капіталу вимагає добору таких результатних показників, які повною мірою відображають зростання його ринкової вартості із погляду як керівництва, так і акціонерів (власників), і гармонізують інтереси цих двох груп. З огляду на це в публічних акціонерних товариствах, зазвичай, використовують такий показник, як загальний індекс повернення, або індекс накопичення (total shareholder return, TSR), або зміни вартості капіталу товариства в межах одного року, збільшеної за рахунок дивідендів і вираженої у відсотках до початкової вартості, середньозважену вартість капіталу (weighted averaged cost of capital, WACC), вільні грошові потоки (free cash flow, FCF), а також економічну додану вартість (economic value added, EVA), додану ринкову вартість (market value added, MVA) та повернення грошових коштів на інвестиції (cash flow on ROI, CFROI). Два останні показники спрямовані не лише на повернення коштів акціонерам (власникам), а й іншим інвесторам та кредиторам [16, с. 306–308]. Ці дані відображають, з одного боку, прості, а з іншого – комплексні результати доходу на акції (earning per share, EPS) або взаємопов'язані з ними.

По третє, на підбір показників, як і на складники оплати праці, впливають обрана стратегія та фаза циклу розвитку підприємства чи належних йому структурних підрозділів.

Підприємства, що перебувають у фазі зародження, найчастіше використовують різноманітні показники, що відображають обсяги продажу, доходу чи питомої ваги на ринку – від найбільш

традиційних до сучасних (досліджують зростання показника й тенденції його зміни). Ці дані характеризують короткотермінові результати діяльності, а головним завданням підприємства в цій фазі є зміцнення позицій на ринку. Проте в товариствах зі значним потенціалом розвитку вже у фазі зародження важливо використовувати показники, що характеризують ефективність діяльності в довготерміновому періоді, наприклад прибуток до відрахування витрат за відсотками сплати податків та амортизаційних відрахувань (earning before interest, tax, depreciation and amortisation, EBITDA), прибуток на акцію (earning per share, EPS) чи більш комплексний показник, такий як загальний дохід (total shareholder return, TSR).

Для підприємств, що перебувають у фазі зростання зі значним потенціалом розвитку, уже недостатньо показників, які характеризують обсяги продажу й ризику. Вони зорієнтовані на рентабельність продукції, послуг, активів, інвестицій, її зростання, порівняно з іншими аналогічними підприємствами та конкурентами, на ефективність як у короткотерміновому, так і в довготерміновому періоді, постійний та стабільний розвиток. Ці підприємства використовують як прості показники ефективності (рентабельність активів – return on assets, ROA, рентабельність інвестицій – return on investment, ROI чи повернення на вкладений капітал – return on capital employed, ROCE), так і більш сучасні та, відповідно, комплексні, такі як повернення грошових потоків на інвестиції (cash flow return on investment, CFROI), що є для підприємств пороговою ставкою, яка використовується для формування стратегій розвитку та визначає його перспективу при генеруванні операційного грошового потоку в розмірі попереднього періоду без додаткових інвестицій, або середньозваженої вартості капіталу (weighted average cost of capital, WACC), який характеризує сукупну вартість капіталу (власного й позичкового), що застосовується підприємством, тобто визначає вартість капіталу, «вільного від боргів». Оскільки підприємства повинні узгоджувати стратегічні та оперативні цілі, то зрозуміло, що вони мають використовувати показники, які містять рух готівкових коштів, оскільки це – базовий показник «для стратегічних і операційних цілей максимізації вартості капіталу через фінансові чинники її формування» [16, с. 61]. Підприємства у фазі зростання застосовують різні показники визначення вартості, зокрема відношення ринкової вартості до бухгалтерської, доданої економічної вартості, доданої ринкової вартості, індекс створення вартості. Базовою залишається система збалансованих показників BSC або заходи, що взаємоузгоджують ефективність діяльності й оплату праці.

Підприємства, що перебувають у стадії зрілості, зорієнтовані на утримання та зміцнення своєї ринкової позиції не лише через дублювання попередніх рішень, а й прийняттям нових, які дають їм змогу підвищити ефективність діяльності в майбутньому. Тому ці підприємства зацікавлені в отриманні як короткотермінових, так і довготермінових ефектів: саме вони забезпечують розвиток. Бажання уникнути ліквідації підприємства підвищує значення короткотермінових ефектів і пов'язаної з ними оплати праці. У зв'язку з цим на підприємствах у фазі зрілості знову збільшується діапазон застосування короткотермінових показників і бонусів. Використання даних, що характеризують довготермінові ефекти, звужується до системи збалансованих показників BSC або тих, які з нею корелюють.

У фазі спаду переважають вартісні показники, а у випадку нового підйому підприємства – дані й бонуси, що відображають короткотермінові ефекти.

По четверте, розвиток суб'єктів господарювання, зорієнтованих на знання як визначального чинника росту та конкурентних переваг, демонструє потребу використання показників розвитку людського капіталу, щонайменше на рівні з фінансовими показниками [17]. Методику визначення величини людського капіталу відображено в системі збалансованих показників BSC, Skandia Навігаторі та інших методиках збалансованої оцінки ефектів й ефективності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ефективність функціонування стратегії розвитку підприємства залежить від визначених результатів (запланованого обсягу продажів, частки ринку, рентабельності, ринкової вартості капіталу підприємства, прибутковості інвестицій тощо) з об'єднаними зусиллями із боку як власників, так і працівників підприємства, яке забезпечує стратегія оплати праці. Ураховуючи завдання, визначені стратегією розвитку, підприємству потрібно розробити систему детермінант, що перетворює стратегічні цілі в оперативні дії працівників, тобто дасть змогу реалізувати обрану стратегію. При визначенні розміру оплати праці усе більше підприємств України орієнтуються на загальну винагороду (основна заробітна плата (оклад) + короткотермінові виплати + довготермінові виплати додаткові пільги), тобто все більшої популярності набуває міжнародний підхід порівняння соціального пакета кожного співробітника з ринком. У випадку, коли змінна частина

заробітної плати має велику питому вагу, важливо під час формування стратегії розвитку підприємства правильно визначити ті показники, які повною мірою відображають ефективність праці, її вплив на ефективність діяльності підприємства загалом й окремого підрозділу зокрема. Потрібно підібрати показники, що повною мірою забезпечать інвесторам (акціонерам, власникам) повернення вкладеного в підприємство капіталу, а у випадку децентралізації бізнесу – капіталу, укладеного в окремі структурні підрозділи. Вони повинні комплексно відображати матеріальні та нематеріальні ефекти діяльності підприємства, ефекти в короткотерміновому й довготерміновому періодах, тобто позитивні результати для акціонерів, споживачів та працівників. Забезпечувати підприємству залучення додаткового капіталу, що вимагає добору таких результатних показників, що повною мірою відображають зростання його ринкової вартості, із погляду як керівництва, так і акціонерів (власників), і гармонізують інтереси цих двох груп. На підбір показників, як і на складники оплати праці, впливають обрана стратегія та фаза циклу розвитку підприємства чи належних структурних підрозділів. Розвиток суб'єктів господарювання, зорієнтованих на знання як визначальний чинник росту й конкурентних переваг, демонструє потребу використання показників розвитку людського капіталу, щонайменше нарівні з фінансовими показниками.

Джерела та література

1. Ансофф И. Стратегическое управление : пер. с англ. / под ред. Л. И. Евенко. – М. : Экономика, 1989.
2. Козьменко С. М. Стратегічний менеджмент банку : навч. посіб / С. М. Козьменко, Ф. І. Шпиг, І. В. Волошко. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2003. – 734 с.
3. Мельничук Д. Б. Механизм оценки состояния системы стратегического управления предприятием / Д. Б. Мельничук // Менеджмент в России и за рубежом. – 2002. – № 2.
4. Шершньова З. Є. Стратегічне управління : підручник. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : КНЕУ, 2004. – 669 с.
5. Ястремська О. М. Якість формування фінансової стратегії підприємства / О. М. Ястремська, А. В. Гриньова // Фінанси України. – 2006. – № 6. – С. 121–128.
6. Шегда А. В. Менеджмент : навч. посіб / А. В. Шегда. – К. : Знання, 2002. – 583 с.
7. Білорус Т. В., Взаємозв'язок цілей підприємства та системи управління кадровим потенціалом / Т. В. Білорус, І. А. Ігнат'єва // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. – 2001. – № 3. – С. 23–27.
8. Білорус Т. В. Методика обґрунтування кадрової стратегії підприємства / Т. В. Білорус // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. – 2003. – № 4. – С. 65–71.
9. Немцов В. Д. Стратегічний менеджмент / В. Д. Немцов, Л. Є. Довгань. – К. : ТОВ «УВПК „Ексоб“», 2001. – 560 с.
10. Попов С. А. Стратегическое управление: 17-модульная программа для менеджеров «Управление развитием организации» / С. А. Попов. – М. : ИНФРА, 2000. – Модуль 4–11: Закон України «Про оплату праці» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://search.ligazakon.Ua/1 doc2.nsf/link1/Z950108. html>
11. Borkowska S. Strategie wynagrodzeń / S. Borkowska. – Wyd. 2 : Oficyna ekonomiczna. – Kraków, 2006. – 580 p.
12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo-ukraine.org.ua/blogs/hr/rekrvtng/ 4430-obzor-zarabotnvx-plat-i-kompensacii-v-ukraine-2011>
13. Каплан Роберт С. Организация, ориентированная на стратегию. Как в новой бизнес-среде преуспевают организации, применяющие сбалансированную систему показателей / Роберт С. Каплан, Дейвид П. Нортон ; пер. с англ. – М. : Олимп-Бизнес, 2005. – 416 с.
14. Edvinsson, Leif. Intellectual Capital: Realizing Your Company's True Value by Finding Its Hidden Brainpower. – 1997.
15. Black A. In Search of Shareholder Value: Managing the Drivers of Performance Financial Times / A. Black, P. Wright, J. Bachman. – London, 1998.
16. Poviar I rozwój kapitału ludzkiego przedsiębiorstwa / red. D. Dobija. – Warszawa : PFPK, 2003.
17. Бланк И. А. Финансовая стратегия предприятия / И. А. Бланк. – Киев : Эльга, Ника-центр, 2004. – 720 с.

Любовь Липыч, Александр Товстенюк, Оксана Хилуха, Мирослава Кушнир. Стратегия развития предприятия и детерминанты, что ее определяют. Эффективность функционирования стратегии развития предприятия зависит от объединения усилий со стороны как владельцев, так и работников предприятия. Учитывая задачи, определенные стратегией развития, предприятию необходимо разработать систему детерминант, превращает стратегические цели в оперативные действия сотрудников, то есть позволит реализовать избранную стратегию. В том случае, когда переменная часть заработной платы имеет большой удельный вес, важно при формировании стратегии развития предприятия правильно определить те показатели, которые в полной мере

отражают эффективность труда, ее влияние на эффективность деятельности предприятия в целом и отдельного подразделения в частности. Необходимо подобрать показатели, которые в полной мере обеспечат инвесторам (акционерам, владельцам) возврат вложенного в предприятие капитала, а в случае децентрализации бизнеса – капитала, вложенного в отдельные структурные подразделения. Они должны комплексно отображать материальные и нематериальные эффекты деятельности предприятия, эффекты в краткосрочном и долгосрочном периодах, то есть положительные результаты для акционеров, потребителей и работников. Обеспечение предприятию привлечения дополнительного капитала требует подбора таких результирующих показателей, которые в полной мере отразят рост его рыночной стоимости как с точки зрения руководства, так и акционеров (собственников), и гармонизируют интересы этих двух групп. На подбор показателей, как и на составляющие оплаты труда, влияют выбранная стратегия и фаза цикла развития предприятия. Развитие субъектов хозяйствования, ориентированных на знания как определяющий фактор роста и конкурентных преимуществ, демонстрирует необходимость использования показателей развития человеческого капитала, наравне с финансовыми показателями.

Ключевые слова: сбалансированная система показателей, Skandia-навигатор, общий индекс возвращения, средневзвешенная стоимость капитала, свободные денежные средства, экономическая добавленная стоимость, добавленная рыночная стоимость, возврат денежных средств на инвестиции, общий индекс возвращения.

Lubov Lipych, Oleksandr Tovsteniuk, Oksana Kchilycha, Myroslava Kushnir. Development Strategy and Determinants of it. The effective strategy of the development depends on the owners and employees. So, the company needs to develop a system of determinants, which transform strategic goals into operational actions of employees. That will allow implementing the strategy which is chosen. In the case, when the variable part of the salary has a large part, it will be very important to identify indicators that reflect the efficiency of labor and how it influences to the efficiency of the enterprise. It is necessary to choose determinates that can provide investors (shareholders, owners) income from the invest capital to the company or to the specific department of the company. Furthermore, they should reflect the positive changes for shareholders, customers and employees in the short and long term in the company activity. Also, such determinates must reflect the growth of the company market value and harmonize the interests of the owners and the management of the company. The strategy of the enterprise and phase of the cycle of the enterprise have effect on the determinates of the enterprise and demand using financial indicators and human capital indicators.

Key words: balanced scorecard, Skandia Navigator, total shareholder return, weighted averaged cost of capital, free cash flow, economic value added, market value added, cash flow on ROI.

УДК 338.24.01:316

Наталія Коленда – доцент кафедри менеджменту Східно-європейський національний університет імені Лесі Українки

Теоретичні підходи до визначення сутності поняття «соціальний менеджмент»

У статті проаналізовано підходи до визначення сутності поняття «соціальний менеджмент». Зокрема, виділено два підходи до трактування поняття – теоретичний та процесний. З урахуванням цих підходів виділено основні ознаки соціального менеджменту та сформульовано авторське трактування.

Ключові слова: соціальний менеджмент, соціальне управління, управління соціальним розвитком організації, теоретичний підхід, процесний підхід.

Постановка наукової проблеми та її значення. Розвиток наукової думки сприяє формуванню понять, термінів, категорій, які характеризують нові явища чи функціональні напрями в усіх сферах суспільного життя. Із часу зародження менеджменту та формування його як науки пройшло не так багато часу. Проте цього було достатньо для формування широкого кола функціональних напрямів цієї науки. Одним із них, на нашу думку, є соціальний менеджмент.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Дослідження джерел наукової інформації засвідчило наявність досить незначної кількості праць вітчизняних та зарубіжних учених, у яких порушувалася проблема вивчення соціального менеджменту. Серед них можна назвати Ю. Афоніна, О. Бута, О. Жобіна, І. Калінікову, З. Макашеву, Т. Надвичну, О. Панкратова, В. Сиченко, О. Федорову. Більш масштабно в науковому колі вивчалися такі поняття, як соціологія менеджменту, соціологія управління, соціальне

управління, управління соціальним розвитком організації. Проте предметне поле вивчення названих понять є дещо іншим, ніж соціального менеджменту. Також варто зазначити, що в дисертації О. Федорової, щодо комплексного вивчення особливостей формування системи соціального менеджменту підприємства упушено низку важливих аспектів, особливо стосовно трактування сутності самого поняття соціального менеджменту. Усе це зумовлює необхідність проведення додаткових досліджень соціального менеджменту.

Мета і завдання статті. Мета роботи – розгляд теоретичних аспектів вивчення соціального менеджменту та розширення бази фундаментальних знань у частині формування підходів і змістового наповнення поняття. Усе це зумовлює необхідність виконання завдань, які спрямовані на:

– вивчення підходів до трактування сутності соціального менеджменту;

– визначення основних ознак досліджуваного поняття згідно з виділеними підходами та розробка на основі цього авторського тлумачення.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Більшість науковців вважають: соціальний менеджмент – це результат управлінської революції на Заході в 60–80-ті роки ХХ ст. Розвиток соціального напрямку управління в умовах сьогодення зумовлений наявністю низки ентропійних тенденцій, які можуть впливати як на окрему особу, так і на суспільство загалом через деградацію людини як особистості, зниження рівня культури та освіти, порушення соціальних зв'язків. Водночас актуалізація вивчення соціальних аспектів управління пов'язана з тим, що метою розвитку будь-якого суспільства чи функціонування господарюючого суб'єкта є задоволення соціальних потреб громадян, зростання рівня життя населення.

Зрозуміло, що високий рівень життя населення, як результат соціального управління є одночасно механізмом забезпечення високої якості й надійності продукції, розв'язання економічних проблем. Усе це зумовлює формування соціальних пріоритетів розвитку та виділення соціального управління в окрему наукову й функціональну область.

Формування нових підходів в управлінні та їх практичне втілення зумовлює виникнення нових наукових понять, зокрема в цьому випадку – соціального менеджменту. Тому в межах цього дослідження пропонуємо зупинитися на з'ясуванні сутності та змістового наповнення цього терміна.

Ю. Афонін, О. Жабін, О. Панкратов визначають соціальний менеджмент як область управління, що формує в майбутніх спеціалістів теоретичні й практичні навички, які дають змогу ефективно впливати на соціальні процеси, створення сприятливої для людини соціальної сфери, проектувати соціальні організації, що забезпечує раціональне використання найбільш багатого та невичерпного з усіх ресурсів – людського [1, с. 6].

Саме змістове наповнення цього визначення відображає характеристику соціального менеджменту як науки, хоча першочергово сказано, що це сфера управління. Тому можна зробити висновок, що група вчених розглядає соціальний менеджмент і як науку, і як сферу управління. Тому доречно розмежувати й тлумачення поняття згідно з виділеними підходами.

Також дискусійним у цьому визначенні вважаємо твердження про невичерпність людського ресурсу як об'єкта соціального управління. Як свідчить практика, цей ресурс також є вичерпним і потребує формування раціональних підходів до його використання. Крім того, вичерпність людського ресурсу може бути як кількісною (зменшення загальної чисельності населення, працездатного та економічно активного населення), так і якісною (невідповідність рівня освіти та кваліфікації, моральне виснаження, дауншифтинг). Тому соціальний менеджмент повинен бути націлений на забезпечення ефективного й раціонального використання людських ресурсів.

Т. Надвичина розглядає соціальний менеджмент як тип і водночас функцію загального управління – особливий вид управлінської діяльності, що забезпечує виконання відповідних соціальних завдань через адекватну організаційну структуру та є свідомою, систематичною, спеціально організованою суспільною практикою, покликаною впорядкувати розвитковий перебіг його соціокультурних процесів, процедур, механізмів [2, с. 120].

Як бачимо управлінський вплив соціального менеджменту спрямований на впорядкування соціокультурних процесів, процедур і механізмів. Хоча, на нашу думку, його потрібно обмежувати виключно соціальними процесами або охоплювати набагато ширше, ніж лише соціальні й культурні.

О. А. Бут розглядає соціальний менеджмент як розділ менеджменту, предметом якого є процеси, що відображають мотивації людської поведінки, соціальні відносини та їх закономірності, аналіз соціальних

наслідків економічних та інших рішень, прийнятих на різних рівнях управління персоналом й іншими областями, пов'язаними з діяльністю організації [3, с. 23].

Узагальнюючи, можна визначити, що предметом соціального менеджменту, згідно з вищевказаним визначенням, є мотивація працівників, соціальні відносини та соціальні наслідки окремих рішень і діяльності загалом. Можна було б погодитися з таким підходом, який відображає практично три етапи управління:

- на першому обирають інструменти та методи соціального впливу. Хоча варто було б не обмежуватися тільки одним інструментом впливу – мотивацією, а розширити їх коло;
- на другому формуються соціальні відносини як проміжний результат соціального управління;
- на третьому оцінюються соціальні наслідки діяльності як загальний результат соціального управління.

Також О. Бут предметом соціального менеджменту визначає відносини в суспільстві, соціальні процеси та їх закономірності, об'єктами соціального менеджменту – соціальні явища, відносини, поведінку й діяльність людей у соціальній сфері. Практичне втілення засад соціального менеджменту реалізується через розробку та реалізацію соціальної політики, а результатом є розв'язання проблеми соціальної справедливості.

Відштовхуючись від такого визначення об'єкта й предмета управління, можна зробити висновок, що в цьому випадку йдеться про соціальний менеджмент чи процес соціального управління на макрорівні. При цьому науковці зазначають, що соціальний менеджмент тісно пов'язаний з управлінням соціальним розвитком організації.

Управління соціальним розвитком організації – це специфічний вид менеджменту, що має свій об'єкт, методи, форми вироблення та реалізації управлінських рішень; сукупність способів, прийомів, процедур, що дають змогу розв'язувати соціальні проблеми на основі знання закономірностей протікання соціальних процесів [4].

За своїм призначенням управління соціальним розвитком організації орієнтується виключно на людей, на створення для працівників організації гідних умов праці та побуту, тоді як рекомендації соціального менеджменту спрямовані на розвиток у персоналу позитивних результатів поведінки.

Дискусійним вважаємо положення, що об'єктом регулювання соціального менеджменту визначають виключно соціальні процеси. На нашу думку, соціальний менеджмент забезпечує регулювання й інших процесів, які відбуваються на підприємстві. Поряд із тим погоджуємося з думкою науковця щодо спрямованості соціального менеджменту – розвиток персоналу з метою отримання позитивних результатів його діяльності.

О. Федорова поняття «соціальний менеджмент» розглядає як управління соціальними процесами на підприємстві за допомогою соціальних механізмів, соціальної політики, що відображає мотивації людської поведінки, соціальні відносини, їх закономірності, аналіз соціальних наслідків, економічних, соціально-відповідальних рішень, що приймаються на різних рівнях управління соціальними ресурсами [5, с. 125].

У цьому тлумаченні чітко визначено об'єкт управлінського впливу – соціальні процеси, та інструменти його здійснення – соціальні механізми й соціальна політика.

З. Макашева та І. Калінікова розглядають соціальний менеджмент як розділ менеджменту й галузь управління, що дає змогу ефективно впливати на соціальні процеси, створення сприятливого для людини соціального середовища, проектування соціальних організацій задля забезпечення раціонального використання людського ресурсу [6].

Як процес управління соціальний менеджмент розглядають як цілеспрямований вплив соціального суб'єкта на власну суспільну, колективну й групову життєдіяльність, що відбувається як безпосередньо (у формах самоуправління), так і через спеціально створені інститути (державу, партії, суспільні об'єднання, кооперативи, підприємства, союзи).

В. В. Сиченко трактує соціальний менеджмент як елемент складної системи управління економікою підприємства, покликаний забезпечити ефективність процесу виробництва за допомогою розв'язання соціальних проблем, що виникають у ході виробничих процесів підприємства [7].

Певне коло науковців розглядає соціальний менеджмент як один з елементів складної системи управління економікою держави, мета якого – забезпечення ефективного розвитку економіки, оскільки в

процесі виробництва (на підприємстві) поряд із діяльністю, спрямованою на досягнення визначених економічних результатів, постійно розв'язуються соціальні проблеми [8].

Складність цього трактування полягає в тому, що через упровадження засад соціального менеджменту на рівні підприємства вирішуються, насамперед, питання економічного розвитку, урешті, це покращує економічну ситуацію в країні. Певна раціональність присутня в цьому, оскільки задоволення соціальних потреб населення передбачає забезпечення відповідного життєвого рівня, випуск якісної та безпечної продукції, підвищення соціальних стандартів життя, що тим чи іншим чином все-таки пов'язано з економічним станом держави. І соціальний менеджмент можна розглядати і як елемент системи управління економікою країни. Проте сумнівно те, що першочерговою метою соціального менеджменту є саме забезпечення ефективного розвитку економіки.

Г. Щокін розглядає соціальний менеджмент як процес управління соціальними процесами, який являє собою один із видів управління, функція якого полягає в забезпеченні реалізації потреб розвитку суспільства і його підсистем. При цьому зміст соціального управління полягає у формуванні критеріїв та показників соціального розвитку об'єкта, виявленні соціальних проблем, що в них виникають, розробці й використанні методів їх розв'язання, досягненні прогнозних станів і параметрів соціальних відносин та процесів [9, с. 256].

На нашу думку, у цьому тлумаченні варто було б конкретизувати види потреб, на задоволення яких націлене управління соціальними процесами. Хоча зрозуміло, що науковець дотримується процесного підходу під час визначення сутності соціального менеджменту.

Колектив науковців із Саратовського державного технічного університету вважає, що зі складної системи соціальних проблем і зв'язків, що стосуються управління, соціальний менеджмент розглядає лише ті, які стосуються безпосередньо управління виробництвом, і крізь призму зайнятих у ньому соціальних груп. При цьому об'єкт соціального менеджменту – це соціальний механізм управління не всією економікою, а лише – виробництвом [10, с. 20].

Уважаємо таке обмеження сфери управлінського впливу невиправданим, оскільки соціальний менеджмент охоплює значно ширші межі, а не лише виробництво.

Отже, можна узагальнити, що соціальний менеджмент розглядають згідно з двома підходами:

1. Теоретичним, де вивчають соціальний менеджмент:
  - як окрему науку;
  - як окрему складову частину чи як напрям менеджменту;
  - ототожнюючи із соціальним управлінням.
2. Процесного, згідно з яким соціальний менеджмент розглядають:
  - як окремий вид управлінської діяльності як на макро-, так і на мікрорівні;
  - як функцію управління;
  - як складник загального управлінського процесу.

Узагальнення підходів науковців до трактування поняття соціального менеджменту дає змогу сформулювати авторське тлумачення.

Тому під соціальним менеджментом пропонуємо розуміти науку, предмет дослідження якої – процес управління формуванням, розвитком та ефективним використанням соціальних систем на різних рівнях управління. Зокрема, на макрорівні це може бути суспільство загалом, населення окремих територіальних одиниць, демографічні групи, соціальні утворення тощо. На мікрорівні – це персонал підприємств, установ, організацій; формальні та неформальні групи; окремі працівники.

Як складову частину управлінської діяльності соціальний менеджмент пропонуємо трактувати як вид управлінської діяльності, спрямованої на забезпечення ефективного використання трудового потенціалу, розвиток персоналу й максимально можливе задоволення потреб працівників за допомогою побудови та реалізації дієвої соціальної й кадрової політики на підприємстві, спрямованої на регулювання соціальних процесів та отримання відповідного соціального й економічного ефекту.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, на основі проведеного дослідження джерел наукової літератури прийшли до висновку, що трактування поняття «соціальний менеджмент» є досить різноманітним. Потрібно зауважити, що трактування є кардинально різними, оскільки одні науковці дотримуються думки, що сферою впливу соціального менеджменту є соціальна, а інші – економічна. Також у ході дослідження визначено, що вченими не сформовано підходів до трактування сутності поняття «соціальний менеджмент». Тому, використовуючи низку загальнонаукових і спеціальних методів

наукового дослідження, виділено два підходи – теоретичний та процесний. На основі систематизації й узагальнення основних ознак досліджуваного поняття сформульовано авторське визначення, яке, на відміну від існуючих у межах певного підходу, ураховує всі аспекти трактування поняття.

Проте розглянуто не всі аспекти соціального менеджменту, що зумовлює необхідність подальших досліджень. Зокрема, доцільно чітко визначити та відокремити межі вивчення й застосування таких понять, як соціальний менеджмент, соціологія менеджменту, соціологія управління, управління соціальним розвитком організації.

Джерела та література

1. Афонин Ю. А. Социальный менеджмент : учебник / Ю. А. Афонин, А. П. Жабин, А. С. Панкратов. – М. : Изд-во МГУ, 2004. – 320 с.
2. Надвичина Т. Соціальний менеджмент: перспектива технологізації / Т. Надвичина // Психологія і суспільство. – 2011. – №1. – С. 114–121.
3. Бут О. А. Социальный менеджмент : учеб. пособие / О. А. Бут. – Томск : кафедра ТУ, ТУСУР, 2012. – 177 с.
4. Соціологія праці : підручник / За ред. Н. І. Дряхлова, А. І. Кравченко, В. В. Щербини. – М. : МГУ, 1993.
5. Федорова Е. В. Социальный менеджмент на предприятии: сущность и особенности / Е. В. Федорова // Економіка. Менеджмент. Підприємництво : зб. наук. пр. Східноукр.о нац. ун-ту ім. Володимира Даля. – Вип. 16. – Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2006. – С. 124–126.
6. Макашева З. М. Социальный менеджмент : учеб. для вузов / З. М. Макашева, И. О. Калиникова. – М. : [б. и.], 2002.
7. Сиченко В. В. Соціальний менеджмент як елемент системи управління підприємством [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/6_pni_2012/economics/6_102468.doc.htm
8. Понятие социального менеджмента [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://uclg.ru/education/management/sotsialnyiy_menedjment/lecture_ponyatie_sotsialnogo_menedjmenta.html
9. Щёкин Г. В. Социальная теория и кадровая политика : монография / Г. В. Щёкин. – Киев : МАУП, 2000. – 576 с.
10. Социальный менеджмент : учеб. пособие / Д. В. Зайцев, Г. Г. Карпова, Г. В. Лобачева и др.; под ред. П. Романова, Е. Ярской-Смирновой. – Саратов : Саратовский гос. техн. ун-т, Центр соц. политики и гендерных исслед., 2008. – 276 с.

Наталья Коленда. Теоретические подходы к определению сущности понятия «социальный менеджмент». В статье на основе проведенного исследования источников научной литературы пришли к выводу, что определение понятия «социальный менеджмент» является достаточно разнообразным. Стоит заметить, что трактовки являются кардинально разными, поскольку одни ученые придерживаются мысли, что сферой влияния социального менеджмента есть социальная, а другие – экономическая. Также в ходе исследования определено, что учеными не сформировано подходов к трактовке сущности понятия «социальный менеджмент». Поэтому, используя ряд общенаучных и специальных методов научного исследования, были выделены два подхода – теоретический и процессный. На основе систематизации и обобщения основных признаков исследуемого понятия сформулировано авторское определение, которое, в отличие от существующих в пределах определенного подхода, учитывает все аспекты трактовки.

Ключевые слова: социальный менеджмент, социальное управление, управление социальным развитием организации, теоретический подход, процессный подход.

Nataliia Kolenda. The Theoretical Approaches to Defining the Essence of the Notion of «Social Management». Thus, based on the study of sources of scientific literature concluded that the interpretation of the term «social management» is quite diverse. It should be noted that the interpretation is radically different, as some scientists believe that the sphere of influence of social management is a social and others – economic. Also during the investigation it was determined that the scientists have not formed approaches to the interpretation of the essence of the concept of «social management». Therefore, using a number of general scientific and special methods of research, was allocated two approaches: theoretical and processes. Based on generalization and systematization main features of the investigated concept formulated by the author's definition, which, unlike existing in a particular approach that takes into account all aspects of the interpretation of the concept.

Key words: social management, social management, management of social development of organization, theoretical approach, process approach.

Олеся Тоцька – доцент кафедри менеджменту Східно-європейського національного університету імені Лесі Українки

Зарубіжний досвід оплати праці в системі освіти

У статті розглянуто показники мінімальної та максимальної оплати праці в Україні і її країнах-сусідах. Визначено групи видів економічної діяльності (ВЕД), у які потрапила освіта? залежно від розміру заробітної плати (за першою), та позиції в рейтингу (за другою авторською методикою).

Ключові слова: Україна, країни-сусіди, оплата праці, вид економічної діяльності, освіта.

Постановка наукової проблеми та її значення. Згідно із ЗУ «Про оплату праці», *заробітна плата* – це винагорода, обчислена, зазвичай, у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу. Її розмір залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства [1]. Водночас дохід від виконання однієї й тієї самої роботи, але в різних країнах відрізняється, причому іноді доволі суттєво. У контексті міжнародних порівнянь заслуговує на увагу дослідження заробітків працівників різних сфер діяльності в Україні та за кордоном і, зокрема, у сусідніх країнах, особливу увагу приділивши такому виду економічної діяльності, як освіта, яка є основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства й держави [2].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Оплату праці в різних сферах економіки нашої держави досліджували численні науковці, зокрема А. Андрющенко – працівників у сільському господарстві [3], Л. Дорогань-Писаренко – державних службовців [4], С. Коцелко – робітників на хлібопекарних підприємствах [5], Б. Мельник – спеціалістів у промисловому птахівництві [6], А. Полянський – професійних спортсменів [7], Л. Романець, І. Романюк – науково-педагогічних працівників вищої школи [8], С. Цимбалюк – працівників бюджетної сфери [9]. А порівняльний аналіз оплати праці за паритетом купівельної спроможності в Україні та інших країнах здійснено в роботі М. П. Соколик [10].

Потрібно нагадати, що, географічними сусідами України є сім країн: на сході й північному сході – Російська Федерація; на півночі – Республіка Білорусь; на заході – Республіка Польща, Словацька Республіка й Угорщина; на південному заході – Румунія й Республіка Молдова.

Про освіту в Російській Федерації писали такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Н. Батечко, О. Довейко, А. Марчук; у Республіці Білорусь – М. Бутько, В. Вакуленко, М. Ватковська, у Республіці Польща – Ф. Андрушкевич, Н. Беднарська, Ю. Соколович-Алтуніна; у Словацькій Республіці – Л. Баталія та Т. Кристопчук; в Угорщині – Є. Боркач, Румунії – І. Андрас, М. Ачелеану, Н. Іліас, І. Маріуц, М. Пальчук, С. Раду, І. Ціоара, у Республіці Молдова – С. Сапожников. Однак комплексного порівняльного аналізу заробітків працівників різних видів економічної діяльності та, зокрема, освітньої сфери, у цих наукових розвідках не проводили.

Мета статті – вивчити зарубіжний досвід оплати праці в системі освіти та порівняти його з українським. Для її реалізації поставлено й виконано такі **завдання**:

- 1) побудувати та проаналізувати таблиці з показниками мінімальної та максимальної заробітної плати (з/п) в Україні й країнах-сусідах у 2015 р.;
- 2) визначити групи ВЕД, у які потрапила освіта, залежно від розміру з/п (за першою) та позиції в рейтингу (за другою авторською методикою);
- 3) сформулювати рейтинг восьми країн за показником оплати праці у сфері освіти у 2015 р.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Перейдімо до порівняльного аналізу зарплат у нашій і всіх сусідніх державах між собою. Для цього спочатку побудуємо табл. 1, у якій відобразимо мінімальні заробітки за 2015 р. у восьми країнах.

Мінімальна оплата праці в 2015 р.

Країна	Вид економічної діяльності	Сума, євро	Рейтинг
Україна	Тимчасове розміщення й організація харчування	114,99	8
Російська Федерація	Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	294,65	5
Республіка Білорусь	Рибальство, рибництво	183,57	6
Республіка Польща	Проживання та харчування	584,60	1
Словацька Республіка	Проживання та громадське харчування	533,00	2
Угорщина	Здоров'я людини та діяльність соціальних працівників	473,96	3
Румунія	Готелі та ресторани	321,91	4
Республіка Молдова	Мистецтво, розваги та відпочинок	144,41	7

Укладено автором на основі [11–22].

Як бачимо в аналізованих державах найменш оплачуваний ВЕД відрізняється. Так, у чотирьох країнах (Україні, Республіці Польща, Словацькій Республіці та Румунії) ним є сфера, пов'язана з проживанням і громадським харчуванням, у двох – сфери, пов'язані з навколишнім середовищем (сільське господарство, мисливство та лісове господарство – у Російській Федерації, рибальство, рибництво – у Республіці Білорусь). В інших державах ним є здоров'я людини й діяльність соціальних працівників (в Угорщині), мистецтво, розваги та відпочинок (у Республіці Молдова). Найвищу мінімальну оплату праці мають поляки, найнижчу – українці.

Далі побудуємо табл. 2, у якій відобразимо максимальні зарплати за 2015 р. у восьми країнах.

Як бачимо, до найбільш оплачуваних ВЕД належать три сфери: фінансова та страхова діяльність (в Україні, Російській Федерації, Республіці Білорусь, Угорщині та Румунії), гірничодобувна промисловість і розроблення кар'єрів (у Республіці Польща), а також інформація й зв'язок (у Словацькій Республіці та Республіці Молдова). Найвищі максимальні доходи мають словаки, найнижчі – знову ж таки українці.

Максимальна оплата праці у 2015 р.

Країна	Вид економічної діяльності	Сума, євро	Рейтинг
Україна	Фінансова та страхова діяльність	355,07	8
Російська Федерація	Фінансова діяльність	1 047,18	5
Республіка Білорусь	Фінансова діяльність	472,95	6
Республіка Польща	Гірничодобувна промисловість і розроблення кар'єрів	1 635,89	2
Словацька Республіка	Інформація та зв'язок	1 751,00	1
Угорщина	Фінансова та страхова діяльність	1 595,49	3
Румунія	Фінансове посередництво та страхування	1 265,22	4
Республіка Молдова	Інформація та зв'язок	467,87	7

Укладено автором на основі [11–22].

Заробітки працівників освіти за 2015 р. у восьми державах відобразимо в табл. 3. Потрібно зазначити, що авторські методики групування ВЕД залежно від розміру заробітків у цій сфері (перша) та їхньої рейтингової позиції (друга) детально описані у [23].

Оплата праці у сфері освіти у 2015 р.

Країна	Сума, євро	Група ВЕД, у яку потрапила освіта залежно від розміру з/п (за 1-ю методикою)	Позиція освіти в національному рейтингу з/п	Група ВЕД, у яку потрапила освіта залежно від позиції в рейтингу (за 2-ю методикою)	Рей- тинг
Україна	129,27	5 (низький рівень з/п)	13 з 16	4 (рівень з/п, який нижчий за середній)	8
Російська Федерація	402,33	5 (низький рівень з/п)	13 з 15	5 (низький рівень з/п)	5
Республіка Білорусь	202,08	5 (низький рівень з/п)	12 з 14	5 (низький рівень з/п)	6
Республіка Польща	990,77	4 (рівень з/п, який нижчий за середній)	8 з 19	2 (рівень з/п, що вищий за середній)	1
Словацька Республіка	794,00	4 (рівень з/п, який нижчий за середній)	14 з 19	4 (рівень з/п, який нижчий за середній)	3
Угорщина	833,83	4 (рівень з/п, який нижчий за середній)	8 з 19	2 (рівень з/п, що вищий за середній)	2
Румунія	507,95	5 (низький рівень з/п)	10 з 19	3 (середній рівень з/п)	4
Республіка Молдова	182,62	5 (низький рівень з/п)	15 з 19	4 (рівень з/п, який нижчий за середній)	7

Укладено автором на основі [11–22].

Як бачимо, за першою методикою (залежно від розміру оплати праці) сфера освіти в аналізованих країнах потрапляла лише до двох груп: у трьох державах (Республіці Польща, Словацькій Республіці й Угорщині) – до 4-ї (із рівнем зарплати, який нижчий за середній); у п'яти країнах (Україні, Російській Федерації, Республіці Білорусь, Румунії та Республіці Молдова) – до 5-ї (із низьким рівнем доходів). За другою методикою (залежно від позиції в рейтингу) освіта потрапляла до всіх груп, окрім першої: у двох державах (Республіці Польща й Угорщині) – до 2-ї (із рівнем заробітків, що вищий за середній); у Румунії – до 3-ї (із середнім рівнем оплати праці); у трьох країнах (Україні, Словацькій Республіці та Республіці Молдова) – до 4-ї (із рівнем зарплати, який нижчий за середній); у двох державах (Російській Федерації та Республіці Білорусь) – до 5-ї (із низьким рівнем доходів).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Загалом можна сказати, що найкраще про освіту дбають у Польщі, найгірше – в Україні. За кордоном працівники сфери освіти заробляють у рази більше, ніж у нашій країні: поляки – у 7,66 раза, угорці – у 6,45, словаки – 6,14, румуни – 3,93, росіяни – 3,11, білоруси – 1,56, молдаване – 1,41 раза.

Цікавим, на нашу думку, буде проведення аналогічного дослідження стосовно України, Канади та США.

Джерела та література

1. Закон України «Про оплату праці» (від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80> (станом на 26.07.2016)
2. Закон України «Про освіту» (від 23.05.1991 р. № 1060-ХІІ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1060-12> (станом на 26.07.2016)
3. Андрущенко А. Оплата праці в сільському господарстві: стан, тенденції, причини [Електронний ресурс] / А. Андрущенко // Аграрна екон. – 2014. – Т. 7, № 1–2. – С. 65–73. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ae_2014_7_1-2_13

4. Дорогань-Писаренко Л. О. Оплата праці державних службовців: організаційно-обліковий аспект [Електронний ресурс] / Л. О. Дорогань-Писаренко // Вісник Полтавської державної аграрної академії – 2014. – № 3. – С. 127–131. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDAA_2014_3_28
5. Коцелко С. Мотивація та оплата праці на хлібопекарних підприємствах [Електронний ресурс] / С. Коцелко // Економічний аналіз. – 2013. – Т. 12(3). – С. 207–212. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/escan_2013_12\(3\)_45](http://nbuv.gov.ua/UJRN/escan_2013_12(3)_45)
6. Мельник Б. Наукова організація та оплата праці у промисловому птахівництві [Електронний ресурс] / Б. Мельник // Україна: аспекти праці. – 2011. – № 8. – С. 27–35. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uap_2011_8_6
7. Полянський А. О. Оплата праці професійних спортсменів [Електронний ресурс] / А. О. Полянський // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. «Право». – 2014. – Вип. 22. – С. 89–93. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_pravo_2014_22_13
8. Романець Л. М. Оплата праці науково-педагогічних працівників вищої школи у перші повоєнні роки [Електронний ресурс] / Л. М. Романець, І. М. Романюк // Наукові записки [Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського]. – Серія : Історія. – 2009. – Вип. 16. – С. 87–89. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2009_16_17
9. Цимбалюк С. Оплата праці працівників бюджетної сфери: проблеми та перспективи поліпшення [Електронний ресурс] / С. Цимбалюк // Україна: аспекти праці. – 2012. – № 3. – С. 10–15. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uap_2012_3_4
10. Соколик М. П. Продуктивність та оплата праці за паритетом купівельної спроможності в Україні та інших країнах: порівняльний аналіз [Електронний ресурс] / М. П. Соколик // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 1. – С. 85–103. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/econprog_2011_1_10
11. Динаміка середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності у 2010–2015 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
12. Среднемесячная номинальная начисленная заработная плата работников организаций по видам экономической деятельности в Российской Федерации за 2000–2015 гг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/wages/
13. Номинальная начисленная средняя заработная плата по областям и г. Минску [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/solialnaya-sfera/trud/godovye-dannye/nom_sredn_zarab_plata_91-2013/
14. Statistical yearbook of the Republic of Poland 2015 [Elektronik resource]. – Mode of access : <http://stat.gov.pl/en/topics/statistical-yearbooks/statistical-yearbooks/statistical-yearbook-of-the-republic-of-poland-2015,2,10.html>
15. Concise Statistical Yearbook of Poland 2016 [Elektronik resource]. – Mode of access : <http://stat.gov.pl/en/topics/statistical-yearbooks/statistical-yearbooks/concise-statistical-yearbook-of-poland-2016,1,17.html>
16. Average monthly wages in by branches [Elektronik resource]. – Mode of access : <http://slovak.statistics.sk>
17. Average gross monthly earnings of employees in the national economy (2000–2015) [Elektronik resource]. – Mode of access : http://www.ksh.hu/docs/eng/xstadat/xstadat_annual/i_qli012b.html
18. Monthly Statistical Bulletin 12/2013 [Elektronik resource]. – Mode of access : <http://www.insse.ro/cms/en/content/statistical-bulletins>
19. Monthly Statistical Bulletin 12/2014 [Elektronik resource]. – Mode of access : <http://www.insse.ro/cms/en/content/statistical-bulletins>
20. Monthly Statistical Bulletin 11/2015 [Elektronik resource]. – Mode of access : <http://www.insse.ro/cms/en/content/statistical-bulletins>
21. Monthly average earnings by economic activities, 2011–2013 [Elektronik resource]. – Mode of access : http://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/en/30%20Statistica%20sociala/30%20Statistica%20sociala__03%20OFM__SAL010__serii%20lunare/SAL015300.px/?rxid=b2ff27d7-0b96-43c9-934b-42e1a2a9a774
22. Monthly average earnings by economic activities, 2014–2016 [Elektronik resource]. – Mode of access : http://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/en/30%20Statistica%20sociala/30%20Statistica%20sociala__03%20OFM__SAL010__serii%20lunare/SAL015100.px/?rxid=b2ff27d7-0b96-43c9-934b-42e1a2a9a774
23. Тоцька О. Л. Аналіз статистичних показників динаміки заробітної плати в Польщі / О. Л. Тоцька // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. – 2015. – № 4. – С. 116–121.

Олеся Тоцкая. Зарубежный опыт оплаты труда в системе образования. В статье рассмотрены показатели минимальной и максимальной оплаты труда в Украине и ее странах-соседах. Определены группы видов экономической деятельности, в которые попало образование, в зависимости от размера заработной платы (по первой авторской методике) и позиции в рейтинге (по второй авторской методике). Сформирован рейтинг восьми стран по показателю оплаты труда в сфере образования в 2015 г. Определено, что лучше всего о педагогах заботятся в Польше, хуже всего – в Украине. За рубежом работники сферы образования зарабатывают больше, чем в нашей стране: поляки в – 7,66 раза, венгры – в 6,45, словаки – 6,14, румыны – 3,93 раза, россияне – 3, 11, белорусы – 1,56, молдаване – в 1,41 раза.

Ключевые слова: Украина, страны-соседи, оплата труда, вид экономической деятельности, образование.

Olesia Totska. Foreign Experience of Pay in the Education System. In the article indicators of minimum and maximum wages in Ukraine and its neighboring countries are considered. Groups of kinds of economic activity, in which education got depending on salary (the first author's method), and on the position in the ranking (by the second author's method), are defined. Rating of eight countries in terms of wages in education in 2015 is formed. Determined that the best worried about educators in Poland, the worst – in Ukraine. Overseas education workers earn more than in our country: Polish – in 7,66 times, Hungarians – 6,45, Slovaks – 6,14, Romanians – 3,93, Russians – 3,11, Belarusians – 1,56, Moldovans – in 1,41 times.

Key words: Ukraine, neighboring countries, wages, kind of economic activity, education.

УДК 330.322 (334.758)

Любов Ліпич – доктор економічних наук, професор Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Роман Гринюк – здобувач Приватного вищого навчального закладу «Львівський університет бізнесу та права»

Адміністрування як інструмент підвищення інвестиційної ефективності прямого оподаткування підприємств

У статті доведено роль адміністрування прямих податків у підвищенні інвестиційної ефективності прямого оподаткування підприємств. Систематизовано та проаналізовано підходи науковців до визначення сутності поняття «адміністрування податків» та виокремлено основні їхні напрями. Розроблено структуру адміністрування прямих податків суб'єктів господарювання та виокремлено макроекономічну й мікроекономічну складові частини. На основі статистичної інформації проаналізовано ефективність системи прямого оподаткування в Україні. Запропоновано основні напрями підвищення ефективності системи адміністрування прямих податків на підприємствах як інструмента зростання рівня інвестиційної ефективності прямого оподаткування суб'єктів господарювання.

Ключові слова: інвестиційна ефективність прямого оподаткування, прямі податки, адміністрування, структура адміністрування прямих податків, ефективність системи прямого оподаткування.

Постановка наукової проблеми та її значення. Державі для забезпечення виконання покладених на неї функцій потрібний достатній обсяг фінансових ресурсів. Значну частину надходжень до бюджетів різних рівнів забезпечують саме податкові надходження, тому існує постійна проблема щодо своєчасності та повноти нарахування й справляння податків. У системі оподаткування важливе місце належить прямим податкам, оскільки за рахунок їх держава акумулює податкові надходження від основних суб'єктів господарювання та може впливати на рівень перерозподілу отриманих фінансових результатів підприємств. Відзначимо, що в такому випадку однією з функцій прямих податків суб'єктів господарювання є інвестиційна функція, призначена для встановлення таких пропорцій розподілу сплати податку на прибуток підприємств, які, з одного боку, забезпечать потрібні обсяги податкових платежів до бюджету, а з іншого – не сприятимуть

стримуванню інвестиційної діяльності окремих господарюючих суб'єктів.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Деякі аспекти системи адміністрування податків в Україні є предметом дослідження таких науковців, як В. Л. Андрущенко, З. С. Варналій, А. І. Крисоватий, В. М. Мельник, А. О. Селіванов, А. М. Соколовська. Проте в сучасних умовах розвитку вітчизняної економіки та в умовах постійного вдосконалення законодавчої бази з нарахування й сплати податків потрібно адаптувати вітчизняну систему адміністрування податків до європейських стандартів. Водночас теоретична та практична складність означеної проблеми полягає в необхідності розв'язання таких проблем: з одного боку, збільшення доходів бюджету, а з іншого – зниження податкового тягаря та тиску на доходи кожного громадянина або бізнес-структури

Формулювання мети й завдань статті. Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах розвитку кризових явищ, які виникають під негативним впливом світового фінансово-економічного середовища й внутрішніх чинників господарської діяльності підприємств. У такі періоди недостатнє надходження податкових платежів може призвести до дефолту в країні, а надмірне пряме оподаткування фінансових результатів діяльності підприємств – до їх банкрутства.

З огляду на вищезазначене важливу роль у подоланні таких негативних явищ та забезпеченні підвищення інвестиційної ефективності прямого оподаткування підприємства потрібно відвести системі податкового адміністрування.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Дослідження податкового адміністрування промислових підприємств потрібне для розробки методичних підходів оцінювання інвестиційної ефективності прямого оподаткування. З одного боку, податок на прибуток суб'єктів господарювання – одне з основних джерел наповнення державного бюджету, а з іншого – підприємство повинно прагнути максимально забезпечити добробут своїх власників, знижуючи обсяги податкового навантаження та зростання можливостей до постійного розвитку. Така ситуація, на наше переконання, можлива при оптимальному оподаткуванні підприємницьких структур прямими податками та формуванні умов підвищення інвестиційної ефективності прямого оподаткування підприємств.

У цьому контексті варто погодитись із Т. І. Богославець, яка справедливо вважає, що податки, у тому числі й прямі, безпосередньо впливають на платоспроможність та фінансову стійкість підприємства, формування його фінансових ресурсів та інвестиційну діяльність, конкурентоспроможність продукції, а також на операційну й фінансову діяльність суб'єкта господарювання [1, с. 1].

Механізм адміністрування податків в Україні, у тому числі й прямих, має свої особливості та характеризується складністю й непрозорістю для платників податків. Механізм адміністрування прямих податків повинен бути спрямований на подолання тіньової економіки в країні, підвищення довіри платників податків до системи прямого оподаткування, установлення партнерських відносин між платниками податку та податковими органами, а також на акумулювання достатнього обсягу фінансових ресурсів до бюджету України.

Недосконале податкове законодавство й нестабільність Податкового кодексу України, що зумовлює нестабільність податкової системи в цілому, наявність недоліків бухгалтерського обліку на підприємствах (у тому числі й за прямими податками), складність визначення сум податкових нарахувань і бази оподаткування податком на прибуток значно ускладнюють процес адміністрування прямих податків суб'єктів господарювання. Науковці та практики вважають, що саме такі фактори суттєво знижують ефективність податкового важеля, негативно впливають на інвестиційну активність підприємств і можливості до їх розширеного відтворення, а також не стимулюють розвиток економічних процесів країни загалом [2, с. 1].

Адміністрування податків – це форма комплексної системної організації процесів податкового регулювання, контролю й стягнення податків, заснована на поєднанні владно-імперативних методів податкових органів і стимулюванні самоініціативи платників податків [3, с. 156].

Колектив авторів під керівництвом О. М. Бандурки під податковим адмініструванням розуміє сукупність норм, методів, засобів та дій, за допомогою яких спеціально уповноважені органи держави виконують управлінську діяльність у податковій сфері, спрямовану на контроль за дотриманням законодавства про податки та збори, за правильністю нарахування, повнотою й своєчасністю внесення у відповідні бюджети податків і зборів, а у випадках, передбачених законами України, – за правильністю нарахування, повнотою та своєчасністю надходжень у відповідний бюджет інших бюджетних платежів і

притягнення до відповідальності порушників податкового законодавства [4, с. 33].

Відповідно до Податкового кодексу України, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, адміністрування податків, зборів, митних платежів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та інших платежів – це сукупність рішень і процедур контролюючих органів та дій їхніх посадових осіб, що визначають інституційну структуру податкових і митних відносин, організують ідентифікацію, облік платників податків та платників єдиного внеску й об'єктів оподаткування, забезпечують сервісне обслуговування платників податків, організацію й контроль за їх сплатою, зборів, платежів відповідно до порядку, встановленого законом [5].

Отже, можемо зробити висновок, що наукова економічна література містить такі основні напрями щодо розуміння сутності й необхідності податкового адміністрування:

1) економічний аспект – сукупність дій контролюючих органів за сплатою та нарахуванням податків (О. М. Бандурка, В. М. Мельник);

2) юридичний аспект – як сукупність правових процедур із застосуванням методів примусового характеру до платників податків щодо погашення податкового боргу (А. О. Селіванов, Ю. Щитнік);

3) соціально-економічний аспект – як поєднання управлінської діяльності державних фіскальних органів та окремих підприємницьких структур (В. В. Барабанова, В. Л. Андрущенко).

Основними проблемами є недосконалість системи адміністрування податків, невизначеність щодо правил оподаткування й неоднозначне застосування законодавства. При цьому обсяг тіньового сектору економіки свідчить про те, що вдосконалення системи справляння податків і зборів може значно збільшити податкові надходження. Покращення адміністрування податків і зборів потрібно здійснювати одночасно з реформуванням політики оподаткування, що дасть змогу спростити процедури, пов'язані зі сплатою податків і зборів, уникнути неоднозначного застосування законодавства й сприяти справедливості та ефективності системи оподаткування [6].

Водночас О. Ю. Ніпіаліді стверджує, що саме складність податкового обліку й системи адміністрування податків, відсутність відповідальності представників системи податкового адміністрування за неправомірні дії, а також перевага документального оформлення, а не сутності податку та відповідної господарської операції – причина постійного реформування системи оподаткування в Україні [7, с. 113].

Так, результати аналізу ефективності податкової системи України протягом 2013–2015 рр. свідчать про те, що вона не є інструментом підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості держави й підприємств, не забезпечує стимулювання інвестиційної активності суб'єктів господарювання. Відзначимо, що саме на адміністрування податків підприємницькі структури щороку витрачали понад 1 млрд грн. У 2015 р. рівень податкового навантаження становить у межах 56 % (середній світовий показник податкового навантаження – 40,8 %), а формування дохідної частини бюджету за рахунок податку на прибуток підприємств – у межах 8 % [8, с. 77].

Розраховані рейтинги міжнародних організацій дають підставу стверджувати, що податкова система України характеризується складністю, значним рівнем витрат та неузгодженістю законодавчих норм, що створює проблеми для реалізації інвестиційної й інших видів підприємницької діяльності. Індекс конкурентоспроможності України відповідно до розрахунків Всесвітнього економічного форуму у 2013–2014 рр. визначає такі основні негативні фактори ведення фінансово-господарської діяльності підприємств, як корупція, бюрократія, податкове регулювання, розмір податків.

За показником впливу податків на інвестиційну привабливість Україна у 2014–2015 рр. зайняла 129 місце серед 140 країн світу. За показником податкового навантаження на бізнес Україна у 2015 р. посіла 118 місце серед 140 країн світу. Протягом 2015 р. на підготовку податкової звітності з нарахування та сплати податків підприємства витрачали 350 робочих годин. Незважаючи на деяку оптимізацію, адміністрування податків Україна значно перевищує за згаданим показником Казахстан (188 год на рік), Молдову (186 год на рік), Білорусь (176 год на рік), Росію (168 год на рік) і Македонію (119 год на рік) [8, с. 78].

Ураховуючи відомі підходи до формування системи прямого оподаткування підприємств та трактування поняття «адміністрування», вважаємо, що адміністрування прямих податків суб'єктів господарювання – це набір взаємопов'язаних правил, дій і методів організації податкового контролю за своєчасністю, повнотою та правильністю нарахування й сплати податку на прибуток підприємницьких структур.

Комплексне розуміння поняття адміністрування прямих податків виражається через його структуру. Уважаємо за потрібне в структурі адміністрування прямого оподаткування суб'єктів господарювання також виокремити макроекономічну та мікроекономічну складові частини (рис. 1).

Рис. 1. Складові частини адміністрування прямих податків суб'єктів підприємництва
* Складено автором.

Уважаємо, що адміністрування повинно сприяти оперативному прийняттю рішень у процесі господарської діяльності підприємств, координувати функціонування їхніх підрозділів, визначати організаційну структуру та координувати діяльність підрозділів, а також забезпечувати досягнення основних податкових цілей і завдань.

Отже, як видно з рисунка, до макроекономічних складників адміністрування прямих податків підприємств запропоновано віднести такі: облік прямих податків, їх надходжень, консультації з прямого оподаткування, борг зі сплати прямих податків, контроль за прямим оподаткуванням, державні контрольні органи влади.

Облік платників прямих податків належить до компетенції органів державної фіскальної служби й створює правові та економічні передумови для проведення контролю щодо повноти, своєчасності та правильності нарахування й сплати податку на прибуток підприємств та інших прямих податків. Облік надходжень прямих податків повинен забезпечити визначення сум податкових зобов'язань із розрахунків із бюджетами різних рівнів. Консультування з питань прямого оподаткування особливо потрібне в сучасних умовах реформування податкової системи України, оскільки занадто часті зміни податкового законодавства вимагають роз'яснень для суб'єктів господарювання щодо його застосування на практиці. Податковий борг зі сплати прямих податків відображає ту частину податку на прибуток підприємства, яка не була сплачена у встановлені законодавством терміни. Контроль за прямим оподаткуванням потрібний для моніторингу своєчасного надходження сум нарахованого прямого податку на підприємстві, а також передбачає порівняння одержаних платежів до бюджету із запланованими або прогнозними показниками. Державні контрольні органи влади є основними адміністраторами податків, а в Україні функцію

адміністрування податків на макроекономічному рівні здійснює Держана фіскальна служба України, до складу якої входять департамент інфраструктури, департамент фінансово-економічної роботи й бухгалтерського обліку, головне оперативне управління, департамент правової роботи, департамент реєстрації платників та електронних сервісів, департамент комунікацій, Головне слідче управління фінансових розслідувань [9, с. 25–26].

Серед основних елементів адміністрування прямих податків на мікроекономічному рівні ми запропонували окреслити такі: облік часу на нарахування й сплату прямих податків, податковий та управлінський облік на підприємстві, облік валових витрат і доходів підприємства, податкові менеджери та податкові аудитори підприємства, планування й контроль прямих податків суб'єкта підприємницької діяльності.

Облік часу на нарахування та сплату прямих податків – один із найважливіших індикаторів ефективності системи прямого оподаткування суб'єктів господарювання, що відображає затратність часу обліковців і менеджерів підприємства на формування документації та сплату податку на прибуток підприємства. Чим ефективнішою й простішою буде система прямого оподаткування підприємств, тим менше часу потрібно затратити на сплату податку на прибуток.

Податковий та управлінський облік на підприємстві потрібний і зумовлений податковим законодавством, оскільки розбіжності між порядком формування фінансових результатів від господарської діяльності до оподаткування відповідно до Національних і Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та обліку валових доходів і витрат підприємства зумовлюють наявність податкових різниць із податку на прибуток підприємства, а також вимагають формування як податкової, так і бухгалтерської звітності за прямими податками підприємства. Облік валових витрат та доходів підприємства потрібно віднести до структури об'єктів адміністрування прямих податків, оскільки саме такі складники визначальні під час контролю за правильністю й повнотою нарахування податку на прибуток підприємницьких структур і лежать в основі визначення об'єкта оподаткування податком на прибуток відповідно до чинного законодавства України.

Податкові менеджери й аудитори підприємства покликані забезпечити зниження податкових витрат суб'єкта господарювання, мінімізувати податкові ризики та можливі санкції за недотримання податкового законодавства України, оскільки вони впливають на фінансовий стан і фінансову рівновагу підприємства. Завдання податкового аудиту – відновлення довіри між виконавцями фінансової звітності підприємства та її основними користувачами за допомогою встановлення достовірності податкової й фінансової звітності, аналізу обсягу реалізації продукції (товарів, робіт та послуг), правильності й повноти визначення валових доходів і витрат підприємства та сплати податку на прибуток протягом кількох часових періодів.

Планування та контроль прямих податків суб'єкта підприємницької діяльності в структурі адміністрування прямих податків підприємств повинно забезпечити порівняння фактичних та планових (прогнозних) обсягів сплати податку на прибуток, валових доходів і витрат підприємницьких структур, прогнозів обсягів продажу, а також виявити наявні відхилення фактичних показників від планових із можливістю швидкого та своєчасного реагування на можливі негативні зміни показників прямого оподаткування. Податкове планування передбачає оптимальне поєднання правових відносин і можливих економічних варіантів їх розвитку, сприяє безперебійній та ефективній роботі суб'єкта господарювання, а також впливає на результативність господарської діяльності підприємства досягненням найбільш сприятливих податкових умов на стратегічних напрямках.

Гармонізація інтересів держави в особі податкових органів і підприємницьких структур, що забезпечують інвестиційний та інноваційний розвиток як окремих господарюючих суб'єктів, так і держави в цілому, є необхідною складовою частиною планування прямих податків. Це приведе до задоволення державних інтересів за допомогою отриманих обсягів податкових платежів й інтересів підприємств та найманих працівників через отримання доходів [26].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Основними напрямками підвищення ефективності системи адміністрування прямих податків на підприємствах як інструмента зростання рівня інвестиційної ефективності прямого оподаткування суб'єктів господарювання можуть бути уніфікація підходів до процесу адміністрування прямих податків відповідно до наявних зарубіжних напрацювань, стандартизація, уніфікація та усунення розбіжностей між податковим і бух-

галтерським обліком валових доходів та витрат підприємства, а також способу обчислення фінансового результату господарювання підприємств до оподаткування, встановлення тісних професійних взаємозв'язків із платниками прямих податків, а також формування статистичної інформації з питань податкового адміністрування податку на прибуток підприємств.

Джерела та література

1. Богославець Т. І. Аналіз податкового навантаження та його вплив на кінцеві результати діяльності суб'єкта господарювання / Т. І. Богославець // Вісник Національного транспортного університету : в 2-х ч. – Ч. 1. – К. : НТУ, 2012. – Вип. 19. – С. 1–5.
2. Кармінська-Белоброва М. В. Напрями реформування механізму адміністрування податків / М. В. Кармінська-Белоброва // Теорія та практика державного управління. – 2010. – Вип. 3 (30). – С. 1–8.
3. Щитнік Ю. О. Сучасна система адміністрування податків в Україні / Ю. О. Щитнік // Молодий вчений. – 2015. – № 2 (17). – С. 156–158.
4. Бандурка О. М. Податкове право : [навч. посіб.] / О. М. Бандурка, В. Д. Понікаров, С. М. Попова. – К. : Центр учб. л-ри, 2012. – 312 с.
5. Основні структурні показники діяльності суб'єктів господарювання / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про стратегію розвитку системи управління державними фінансами» від 1.08.2013 № 744-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/774-2013-%D1%80>.
7. Ніпіаліді О. Ю. Податкова реформа в Україні: позитивні та негативні наслідки / О. Ю. Ніпіаліді // Соціально-економічні аспекти розвитку економіки та менеджменту : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 25–26 верес. 2015 р.) / ГО «Львівська економічна фундація». – Львів : ЛЕФ, 2015. – С. 113–115.
8. Рудюк Л. В. Аналіз ефективності податкової системи України / Л. В. Рудюк, К. Б. Рудюк // Фінансові аспекти діяльності підприємств в умовах кризи : зб. тез доп. III Міжвузівської наук. конф., м. Київ, 25 берез. 2016 р. – К. : Ун-т «Україна», 2016. – С. 76–81.
9. Барабанова В. В. Сучасний стан адміністрування податків / В. В. Барабанова // Динаміка еволюції людського інтелекту, етико-естетичного сприйняття світу та художньої творчості : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://icp-ua.com/ru/node/1059>.

Любовь Липыч, Роман Гринюк. Администрирование как инструмент повышения инвестиционной эффективности прямого налогообложения предприятий. В статье доказана роль администрирования прямых налогов в повышении инвестиционной эффективности прямого налогообложения предприятий. Систематизированы и проанализированы подходы ученых к определению сущности понятия «администрирования налогов» и выделены основные их направления. Разработана структура администрирования прямых налогов субъектов хозяйствования и выделены макроэкономическая и микроэкономическая составляющие. На основе статистической информации проанализирована эффективность системы прямого налогообложения в Украине. Предлагаются основные направления повышения эффективности системы администрирования прямых налогов на предприятиях как инструменты роста уровня инвестиционной эффективности прямого налогообложения субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: инвестиционная эффективность прямого налогообложения, прямые налоги, администрирование, структура администрирования прямых налогов, эффективность системы прямого налогообложения.

Lubov Lipych, Roman Grunyk. Administer as a Tool to Improve Investment Efficiency of Direct Taxation of Enterprises. The article proves the role of the administration of direct taxes in raising investment efficiency of direct taxation. The authors systematically analyzed and scientific approaches to defining the essence of the concept of «tax administration» and singled out their main destinations. The structure of the administration of direct taxes entities and singled macroeconomic and microeconomic components. Based on statistical data analysis efficiency of direct taxation in Ukraine. The basic directions of increase of efficiency of administration of direct taxes on businesses as a tool for growth of the investment efficiency of direct taxation of business entities.

Key words: investment effectiveness of direct taxation, direct taxes, administration, administrative structure of direct taxes, the efficiency of direct taxation.

РОЗДІЛ II

Економіка й управління національним господарством

УДК 338:314.1:331.4:628.5

Анна Оганезова – доцент кафедри менеджменту і економіки в сімейній медицині Харківської медичної академії післядипломної освіти

Збереження здоров'я працюючих в умовах урбанізації

У статті представлено причинно-наслідкові зв'язки між здоров'ям працюючих і процесом урбанізації; визначено фактори, походження яких зумовлено урбанізацією, що впливають на здоров'я працюючих; проаналізовано ступінь їх впливу; запропоновано управлінські заходи щодо нівелювання негативного впливу процесу урбанізації на здоров'я працюючих.

Ключові слова: здоров'я, працездатне населення, урбанізація, державне регулювання, соціальна відповідальність.

Постановка наукової проблеми та її значення. Збереження здоров'я працюючого населення набуває поряд із гуманітарними вимогами ознак економічної необхідності, оскільки населення будь-якої країни з економічного погляду може трактуватися як фактор виробництва, який поряд з іншими забезпечує економічний розвиток держави. Здоров'я населення перебуває під впливом великої кількості факторів, які є специфічними для кожної держави, соціального прошарку та вікової групи. Однак можна виділити декілька загальних чинників, які справляють визначальний вплив на здоров'я кожної людини, такі як старіння населення, швидка урбанізація й глобалізація [1]. Урбанізація – один із ключових чинників прогресу для будь-якої держави, оскільки саме міські агломерації забезпечують вищу продуктивність праці та ефективність використання ресурсного й фінансового потенціалу. Урбанізацію потрібно розглядати, насамперед, як процес, котрий виявляється не лише в збільшенні частки міського населення та зростанні ролі міст у розвитку регіону, а й у посиленні впливу міст на спосіб життя людей, їхню життєдіяльність, а отже й здоров'я.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Вплив процесів урбанізації на суспільство розглянуто в роботах вітчизняних учених. Т. Б. Заставецький розкриває урбанізацію як багатогранний соціально-економічний процес, що має неабиякий вплив на суспільні відносини [2]. А. Є. Буряченко аналізує, демографічні та соціальні чинники урбанізаційних процесів [3]. І. М. Салій висвітлює соціальні й управлінські аспекти процесів урбанізації в Україні [4]. Здоров'я працюючих перебуває під пильною увагою провідних міжнародних інститутів – Міжнародної організації праці, Всесвітньої організації охорони здоров'я. Однак питання збереження здоров'я працюючого населення в умовах урбанізації залишаються за межами економічних досліджень і переважно розглядаються в медичних науках та дослідженнях стосовно гігієни праці. Тому вважаємо доцільним розгляд збереження здоров'я працюючого населення в умовах урбанізації.

Мета й завдання статті – виявлення характеру впливу процесу урбанізації на здоров'я працюючого населення та розробка управлінських заходів щодо нівелювання негативного впливу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У демографічному енциклопедичному словнику урбанізація (від латин. *urbanus* – міський, *urbs* – місто)

визначається як історичний процес підвищення ролі міст у розвитку суспільства, який охоплює зміни в розміщенні виробничих сил, насамперед у розселенні населення, його соціально-професійної, демографічній структурі, способі життя, культурі тощо [5]. Урбанізація починає активно розвиватися на індустріальному етапі розвитку суспільства, триваючи й набуваючи нових рис на постіндустріальному етапі. Усі економічно розвинені країни (західноєвропейські держави, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Японія), що давно стали на шлях постіндустріалізації, мають високу частку міського населення (до 90 %) (рис. 1).

Наслідком урбанізації стає концентрація населення в містах, насамперед великих. Українські ж міста та регіони за час ринкових перетворень і суперечливих реформ зазнали суттєвої диференціації в економічному розвитку, що можна стверджувати про неякісне управління фінансовим потенціалом, який склався на сьогодні [3]. Інформацію про частку міського населення за областями України представлено на рис. 2.

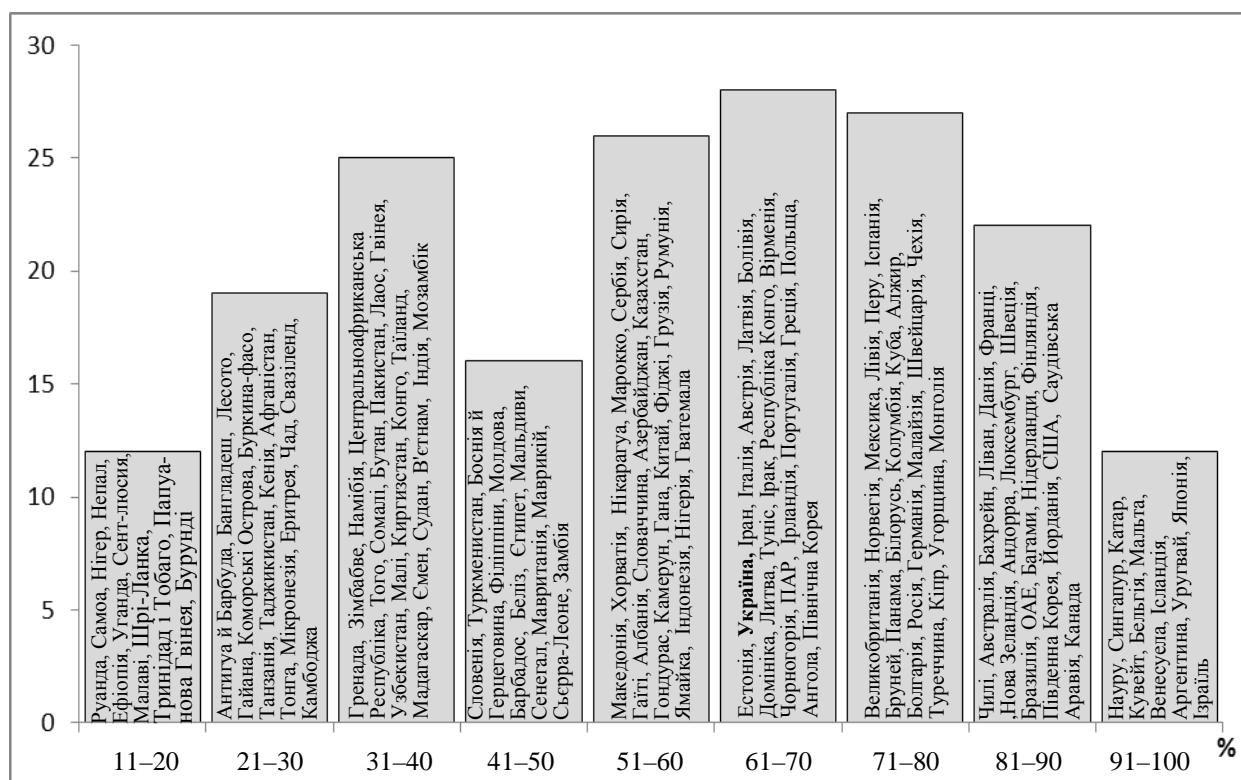
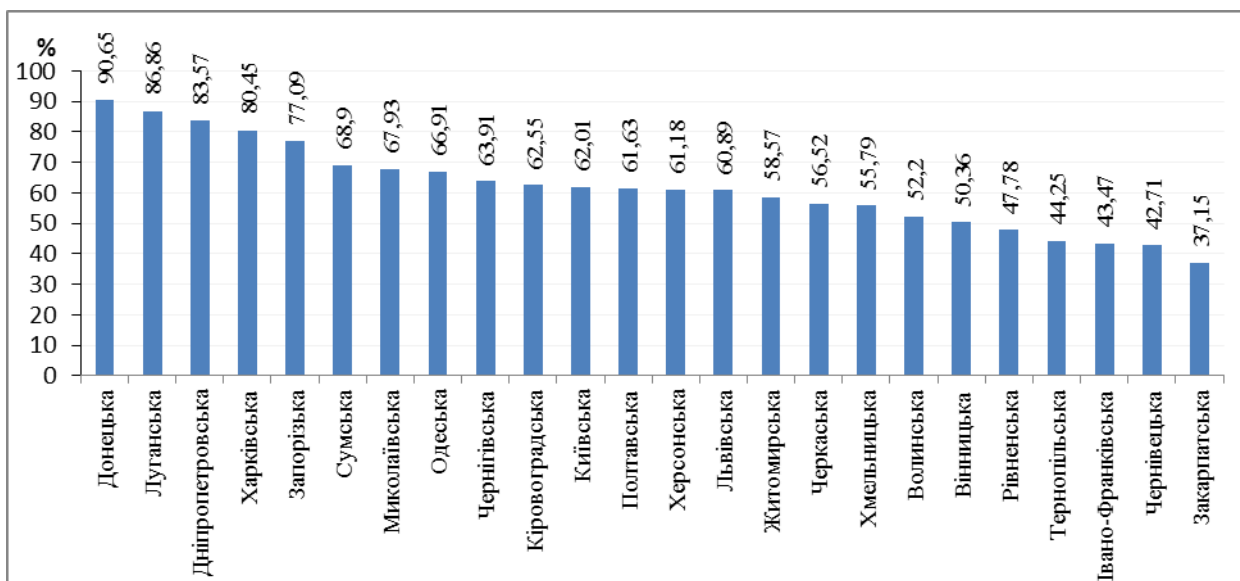

Рис. 1. Рівень урбанізації різних країн світу (% міського населення) (складено автором за даними [6])

Урбанізація, що є, з одного боку, наслідком, а з іншого – чинником науково-технічного прогресу та глобалізації, неоднозначно впливає на здоров'я населення. У доповіді про стан довкілля в Україні за 2013 р. (остання доступна доповідь на сайті Міністерства екології й природних ресурсів України) відзначено, що основними забруднювачами атмосферного повітря залишаються підприємства металургії, теплової енергетики, вугільної, нафтогазовидобувної, цементної промисловості, викиди забруднювальних речовин яких складають майже 90 % від загального обсягу викидів в атмосферне повітря в Україні. Відповідно, жителі промислово розвинутих регіонів із високим рівнем урбанізації більшої мірою відчувають негативний вплив на здоров'я шкідливих викидів [7]. Найбільш урбанізованими областями України станом на 2014 р. були Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Харківська та Запорізька, тобто переважно східний промислово розвинутий регіон (рис. 2). Найменша питома вага міських жителів характерна для західних регіонів, промисловість яких розвинута слабо (Закарпатська, Чернівецька, Івано-Франківська, Тернопільська області).

Рис. 2. Частка міського населення в областях України станом на 01.01.2014 р.
(складено автором за даними [8])

Специфічний спосіб життя міських жителів із властивими йому ритмом, інтенсивністю, недостатньою фізичною активністю, нездоровим харчуванням, шкідливими звичками тощо сприяє розвитку багатьох порушень здоров'я, у т. ч. соматичного, психічного, психологічного плану. У розвинутих країнах із високим рівнем науково-технічного розвитку та виробництва негативний вплив на здоров'я населення полягає в такому: гіпокінезія та гіподинамія спричиняють погіршення стану серцево-судинної системи, зменшення життєвої ємності легенів і погіршення їхньої вентиляції; зменшення навантажень на м'язи спини, «сидяча» робота спричиняють захворювання хребта – остеохондрозу; несприятлива екологічна ситуація, куріння та споживання алкоголю, порушення обміну речовин є факторами поширення безпліддя: в розвинутих країнах кожна 5–6 пара не може мати дітей [9]; нездорове харчування та шкідливі звички є основними причинами розвитку атеросклерозу, а в поєднанні з постійними стресами – причинами розвитку інфарктів й інсультів. Загалом, захворюваність міського населення України на 30,8 %, а поширеність хвороб – на 24,0 % перевищує аналогічний показник у сільського населення.

Захворюваність на бронхіальну астму міських жителів в 1,7 раза перевищує аналогічний показник у сільських жителів [10, с. 32].

Дані аналізу, отримані за період 1978–2004 рр., указують на значну різницю в поширеності туберкульозу серед міських і сільських жителів. Смертність міських жителів від туберкульозу у всіх адміністративних територіях у 1991–2004 рр. підвищилась у 2,8 раза, або з 8,5 до 23,7 на 100 тис. населення, у той час як смертність від туберкульозу сільських жителів виросла в 1,85 раза, або з 10,9 до 20,2 на 100 тис. населення [11, с. 55].

Дослідження 825 тис. випадків раку, зареєстрованого в Україні у 2002–2007 рр., та ретроспективних даних про захворюваність у 1969–1972 рр. показали, що структура захворюваності на злоякісні новоутворення міського населення України відрізнялася від такої для сільського населення. Темпи приросту захворюваності на рак мешканців міст були значно вищі, порівняно з такими в жителів села (у 2–5 разів) [12]. У 2009 р. захворюваність онкологічної патологією жителів міської місцевості склала 348,0 на 100 тис., сільської – 296,3 на 100 тис. [10, с. 32].

Обумовленість виникнення хвороб вуха пояснюється також опосередковано через рівень урбанізації: у міському середовищі зростає шумове навантаження та діє своя атмосферна мікроциркуляція повітря (наявність протягів у пасажирському транспорті, між близько розміщеними будівлями тощо). Підтвердження тому – показник захворюваності вуха та соскоподібного відростка в м. Херсон, який становить 51,53 випадків / тис. населення, що майже удвічі перевищує середній показник по області [13, с. 177].

Хвороби органів травлення та шкіри також зумовлені опосередкованим впливом урбанізації. Сільське населення споживає більше свіжих продуктів, вітамінів і мікроелементів, ніж міське [14], яке здебільшого харчується «з магазину», тому показники захворюваності органів травлення в сільського населення дещо менші. Зв'язок між хворобами шкіри та урбанізацією пояснюється більшою контактністю міських жителів (громадський транспорт, зупинки, магазини, офіси тощо), тому й ризик отримати той самий герпес або контактний дерматит вищий. Додатковим фактором виступає забруднення атмосферного повітря в місті, яке безпосередньо впливає на захворюваність шкіри [15].

Погіршення стану довкілля у великих містах сприяє виникненню специфічних міських захворювань. Реакція на перевантаження призводить до так званих хвороб цивілізації. На людину діють фізичні, хімічні, біологічні й психогенні чинники. Особливу увагу привертають неврози невідрагованих емоцій, зокрема негативні емоції, психічне напруження, перевтома. Інтенсивне виділення адреналіну в такому разі призводить до посилення діяльності серцево-судинної системи, зокрема підвищення тиску крові, прискорення її згортання.

Урбанізація також є опосередкованим фактором виникнення інфаркту міокарда. Рівень захворюваності на інфаркт міокарда та поширеність інфарктів серед міського населення в 1,5 раза вища, ніж у сільського [16, с. 92].

Серед основних причин розвитку інфаркту – ожиріння та часті стреси, які більш поширені саме серед міського населення та населення з вищим рівнем добробуту. В Україні понад третина (37 %) чоловіків і майже половина (48 %) жінок ведуть малорухливий спосіб життя, що призводить до появи надмірної ваги та супутніх захворювань [10].

Потрібно відзначити, що проблема надмірної ваги та ожиріння має глобальний характер. Завдяки підвищенню рівня життя населення, характерного для сучасного суспільства малорухомого способу життя, нераціонального харчування зі збільшенням кількості рафінованих продуктів, постійних психологічних стресів – світова спільнота у XXI ст. постала перед глобальною медико-соціальною проблемою надмірної ваги й ожиріння. Згідно з дослідженнями Всесвітньої організації охорони здоров'я, проблеми надмірної ваги та ожиріння стосуються майже всіх країн світу, вікових категорій і соціальних станів населення.

У США надмірну вагу мають 66,3 % населення, тобто майже 210 млн осіб. Серед дорослого населення США кількість осіб з ожирінням зростає на 8 % кожні 10 років. У європейських країнах надмірну вагу зафіксовано в більшості населення із середнім показником у 53,3 %, а найбільш притаманне це явище для мешканців Туреччини – 63,6 %, найменше для Швейцарії – 44,3 %, а в Україні показник відносної чисельності осіб, у яких зафіксовано надмірну вагу, становить 51,8 % [17]. Порівняння рейтингу країн світу за рівнем урбанізації [6] та рівнем ожиріння [18] дає змогу відзначити наявність помітної прямої кореляції (табл. 1).

Таблиця 1

Рівень кореляційної залежності між рівнем урбанізації та рівнем ожиріння

%	Рівень ожиріння (%)	Міське населення (%)
Рівень ожиріння, %	1	
Міське населення, %	0,432868614	1

Розраховано автором за [6, 18].

Надлишкова вага підвищує ризик виникнення таких захворювань, як цукровий діабет II типу, ішемічна хвороба серця, артеріальна гіпертонія, остеоартрит, обструктивний синдром зупинки дихання уві сні та певні види онкологічної патології. Останні дослідження в лікуванні раку в Ізраїлі виявили пряму залежність між деякими видами раку й ожирінням. При лікуванні діабету в Ізраїлі великого значення надають зниженню ваги пацієнта [19]. Ожиріння є фактором ризику інфаркту міокарда та підвищеної смертності. Щороку в США близько 300 тис. смертей можна пов'язати з ожирінням, а смертність через цю причину переважає лише смертність від куріння [17].

Географія ожиріння серед країн світу практично така сама, як і географія розподілу частки осіб із надмірною вагою. Загальний показник серед країн світу за часткою осіб, яким притаманна ця недуга, становить 19,19 %, у США – 32,8 %, Мексиці – 31,8 %, Єгипті – 34,8 %, Туреччині – 29,3 %, Росії та Великобританії – по 24,9 %. Менша частка населення, яка страждає від ожиріння, у Китаї – 1,1 % (при

рівні урбанізації 53,2 %), Індонезії – 1,0 % (при рівні урбанізації 53,2 %) та Індії – 1,9 % (при рівні урбанізації 32,0 %). В Україні частка осіб, котрі страждають на ожиріння, становить 20,1 % (69,3 %) і має чітку тенденцію до збільшення.

Утім, наявність розвинутих країн із високим рівнем урбанізації та відносно низькими показниками ожиріння, серед яких Італія – 19,8 % (при рівні урбанізації 68,7 %), Нідерланди – 18,8 % (при рівні урбанізації 84 %), Франція – 18,2 % (при рівні урбанізації 86,9 %) та Швейцарія – 17,5 % (при рівні урбанізації 73,8 %), свідчить про те, що існують інші фактори, пов'язані з культурою харчування, стилем життя, ставленням до спорту, які впливають на рівень ожиріння. Відповідно, існує можливість впливу на суспільство з метою зниження ризиків розвитку захворювань через ожиріння.

Про негативний вплив на здоров'я людини надлишкової ваги свідчить неухильне зростання захворюваності на цукровий діабет (рис. 3) [20].

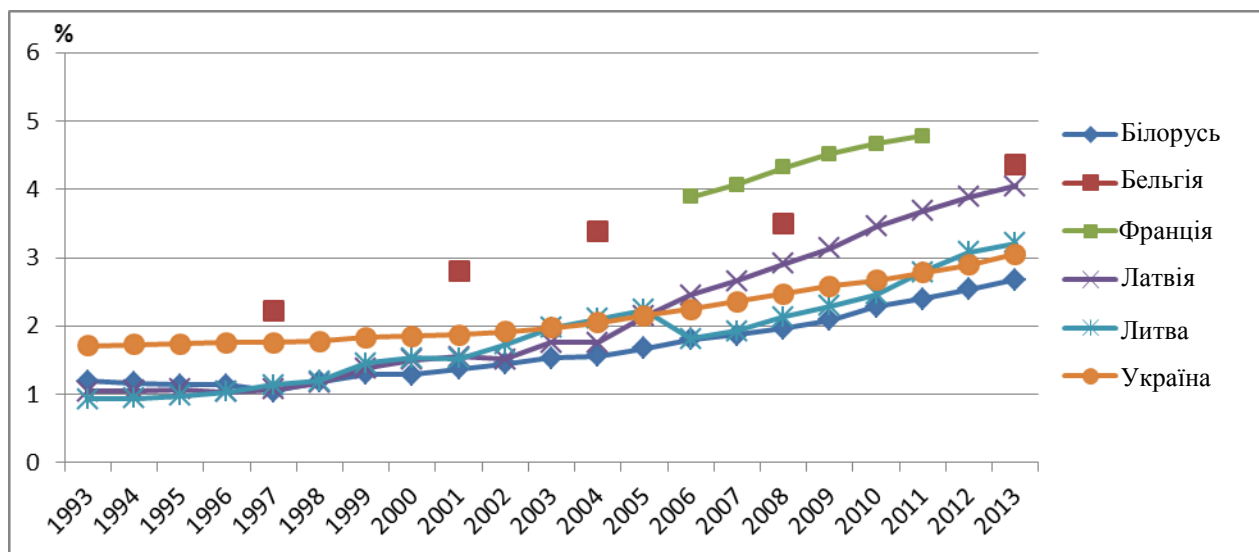

Рис. 3. Розповсюдженість цукрового діабету, % (складено за даними [21])

Серед факторів, що обумовлюють низькі показники стану здоров'я міського населення, значне місце займають шкідливі, важкі й небезпечні умови праці (табл. 2). Потрібно також відзначити, що в умовах індустріалізації збільшується кількість виробничих захворювань, особливо в країнах, що розвиваються, у державах із дешевою робочою силою, у країнах з інтенсивним індустріальним розвитком. Це можна бачити, наприклад, у Китаї або на потогінних фабриках у В'єтнамі або на Філіппінах. Існує безліч даних, які підтверджують, що індустріалізація країн, що розвиваються, приводить до економічного росту, але лише за рахунок здоров'я людей [22].

Таблиця 2

Умови праці працівників на 31 грудня 2015 р.

№ з/п	Показник	2015 р.
1	2	3
1	Кількість штатних працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, тис. осіб	1 040,5
	% до облікової кількості штатних працівників	26,0
2	Із них зайняті в умовах перевищення гігієнічних нормативів за шкідливими виробничими факторами, % до облікової кількості штатних працівників	
	мікроклімат	10,2
	барометричний тиск	0,3
	неіонізуючі електромагнітні поля та випромінювання	0,6
	іонізуючі випромінювання	0,8

1	2	3
	виробничий шум, ультразвук, інфразвук	12,6
	вібрація (локальна, загальна)	2,9
	освітлення	0,9
	іонізація повітря	0,1
	хімічні фактори	9,9
	біологічні фактори	1,1
	важкість праці	8,6
	напруженість праці	10,7

Складено за [23, с. 241].

В Україні на фоні старіння основних фондів, зростання кількості фізично, а в деяких випадках і морально застарілого обладнання, машин та механізмів простежено масове послаблення трудової й технологічної дисципліни, ігнорування елементарних вимог техніки безпеки як власниками підприємств, так і самими працівниками, що, з одного боку, породжує безвідповідальність керівників усіх рівнів щодо забезпечення безпеки праці найманих працівників, з іншого – формує негативне ставлення працівників до особистої безпеки й безпеки оточуючих. Унаслідок цього збільшується кількість випадків виробничого травматизму та професійних захворювань. За даними Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, у 2015 р. зареєстровано 4592 (із них 360 – смертельно) потерпілих від нещасних випадків на виробництві. Порівняно з 2014 р., кількість страхових нещасних випадків зменшилася на 8,1 % (із 4999 до 4592), чисельність смертельно травмованих осіб зменшилася на 6,3 % (із 384 до 360). Найбільша кількість страхових нещасних випадків зареєстрована в Донецькій області (15,9 %), у Дніпропетровській області (14,0 %) та в м. Києві (8,3 %). Кількість травмованих осіб у цих областях складає 38,2 % від загальної кількості травмованих по Україні. Найвищий рівень виробничого травматизму простежено серед працівників віком від 40 до 49 років (1128 осіб, що складає 24,6 % від загальної кількості травмованих по Україні за 2015 р.) [24].

Отже, серед позитивних наслідків впливу урбанізації на здоров'я працюючого населення потрібно виділити зростання рівня освіченості (зосередження закладів науки та культури) і розширення можливостей піклуватися про своє здоров'я; забезпечення висококваліфікованої медичної допомоги та інших видів обслуговування; широкий ринок праці й можливості соціально-професійної мобільності; кращі житлові та соціально-побутові умови життя (центральне опалення, каналізація тощо); різноплановість форм проведення дозвілля та відпочинку. Серед негативних – ризик для здоров'я (інфекційні хвороби, ультразвукове випромінювання, стрес, забруднене повітря тощо); поширення девіантної поведінки, соціальних хвороб; надмірний рівень споживання, високий асортимент продукції при неоднозначній її якості тощо.

На наше переконання, збереження здоров'я працездатного населення в умовах урбанізації можливе за допомогою методів державного регулювання: упровадження безперервної екологічної освіти, формування знань про взаємодію людини й природи; забезпечення особистої безпеки, подолання злочинності, недопущення терористичних актів, забезпечення ефективної зайнятості; раціонального містобудування, створення рекреаційних зон у житлових масивах, які включають сади, парки, водойми, майданчики для ігор та занять спортом, місця для спілкування різних вікових груп населення, модернізації виробництва, забезпечення гідних умов праці, упровадження європейських і міжнародних стандартів з охорони праці, формування санітарно-гігієнічної культури, культури відпочинку, споживання, поведінки, міжособистісних відносин; формування «моди» на здоров'я, своєчасну диспансеризацію й індивідуальну відповідальність за власне здоров'я, забезпечення доступної якісної медичної допомоги. Реалізація запропонованих заходів ґрунтується на консолідованій соціальній відповідальності держави, роботодавців, робітників.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Дослідження засвідчило, що здоров'я працездатного населення в умовах урбанізації схильне до негативного впливу екологічного забруднення, стилю життя, характеру роботи. Розв'язання проблеми забезпечення здоров'я працездатного населення вимагає комплексних зусиль держави, роботодавців, кожного працівника. Подальших досліджень

потребують питання розробки методологічних підходів до створення інститутів соціальної відповідальності держави й бізнесу щодо збереження здоров'я працездатного населення.

Джерела та література

1. Выступление Генерального директора ВОЗ на международной конференции медицинских сестер / Всемирная организация здравоохранения [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.who.int/dg/speeches/2015/international-conference-nurses/ru/>
2. Заставецький Т. Б. Система міських поселень агропромислового регіону в умовах трансформації суспільства : монографія / Т. Б. Заставецький. – Тернопіль : [б. в.], 2005. – 180 с.
3. Буряченко А. С. Урбанізація в контексті фінансового, демографічного та соціального розвитку / А. С. Буряченко // Вчені записки : зб. наук. пр. / Мін-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – К. : КНЕУ, 2013. – Вип. 15. – С. 84–95.
4. Салій І. М. Урбанізація в Україні: соціальний та управлінський аспекти / І. М. Салій. – К. : Наук. думка, 2005. – 303 с.
5. Демографический энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://demography.academic.ru/2628/%D0%A3%D0%A0%D0%91%D0%90%D0%9D%D0%98%D0%97%D0%90%D0%A6%D0%98%D0%AF>
6. Рейтинг урбанизации стран мира [Электронный ресурс] / Всемирная организация здравоохранения. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/urbanization-index/info>
7. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2013 році. – К., 2015. – 289 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/dopovidi/infooglyad>
8. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua/>
9. Баранова Е. В. Влияние глобализации на качество жизни населения развитых стран / Е. В. Баранова // Вестник ЮРГТУ (НПИ). – 2014. – № 1. – С. 148–151.
10. Москаленко В. Ф. Урбанизация как глобальная проблема общественного здоровья / В. Ф. Москаленко, Т. С. Грузева // Здоровье – основа человеческого потенциала: проблемы и пути их решения. – 2010 – Вып. № 1. – Т. 5. – С. 32–33.
11. Динаміка захворюваності та смертності від туберкульозу до і під час епідемії: тенденції та регіональні особливості / В. М. Мельник, І. О. Новожилова, А. М. Приходько, О. Р. Сметаніна // Український пульмонологічний журнал. – 2006. – № 1 – С. 53–55.
12. Сравнительная характеристика состояния поражения злокачественными новообразованиями городского и сельского населения Украины / И. Б. Щепотин, З. П. Федоренко, А. В. Гайсенко [и др.] // Клиническая онкология. – 2011. – №1 (1). – С.4–8.
13. Молікевич Р. Деякі аспекти взаємозв'язку соціально-економічного розвитку та медико-демографічної ситуації у Херсонській області / Р. Молікевич // Часопис соціально-економічної географії. – 2015. – №19(2). – С.172–180.
14. Палко А. І. Особливості харчування населення Закарпатської області та їх вплив на розвиток патології органів травлення / А. І. Палко, А. О. Керецман // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія : Медицина. – 2013. – Вип. 1. – С. 171–174.
15. Иванов Б. Я. Заболеваемость населения, связанная с загрязнением атмосферного воздуха в Запорожье / Б. Я. Иванов, Т. И. Токаренко, Т. Е. Куликова // Гигиена и санитария. – 1993. – № 6. – С. 11–13.
16. Ішейкіна Ю. О. Захворюваність населення на інфаркт міокарда у регіонах із різною екологічною та соціально-економічною ситуацією / Ю. О. Ішейкіна, О. В. Гапон // Світ медицини та біології. – 2011. – № 4. – С. 91–94.
17. Зайва вага та ожиріння – соціальна епідемія XXI століття [Електронний ресурс] / Інформаційно-аналітичний центр. – Режим доступу : <http://infolight.org.ua/maps/zayva-vaga-ta-ozhirinnya-socialna-epidemiya-xxi-stolitnya>
18. Рейтинг стран по уровню ожирения [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://nonews.co/directory/lists/countries/fat>
19. Ивахненко Г. А. Здоровье трудовых мигрантов в России / Г. А. Ивахненко // Социология медицины. – 2013. – № 2. – С. 48–51
20. Федорова О. А. Ключевые пандемические угрозы ближайших лет [Электронный ресурс] / О. А. Федорова // Український медичний часопис. – Режим доступу : <http://www.umj.com.ua/article/83960/klyuchevye-pandemicheskie-ugrozy-blizhajshix-let>
21. Європейська база даних статистичної інформації «Здоров'я для всіх» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://medstat.gov.ua/ukr/statreports.html>
22. Фауч С. Глобализация и здоровье / Стив Фауч // Электронный журнал «Christian Medical Fellowship» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://admin.cmf.org.uk/pdf/cmffiles/russian/24_globalization.pdf

23. Праця України 2015 // Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – К. : Держ. служба статистики України, 016. – 312 с.
24. Аналіз страхових нещасних випадків на виробництві та профзахворювань за 2015 рік / Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.social.org.ua/view/5456>

Анна Оганезова. Сбережение здоровья работающих в условиях урбанизации. В статье представлены причинно-следственные связи между здоровьем работников и процессом урбанизации. Обосновано, что здоровье работающих в условиях урбанизации подвержено негативному влиянию экологического загрязнения, стиля жизни, характера работы. Внимание сосредоточено на таких специфических воздействиях урбанизации на здоровье, как ожирение (на работников малоподвижных работ) и профессиональные заболевания, производственный травматизм (на работников производств). Выявлены тенденции к увеличению заболеваемости как в целом в мире, так и в Украине. Предложены управленческие меры по нивелированию негативного влияния процесса урбанизации и решению проблемы обеспечения здоровья работающих, что предполагает комплексные действия государства, работодателей, каждого работника, основанные на консолидированной социальной ответственности: экологическое образование, эффективная занятость, рациональное градостроительство, здоровый образ жизни, доступная качественная медицина.

Ключевые слова: здоровье работников, урбанизация, государственное регулирование, социальная ответственность.

Anna Oganezova. Saving the Health of Workers in Terms of Urbanization. The article presents the causal relationships between the health of workers and the process of urbanization. It is proved that the health of workers in the conditions of urbanization is subject to the negative effects of environmental pollution, lifestyle, nature of the work. Attention is focused on such specific impacts of urbanization on health as an obesity (on the sedentary work workers) and occupational diseases, occupational injuries (on the production workers). Identify trends to an increase the incidence in the whole world, and in Ukraine. Proposed management measures to mitigate negative impact of urbanization and addressing the problem of ensuring the health of workers, which involves complex actions of the state, employers, each employee based on a consolidated social responsibility: environmental education, productive employment, sustainable urban development, healthy lifestyle, access to quality medicine.

Key words: workers' health, urbanization, government regulation, social responsibility.

РОЗДІЛ IV

Регіональна економіка та економіка природокористування

УДК 332.12

Анастасія Алієва – аспірант кафедри міжнародних економічних відносин та управління проектами Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Наукові підходи до визначення сутності транскордонного ринку туристично-рекреаційних послуг

Розкрито соціально-економічний зміст туристично-рекреаційної послуги, подано авторське визначення сутності транскордонного ринку туристично-рекреаційних послуг. Висвітлено транскордонний ринок туристично-рекреаційних послуг як складну соціально-економічну систему.

Ключові слова: туризм, рекреація, туристично-рекреаційна послуга, транскордонний ринок, транскордонний ринок туристично-рекреаційних послуг.

Постановка наукової проблеми та її значення. Туристично-рекреаційна діяльність виступає дієвим засобом формування ринкового механізму господарювання в умовах міжнародної інтеграції, у тому числі транскордонного співробітництва. З огляду на бурхливий розвиток туристично-рекреаційного бізнесу – від екскурсійного, сільського до екстремального та іншого, – зростання експортно-імпортних операцій на ринку туристично-рекреаційних послуг, інтенсивний транскордонний рух туристів і рекреантів, важливого значення набуває вивчення питань формування та розвитку транскордонного ринку туристично-рекреаційних послуг як процесу, що характеризується складністю, відбувається в тісній взаємозалежності з іншими ринками. Це ініціює потребу теоретичного дослідження та розкриття наукових підходів до визначення сутності транскордонного ринку туристично-рекреаційних послуг.

Аналіз дослідження цієї проблеми. Значний внесок у дослідження проблем розвитку сфери туристично-рекреаційних послуг зробили такі зарубіжні вчені, як В. Азар, Дж. Боуен, Ю. Веденін, К. Каспар, К. Макаричева, Ф. Пірс та ін. Проблеми формування й розвитку регіональних туристично-рекреаційних утворень, до яких відносимо транскордонний ринок туристично-рекреаційних послуг, розкрито в працях вітчизняних і зарубіжних науковців: І. Балобанова, М. Гусевої, М. Долішнього, В. Євдокименка, Н. Куніщевої, В. Кравціва, П. Луцишина, М. Мальської, В. Мамутова, Н. Мікули, А. Мокія, В. Павлова, І. Школи та ін.

Водночас комплекс науково-практичних проблем щодо визначення сутності транскордонного ринку туристично-рекреаційних послуг, залишається недостатньо дослідженим у зарубіжній і вітчизняній науковій літературі. Зокрема, досі не висвітлено питання посилення й підвищення ролі туристично-рекреаційної сфери в розвитку транскордонного співробітництва як одного з визначальних напрямів його розвитку.

Мета й завдання статті. Мета дослідження – розкриття наукових підходів до визначення сутності транскордонного ринку туристично-рекреаційних послуг. Це зумовило виконання таких завдань: схарактеризувати поняття «туристично-рекреаційна діяльність», «туристично-рекреаційна послуга»; висвітлити теоретичні підходи до визначення сутності терміна «транскордонний ринок»; розкрити змістову характеристику транскордонного ринку туристично-рекреаційних послуг;

визначити транскордонний ринок туристично-рекреаційних послуг як соціально-економічну систему тощо.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Висвітлення наукових підходів до дослідження сутності ринку туристично-рекреаційних послуг потребує вивчення дефініцій категоріального апарату, що супроводжує розкриття змісту поняття цього ринку. Традиційні підходи, за якими туризм і рекреація розглядаються науковцями в контексті їх розвитку як галузі (сектору) економіки чи просторово-територіального утворення (Ю. О. Веденін, Н. В. Коленда, В. Ф. Киф'як, О. С. Любіцева, Т. І. Ткаченко, С. К. Харічков, Л. М. Черчик, В. В. Шмагіна та ін.), практично вичерпали себе в сенсі конструктивного бачення перспектив їх розвитку й, зрештою, їх місії та завдань у подоланні складних суперечностей сучасного світу.

Н. А. Опанасюк визначає туризм і рекреацію як тимчасове подорожування людини за межі місця проживання задля пізнання, відпочинку, оздоровлення або з іншою метою [11]. Туризм – «багатостороннє явище, що поєднує економічні, соціальні, культурні та економічні аспекти, має невичерпний потенціал для постійного прогресу, тісно поєднується з багатьма галузями економіки, що зумовлює його провідне місце в соціально-економічному житті країн і народів» [14]. Рекреація – це поняття, що охоплює всі види відпочинку, у тому числі санаторно-курортне лікування й туризм. Зазначимо, що у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі відсутнє одностайне визначення терміна «рекреація». Відповідно, немає єдиної думки щодо тлумачення основних категорій, пов'язаних із рекреаційною діяльністю. З одного боку, досі не розроблено єдиного міжнародного термінологічного стандарту з рекреаційної сфери, з іншого – в Україні відсутня єдина нормативно-правова база, у якій чітко визначено основні поняття, пов'язані з рекреацією. З третього боку, як зазначають А. Кусков, В. Голубева, Т. Одінцева, відзначають, що такі поняття, як рекреація, туризм, відпочинок, дозвілля й інші категорії, у реальних умовах складно розрізнити [8].

Аналіз підходів вітчизняних і зарубіжних учених до трактування понять «туризм» і «рекреація» дає підставу зробити висновок про «необхідність їх комплексного сприйняття як єдиної сфери, мета котрої полягає у відновленні та розвитку життєвих сил людини».

Туристична й рекреаційна види діяльності – це види господарської діяльності з організації туризму, екскурсій, дозвілля, відпочинку, курортно-профілактичного лікування, оздоровлення. У науковій літературі домінує диференційований підхід до трактування туристичної та рекреаційної діяльності.

Пропонуємо туристично-рекреаційну діяльність визначати як цілісний напрям діяльності з надання туристично-рекреаційних послуг, що «зорієнтований на відновлення фізичних і психічних сил населення, його духовне та культурне збагачення» [10, с. 33]. Зазначимо, що туристично-рекреаційна діяльність – специфічний вид підприємницької діяльності, спрямованої, насамперед, на надання туристично-рекреаційних послуг і якісного туристично-рекреаційного продукту.

На сьогодні невирішене питання щодо розмежування понять «туристична послуга», «туристичний продукт», «туристично-рекреаційна послуга», «туристично-рекреаційний продукт» [6, с. 105]. Туристично-рекреаційна послуга – це сегмент сфери послуг, що забезпечує задоволення потреб людей і реалізацію їхньої діяльності в процесі відпочинку, оздоровлення, подорожі, дозвілля. Це – комплексне поняття, оскільки включає в себе комплекс людських потреб. Стосовно туристично-рекреаційного продукту це сукупність речових (предметів споживання) і нематеріальних (у формі послуги) споживчих вартостей, необхідних для задоволення потреб туриста та рекреанта. Туристично-рекреаційний продукт охоплює туристично-рекреаційні послуги й туристично-рекреаційні товари [14]. Зауважимо, що на сучасному етапі розвитку науки не існує стандартного загальноновизнаного підходу до понять «туристично-рекреаційна послуга», «туристично-рекреаційний продукт» та інших близьких за суттю термінів.

Туристично-рекреаційні послуги виступають основним продуктом туристичної та рекреаційної діяльності та належать до сфери послуг, яка є складовою частиною економіки регіону, країни в цілому. Соціально-економічна сутність туристично-рекреаційної послуги пов'язана з людським капіталом, під яким розуміємо інтенсивний продуктивний чинник соціально-економічного розвитку країни, регіону. Особливість підприємств (фірм), що виробляють і надають туристично-рекреаційні послуги, на відміну від інших, полягає в тому, що їхня діяльність орієнтована на досягнення не лише економічного, а й соціального ефекту, суспільного блага тощо. Н. І. Ведмідь справедливо зазначає,

що санаторно-курортна й оздоровча послуги – це соціокультурна комплексна послуга з високим ступенем особистісної та соціальної цінності [2, с. 92–93]. На нашу думку, зміст туристично-рекреаційної послуги потрібно розкривати з огляду її соціокультурної компоненти та використанням комплексного підходу.

Ринок туристично-рекреаційних послуг – це місце прояву економічних відносин між виробниками й споживачами туристично-рекреаційного продукту. Ринок туристично-рекреаційних послуг пропонуємо розглядати як відкриту систему, що багатьма каналами (виробничо-технологічними, ресурсними, кадровими, інформаційними, фінансовими тощо) пов'язана з ринками вищих рангів (ринок послуг, транскордонний ринок, світовий ринок) та з господарським комплексом певної території, яка є соціально-економічною системою вищого порядку. Специфіка туристично-рекреаційної послуги обумовлює комплексуютьвальний характер туристичної й рекреаційної діяльності та забезпечує мультиплікаційний ефект, що дає змогу визначити зв'язки й міру інтегрованості туризму та рекреації в національну, транскордонну та світогосподарську системи.

У більшості робіт науковців у ході розкриття сутності транскордонного ринку туристично-рекреаційних послуг застосовано функціонально-цільовий підхід. Р. Кратінов зазначає, що, «не заперечуючи його безумовну корисність і продуктивність, слід зазначити, що застосування лише функціонально-цільового підходу не є цілком достатнім для повнішого об'єктивного обґрунтування складного процесу формування і подальшого функціонування регіональних туристично-рекреаційних комплексів, виявлення еволюційних особливостей та якісно нових можливостей, що досягаються при їх створенні» [7, с. 36].

Звернемо увагу, що ефективною методологічною основою дослідження транскордонного ринку туристично-рекреаційних послуг є використання системного підходу, який дає змогу, з одного боку, виявити його структуру та різноманітні внутрішні зв'язки, а з іншого – визначити чинники зовнішнього середовища, що впливають на його розвиток, а також характер цієї взаємодії. Принципи системного підходу дають підстави визначити транскордонний ринок туристично-рекреаційних послуг як соціально-економічну систему із вхідними й вихідними параметрами, яка входить до складу іншої системи – економіки транскордонного регіону [7, с. 36]. Отже, цільова функція транскордонного ринку туристично-рекреаційних послуг як системи полягає у виробленні та реалізації суспільно корисного продукту – туристично-рекреаційних послуг, що супроводжується отриманням соціально-економічного результату у вигляді прибутку від туристично-рекреаційної діяльності й створення робочих місць. Саме ці характеристики дають змогу визначити ринок туристично-рекреаційних послуг як соціально-економічну систему.

Н. А. Мікула, О. І. Пастернак, І. Р. Тимечко, М. О. Гусева зазначили, що «налагодження транскордонних економічних і господарських зв'язків приводить до появи економічної системи, що об'єднує в собі декілька суміжних регіональних ринків сусідніх держав – транскордонного ринку» [9, с. 17]. Учені визначили транскордонний ринок як «взаємопов'язані регіональні ринки товарів, послуг, капіталів, праці тощо в межах транскордонного регіону, яким користуються його населення та суб'єкти господарювання для задоволення власних потреб і потреб місцевих ринків. Головною передумовою формування транскордонного ринку є послаблення бар'єрної функції кордону та налагодження транскордонних зв'язків» [9, с. 18].

І. Р. Тимечко визначає транскордонний ринок «як форму господарства, де блага виробляються для обміну, а не для адміністративного перерозподілу чи власного споживання; як переплетіння мереж, під якими розуміють сукупність стійких зв'язків між учасниками ринку. Транскордонні ринки відрізняються структурою налагоджених зв'язків, ринковою нішою кожного учасника, його конкурентоспроможності і його ідентичністю, визначаються не тільки власними властивостями організації (формами власності, кваліфікацією робітників), скільки позиціонуванням останньої в мережах. Наприклад, приналежність кафе, ресторану до європейських мереж, які володіють певними знаками якості послуг і є передумовою включення цих підприємств у спільні міжнародні туристичні маршрути. Транскордонний ринок розглядається як сукупність інститутів, механізм реалізації власних відносин суб'єктами транскордонного ринку, набір культурних конструкцій, організаційне поле» [13].

За М. О. Гусевою, транскордонний ринок – це складна, цілісна трансрегіональна система економічних відносин суб'єктів, що перебувають по різні боки кордону, зокрема на суміжних

прикордонних територіях суміжних держав, структурно пов'язана з усіма регіональними ринками та орієнтована на задоволення потреб її учасників [3].

М. О. Гусева зазначила, що поняття транскордонного ринку можна розглядати як у вузькому, так і в широкому розумінні. Відповідно до першого, транскордонний ринок виступає формою економічного обміну, тобто впорядкованою структурою, що забезпечує ефективну взаємодію суб'єктів ринкових відносин – учасників транскордонних зв'язків.

«У широкому розумінні транскордонний ринок є певним способом організації економічного життя у межах транскордонного регіону. Характерними його ознаками є такі: особливості місця локалізації, межі ринку, унікальність (конкурентоспроможність) продукту або послуги, зона впливу продукту або послуги, формування економічної пропозиції під впливом динаміки цін та конкурентної боротьби по різні боки кордону в межах транскордонного регіону, щільність транскордонного простору (функціональних зв'язків між суб'єктами ринку), висока динамічність процесів, які відбуваються на транскордонному ринку» [3].

Процеси формування транскордонних ринків проходять поступово та поетапно в результаті транскордонних взаємодій їхніх учасників, а також унаслідок транскордонного співробітництва. Основна особливість транскордонного ринку, яка вирізняє його з-поміж інших, – це наявність кордону [4].

На нашу думку, транскордонний ринок туристично-рекреаційних послуг – це сукупність організаційно-економічних відносин між підприємствами туристичної й рекреаційної сфер, підприємствами, що забезпечують додаткові та супутні послуги прикордонних регіонів сусідніх країн й інституцій транскордонного об'єднання, що об'єднує національні регіональні ринки туристичних і рекреаційних послуг та продуктів (у тому числі спільних), із приводу формування, продажу й споживання туристичного та рекреаційного продукту, де задовольняється широкий спектр фізіологічних, матеріальних і духовних запитів туристів та релігійних.

Поняття транскордонного співробітництва в галузі туризму й рекреації можна визначити як установа відносин між суб'єктами туристичної та рекреаційної діяльності, територіальними громадами, місцевими органами виконавчої влади, громадськими організаціями з відповідними інститутами інших держав і міжнародними організаціями щодо реалізації спільних рішень у галузі туризму й рекреації.

Особливістю транскордонного ринку туристично-рекреаційних послуг є більша кількість суб'єктів ринку, ніж на національному туристично-рекреаційному ринку, зокрема туристичних і рекреаційних підприємств суміжних регіонів двох сусідніх країн, туристів, релігійних та органів транскордонного співробітництва. Крім того, важливим компонентом транскордонного ринку туристично-рекреаційних послуг є пропозиція спільного туристичного й рекреаційного продукту, що об'єднує зусилля кількох сторін у просуванні цього продукту не лише на транскордонному ринку, а й на європейському та світовому ринках туристичних і рекреаційних послуг [5].

Для забезпечення ефективності транскордонних зв'язків у сфері туристично-рекреаційної діяльності важливо виділити основні етапи цього процесу: становлення міжрегіональних зв'язків; початкова економічна спеціалізація регіонів, посилення взаємодії; поглиблення спеціалізації, формування стійких економічних зв'язків і міжрегіональних соціально-економічних систем тощо. Зазначимо, що на різних етапах управлінські рішення набувають різнонаправленого стратегічного забарвлення. Для ефективної транскордонної співпраці в галузі туризму й рекреації важливо максимально забезпечити такий етап, як формування стійких економічних зв'язків і міжрегіональних соціально-економічних систем, реалізуючи найбільш масштабні програми та проекти, що вимагає значних фінансових та соціально-трудова затрат, проте в майбутньому дають змогу значно підвищити рівень конкурентоспроможності єврорегіонального туристичного й рекреаційного продукту [12].

Суб'єктами транскордонного ринку туристично-рекреаційних послуг виступають фізичні та юридичні особи, які виконують свою туристично-рекреаційну діяльність у транскордонному просторі, а саме в рамках суміжних прикордонних регіонів сусідніх держав. Це люди, туристи (релігійні), із їхніми мотивами до подорожей та оздоровлення, особистостями, потребами, доходами, соціальним станом тощо, які виконують функції споживачів туристично-рекреаційних послуг. Отже, суб'єктами транскордонного ринку туристично-рекреаційних послуг можуть бути власне мешканці суміжних прикордонних регіонів сусідніх держав, а також інші суб'єкти – туристичні підприємства (фірми), рекреатори, які є виробниками й постачальниками туристично-

рекреаційних послуг, а також роботодавцями, підприємцями та ін. Зазначимо, що суб'єкти транскордонного ринку туристично-рекреаційних послуг, як і будь-якого іншого транскордонного ринку, обов'язково розміщені (зареєстровані) по різні боки кордону та діють у транскордонному просторі.

Туристичні підприємства (фірми) займаються туроператорською, турагентською діяльністю. Рекреатори – це «суб'єкти господарювання, які отримали право займатися рекреаційною діяльністю в порядку, визначеному законодавством з метою, як правило, отримання прибутків чи виконання соціального замовлення на госпрозрахункових умовах» [1, с. 34].

Зазначимо, що до суб'єктів транскордонного ринку туристично-рекреаційних послуг відносять також іншу категорію осіб, яка не перетинає кордону для того, щоб отримати або реалізувати туристично-рекреаційну послугу. Це – суб'єкти, які розміщені (проживають або зареєстровані) «поза межами транскордонного простору (скажімо, у центральних регіонах держави), але приїжджають у прикордоння для того, щоб скористатися перевагами саме транскордонного ринку» [3], туристично-рекреаційні послуги якого не представлені в інших регіонах держави.

Об'єкт транскордонного ринку туристично-рекреаційних послуг – це така впорядкована єдність елементів, заходів, процесів, результатом якої є сукупність послуг, що виробляються внаслідок туристично-рекреаційної діяльності, що спроможна задовольнити різноманітні потреби споживача.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Важливим чинником розвитку ринку туристично-рекреаційних послуг виступає транскордонне співробітництво, в умовах якого активізується співпраця туристичних і рекреаційних організацій між країнами, обмін туристично-рекреаційною інформацією. Унаслідок цього формується та розвивається транскордонний ринок туристично-рекреаційних послуг. Заслуговує на увагу питання вивчення особливостей розвитку транскордонного ринку туристично-рекреаційних послуг в умовах європейської інтеграції, що розглядається нами як співпраця в туристично-рекреаційній діяльності в межах єврорегіонального співробітництва.

Джерела та література

1. Бобкова А. Г. Правове забезпечення рекреаційної діяльності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / А. Г. Бобкова. – К., 2001. – 54 с.
2. Ведмідь Н. І. Функціонально-цільове наповнення санаторно-курортної та оздоровчої послуги в ієрархії потреб / Н. І. Ведмідь // Економічний часопис. – 2013. – №1/2. – С. 91–94.
3. Гусева М. О. Формування транскордонного ринку як особливої економічної системи прикордонного регіону [Електронний ресурс] / М. О. Гусева. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/29_DWS_2012/Economics/13_120439.doc.htm
4. Гусева М. О. Класифікація транскордонних ринків та їх характерні особливості / Н. А. Мікула, М. О. Гусева // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: регіоналізація та інтеграція в умовах суспільних трансформацій : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : Є. І. Бойко (відп. ред.). – Львів, 2011. – Вип. 1 (87).
5. Заячківська Г. А. Міжкультурний маркетинг у туризмі / Г. А. Заячківська // Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика : матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф. (26–27 трав. 2010 р.). – Луцьк, 2010. – С. 359–360.
6. Коросташивець Ю. Спільні та відмінні риси понять «туристична послуга» та «туристичний продукт» за законодавством України та інших держав / Ю. Коросташивець // Підприємництво, госп-во і право. – 2010. – №7. – С. 105–108.
7. Кратінов Р. О. Теоретико-методологічні засади формування регіонального рекреаційно-туристичного комплексу / Р. О. Кратінов // Регіональна економіка. – 2009. – № 3. – С. 36–43.
8. Кусков А. С. Рекреационная география : учеб.-метод. комплекс / А. С. Кусков, Т. Н. Одинцова. – М. : Флинта МПСИ, 2005. – 495 с.
9. Концептуальні підходи до дослідження кон'юнктури транскордонного ринку / Н. А. Мікула, О. І. Пастернак, І. Р. Тимечко, М. О. Гусева // Регіональна економіка. – 2010. – № 2. – С. 17–22.
10. Новикова В. І. Рекреаційні послуги: класифікація та розвиток у Черкаській області / В. І. Новикова // Укр. геогр. журн. – 2009. – № 4. – С. 33–39.
11. Опанасюк Н. А. Конституційно-правові основи туризму в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Н. А. Опанасюк. – К., 2005. – 35 с.
12. Павліха Н. В. Розвиток транскордонного співробітництва в контексті просторового облаштування прилеглих територій / Н. В. Павліха // Проблеми європейської інтеграції і транскордонного співробітництва : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 29–30 верес. 2005 р.). – Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2005. – С. 35–41.

13. Тимечко І. Р. Концептуальні підходи у дослідженні взаємодії членів територіальних громад на транскордонних ринках / І. Р. Тимечко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2014. – Вип. 122 (ч. 1). – С. 148–156.
14. Федорченко В. К. Енциклопедичний словник-довідник з туризму / В. А. Смолій, В. К. Федорченко, В. І. Цибух. – К., 2006. – С. 264.

Анастасія Алиева. Научные подходы к определению сущности трансграничного рынка туристско-рекреационных услуг. Выявлено, что комплекс научно-практических проблем, связанных с определением сущности трансграничного рынка туристско-рекреационных услуг, остается недостаточно исследованным в зарубежной и отечественной научной литературе. Раскрыто социально-экономическое содержание туристско-рекреационной услуги, авторское определение сущности трансграничного рынка туристско-рекреационных услуг. Эффективной методологической основой исследования трансграничного рынка туристско-рекреационных услуг определено использование системного подхода, принципы которого позволили раскрыть сущность трансграничного рынка туристско-рекреационных услуг как социально-экономической системы с входными и выходными параметрами, которая входит в состав другой системы – экономики трансграничного региона. Определены субъекты и объекты трансграничного рынка туристско-рекреационных услуг как сложной социально-экономической системы.

Ключевые слова: туризм, рекреация, туристско-рекреационная услуга, трансграничный рынок, трансграничный рынок туристско-рекреационных услуг.

Alieva Anastasiia. Scientific Approaches to Defining the Essence of Cross-border Market Tourist and Recreational Services. It was revealed, that the complex of scientific and practical problems are related to the definition of cross-border nature of the market of tourist and recreational services and remains under-researched in the foreign and domestic scientific literature. There is also reveals the social economic content of tourist and recreational services, cross-border nature of the author's definition of the market of tourist and recreational services. It is very important and effective to use a systematic approach for exploration of cross-border market of tourist and recreational services. These principles will reveal the essence of cross-border market of tourist and recreational services as a major social and economic system with different parameters, what is the part of another system – the cross-border region economy. Defined subjects and objects of cross-border market tourist and recreational services as a complex socio-economic system. Subjects and objects of cross-border market of tourist and recreational services are described as a complex of socio-economic system.

Key words: tourism, recreation, tourism and recreational services, cross-border market, cross-border market of tourist and recreational services.

УДК 332.2

Олена Стрішенець – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки природокористування та економічної теорії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Леонід Льїн – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Костянтин Павлов – кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри міжнародних економічних відносин та управління проектами Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Засади ефективного землекористування Волинської та Рівненської областей: регіональний аспект

У статті проаналізовано структуру земельного фонду України. Досліджено стан земельних відносин і землекористування Рівненської та Волинської областей. Окреслено чималу кількість проблем землекористування зазначених областей. Запропоновано напрями їх екологізації для забезпечення сталого землекористування.

Ключові слова: деградація, земля сільськогосподарського та несільськогосподарського призначення, нормативно-грошова оцінка землі, земельний фонд, екологізація землекористування, консервація земель.

© Стрішенець О., Льїн Л., Павлов К., 2016

Постановка наукової проблеми та її значення. Земля – основний елемент у структурі національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави. Вона не тільки природний ресурс, а й матеріальна база життя та господарської діяльності людей.

Сьогодні перед суспільством постає складне завдання організаційного характеру, що передбачає призупинення процесів деградації ґрунтів, збереження й відновлення їх родючості, підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва за рахунок організації раціонального землеволодіння та землекористування. Занепокоєння викликає те, що нові агроформування, створені на засадах орендних відносин, переважно практикують короткострокову оренду, яка призводить до виснаження ґрунтів і погіршення їх якісного стану.

Серйозні проблеми на території нашої держави виникли в процесі земельної реформи, основне завдання якої реструктуризація колишніх колгоспів і радгоспів. Проте в процесі перерозподілу земель, роздержавлення й приватизації земельного фонду порушено сівозміни, подрібнено земельні масиви колишніх сільськогосподарських угідь, утрачено рубежі та елементи контурно-меліоративної протиерозійної системи землеробства. Не реалізовано можливості вилучення з активного сільськогосподарського обігу майже 5 млн га малопродуктивних, сильноеродованих й 1 млн га деградованих земель.

Не обминули ці проблеми й Рівненщину та Волинь, які є дотичними й мають чималий експортний сільськогосподарський потенціал з урахуванням їх прикордонного положення.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблемами земельних відносин і землекористування по країні та областях займалися й досліджували такі вітчизняні вчені, як А. М. Третяк, Н. П. Барановська [7], М. Д. Волошук, В. В. Горлачук, А. Я. Сохнич, М. Г. Ступень та ін. У дослідженнях областей варто відзначити Л. К. Грановську [6], О. Г. Татаріно [5], В. С. Мошинського, М. Й. Шевчук, Б. І. Козловського.

Однак, незважаючи на значну кількість праць у цьому напрямі в багатьох питаннях раціонального землекористування України та Рівненської й Волинської областей, є низка проблем, що залишаються до кінця не розв'язаними. Зокрема, залишилися поза увагою проблеми впровадження організаційно-економічного механізму на основі екологізації землекористування.

Мета дослідження – аналіз стану земельних відносин та землекористування Рівненської й Волинської областей у контексті національного масштабу. Урахування окреслених основних проблем, здійснення порівняння основних видів земельних угідь та економічної діяльності як вітчизняних, так і закордонних рекомендацій, щодо напрямів в інтенсифікації землекористування, дослідження частки використання й створення установленого розвитку земельних відносин, а також поширення передумов до організаційно-економічних пріоритетів, які б могли стимулювати землекористування, підвищували відповідальність за охорону земель, збуджували активність громадян до відстоювання права власності на землю й тим самим сприяли розвиткові ринкових відносин.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. За даними Державного земельного кадастру на 01.01.2014 і 01.01.2015 роки, загальний земельний фонд України становить 60354,9 тис. га [1; 2].

Таблиця 1

Порівняльна таблиця земельного фонду України станом на 01.01.2014 і 01.01.2015 рр.

Земельний фонд України					
вид основних земельних угідь та економічної діяльності	станом на 01.01.2015		станом на 01.01.2014		динаміка, тис. га
	усього, тис. га	% до загальної площі України (території)	усього, тис. га	% до загальної площі України (території)	
1	2	3	4	5	6
Сільськогосподарські землі	42731,5	70,8	42744,5	70,8	-13
у тому числі: сільськогосподарські угіддя	41511,7	68,8	41525,8	68,8	-14,1
із них: рілля	32531,1	53,9	32525,5	53,9	5,6
перелоги	239,4	0,4	251,2	0,4	-11,8

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4	5	6
багаторічні насадження	892,9	1,5	893,5	1,5	-0,6
сіножаті	2407,3	4,0	2408,8	4,0	-1,5
пасовища	5441	9,0	5446,8	9,0	-5,8
інші сільськогосподарські землі	1219,8	2,0	1218,7	2,0	1,1
Ліси та інші лісовкриті площі	10630,3	17,6	10624,4	17,6	5,9
у тому числі:					0
укриті лісовою рослинністю	9695,2	16,1	9691,0	16,1	4,2
не вкриті лісовою рослинністю	217,3	0,4	217,8	0,4	-0,5
інші лісові землі	313,5	0,5	310,7	0,5	2,8
чагарники	404,3	0,7	404,9	0,7	-0,6
Забудовані землі	2550,4	4,2	2542,6	4,2	7,8
у тому числі: під житловою забудовою	487,7	0,8	483,5	0,8	4,2
землі промисловості	224,1	0,4	223,4	0,4	0,7
землі під відкритими розробками, кар'єрами, шахтами та відповідними спорудами	156,3	0,3	155,1	0,3	1,2
землі комерційного та іншого використання	54,9	0,1	55,1	0,1	-0,2
землі громадського призначення	281,7	0,5	280,8	0,5	0,9
землі змішаного використання	29,3	0,0	29,7	0,0	-0,4
землі, які використовуються для транспорту та зв'язку	496,7	0,8	496,0	0,8	0,7
землі, які використовуються для технічної інфраструктури	74,4	0,1	73,5	0,1	0,9
землі, які використовуються для відпочинку, та інші відкриті землі	745,3	1,2	745,9	1,2	-0,6
Відкриті заболочені землі	982,6	1,6	981,6	1,6	1
Сухі відкриті землі з особливим рослинним покривом	17,9	0,0	17,9	0,0	0
Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (кам'янисті місця, піски, яри та ін.)	1015,8	1,7	1021,0	1,7	-5,2
Усього земель (суша)	57928,5	96,0	57932,0	96,0	-3,5
Води (території, що покриті поверхневими водами)	2426,4	4,0	2422,9	4,0	3,5
Разом (територія)	60354,9	100,0	60354,9	100,0	0

Потрібно відзначити, що 70,8 % становлять сільськогосподарські землі, що свідчить про достатній сільськогосподарський потенціал країни. Площа українських сільськогосподарських угідь у розрахунку на душу населення є найвищою серед європейських країн – 0,9 га, у т. ч. 0,7 ріллі (проти середньоєвропейських показників 0,44 і 0,25 га відповідно). Площа чорноземів в Україні становить, за різними оцінками, від 15,6 до 17,4 млн га, або близько 17–20 % світових запасів. Загалом на початок 2013 р. загальна фінансова оцінка земельних ресурсів України становила орієнтовно 330 трлн грн [1; 2].

Структура земель за їхнім цільовим призначенням свідчить про високе фонове (один із найбільших у світі) антропогенне навантаження на довкілля. Найбільше впливають на стан навколишнього середовища сільськогосподарські угіддя, що займають 68,8 % загальної площі, землі під промисловою забудовою – 0,4 %, землі природного, оздоровчого, рекреаційного та культурного призначення – 4,3 %. Змінилось екологічно допустиме співвідношення між площами ріллі, природних угідь, лісових і водних ресурсів. Це негативно вплинуло на стійкість агроландшафту, посилюються ерозійні процеси. Частка ерозійних земель України становить 57,4 % території, із них 32,0 % зазнають впливу вітрової ерозії, 22 % – водної ерозії, а 3,4 % – сумісної дії водної та вітрової ерозії. Уміст гумусу зменшився з 3,5 до 3,2 %.

Підвищену увагу привертають області землекористування й земельних відносин Волинської та Рівненської областей, у яких домінує сільське господарство. Суттєві проблеми господарської

діяльності земель, зокрема їх розорення спричиняє видобуток бурштину у Волинській і Рівненській областях), що значно впливає на якість землі та її використання.

Але все ж таки основними проблемами, що гальмують розвиток земельних відносин та землекористування Рівненської й Волинської областей, є:

- відсутність розроблених діючих схем землеустрою та техніко-економічного обґрунтування використання й охорони земель адміністративно-територіальних одиниць;
- необхідність зміни та встановлення меж населених пунктів;
- проведення інвентаризації земель сільськогосподарського призначення.

Наявність відомостей про правову основу їх використання й суб'єктів земельних відносин, уключення земельних ділянок до статутного фонду Державного земельного банку:

- здійснення інвентаризації земель населених пунктів і земель несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів. Ці роботи проводили на старих планово-картографічних матеріалах 60–70 рр. минулого століття;

– проведення нормативної грошової оцінки земель населених пунктів. Відсутність грошової оцінки земель не дає можливості органам місцевого самоврядування реалізувати свої регулятивні повноваження на підставі створення економічних умов і стимулів раціонального використання міських земель, створити необхідні умови для формування фінансово-економічної бази населених пунктів за рахунок оплат за землю;

– проведення нормативної грошової оцінки земельних ділянок несільськогосподарського призначення (крім земель лісгосподарського призначення) за межами населених пунктів. У зв'язку з тим, що бюджетне фінансування на проведення цих робіт відсутнє, нормативна грошова оцінка земель несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів проводиться за кошти юридичних і фізичних осіб у міру необхідності оформлення правовстановлювальних документів на землю;

– незавершеність видачі державних актів на право власності на земельні ділянки взамін сертифікатів на право на земельну частку (пай) через відсутність проектів землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв);

– відсутність проектів землеустрою зі встановлення прибережних смуг і водоохоронних зон не дає змоги належно реалізувати обмеження щодо використання земель у межах водоохоронних зон і прибережних захисних смуг, передбачених чинним законодавством, та здійснювати ефективний контроль за їх додержанням;

- недостатнє фінансове забезпечення реалізації заходів земельної реформи;
- мінімальне залучення інвестицій і використання прогресивних технологій;
- невідповідність державної статистичної звітності;
- непорядкованість дієвої системи державного управління земельними ресурсами;
- відсутність державних програм щодо регулювання земельних відносин та охорони земель [2; 3; 4].

Структуру земельного фонду Волинської й Рівненської областей у землекористуванні станом на 01.01.2015 р. можна порівняти в табл. 2 [3; 4].

Як бачимо, істотних змін у структурі земельного фонду між областями немає. Лише незначно відрізняється наявність лісів й інших лісовкритих площ Рівненської області – 40,1 % проти 34,0 % – у Волинській.

Волинська область характеризується доволі вигідним географічним положенням і земельними ресурсами. Проте загострилася проблема охорони та раціонального використання земельних ресурсів і земельних відносин. Це пов'язано з тим, що провідне місце належить аграрному секторові в приватному користуванні, який через необґрунтовані системи землеробства призвів до значної деградації ґрунтів, різкого зниження їх родючості й продуктивності сільськогосподарських культур.

Волинська область охоплює три основні ґрунтові зони:

Перша – це дерново-підзолисті, дернові й болотні ґрунти, розміщені в поліських районах. Тут у земельному фонді сільськогосподарські угіддя сягають майже 46 % від загальної площі. На орні землі припадає лише 27,4 %, а на ліси та чагарники – 43 %.

Друга – дерново-підзолисті супіщані ґрунти в комплексі з дерновими карбонатними та болотними. У земельному фонді всі сільськогосподарські угіддя тут займають близько 64 %, серед них на орні припадає 36 %, а на сіножаті й випаси – 24 %.

Таблиця 2

Порівняльна таблиця основних видів земель та угідь Волинської й Рівненської областей

Основні види земель та угідь	Волинська область		Рівненська область	
	усього, тис. га	відсоткове значення загальної площі території, %	усього, тис. га	відсоткове значення загальної площі території, %
Загальна територія	2014,4	100	2005,1	100
у тому числі:				
сільськогосподарські угіддя	1080,2	52,2	930	46,4
Із них:				
рілля	674,9	3,5	656,8	32,8
перелоги	3,7	0,2	3,7	0,2
багаторічні насадження	11,4	0,6	11,8	0,6
сіножаті й пасовища	365,9	17,7	257,7	12,9
ліси та інші лісовкриті площі	693,5	34,0	803,9	40,1
забудовані землі	57,2	2,89	58,0	2,9
відкриті заболоченні землі	115,7	5,74	104,9	5,2
відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (піски, яри, землі, зайняті зсувами, щебенем, галькою, голими скелями)	1,73	1	33	1,6
Інші землі	15,0	0,74	32,4	1,6
Усього земель (суша)	1969,1	97,75	1961,8	97,8
Території, що перебувають під водою	43,4	2,2	43,3	2,2

У третій зоні – Луцький, Горохівський, Іваничівський, південна частина Володимир-Волинського, Локачинського та Ківерцівського районів – найбільший відсоток розораних земель і найменше природних кормових угідь. Сільськогосподарські угіддя становлять 82 %, на орні припадає 68 %, на природні сіножаті й випаси – близько 11 %. Тут зосереджено найкращі ґрунти, здебільшого сірі, темно-сірі, опідзолені та чорноземні.

Найвищий відсоток розораності земель області в південних лісостепових районах області: Луцький – 69,0 %, Горохівський – 66,5 %, Локачинський – 61,0 %, Іваничівський – 58,0 %. У

Ратнівському, Камінь-Каширському, Любешівському, Маневицькому районах розораність становить 13,5–15,2 %, що є наслідком лісистості й сягає 55,7 %.

Негативні аспекти землекористування на Волині почали ускладнюватися після великомасштабної осушувальної меліорації в 60–70-ті рр. минулого століття. Унаслідок меліорації площа сільськогосподарських угідь в області збільшилася на 200 тис. га, проте в наступні роки збільшилася площа дефляційно небезпечних, кислих і змитих ґрунтів.

Уже після незалежності за останні роки значно знизився рівень технічної меліорації осушуваних земель через замулення осушувальних каналів, заростання їх чагарниками, забур'янення лук і пасовищ. Родючості ґрунтів великої шкоди завдає ерозія, якою уражено понад 20 % площі сільськогосподарських угідь.

Дефляційно-небезпечних ґрунтів сільськогосподарських угідь в області нараховувалося 258,2 тис. га. Із них у Ковельському районі – 33,2 тис. га, у Турійському – 27,7 тис. га, Рожищенському – 21,9 тис. га, Старовижівському – 20,1 тис. га, Любомльському – 19,9 тис. га, Ратнівському – 19,4 тис. га, Камінь-Каширському – 19,2 тис. га, Маневицькому – 16,5 тис. га, Любешівському – 17,0 тис. га, В.-Волинському – 16,4 тис. га, Іваничівському – 4,6 тис. га, Луцькому – 6,7 тис. га, Горохівському – 7,2 тис. га, Локачинському – 7,8 тис. га [1].

В області також є 400 тис. га меліорованих земель. Однак односторонній підхід у здійсненні меліоративного впливу на земельні угіддя, грубі помилки в експлуатації меліоративних систем і неправильне використання їхніх площ часто негативно впливають на природне середовище.

Дуже важливою проблемою й екологічною катастрофою на Волині є використання земель, забруднених радіонуклідами під час аварії на ЧАЕС у 1986 р., під час опадів із радіоактивної хмари, що й спричинило забруднення північної та східної частин області, 496,1 тис. га., а отже, на сьогодні потрібно вживати належних заходів для покращення становища [7].

Для сільськогосподарських угідь Рівненської області характерна велика строкатість ґрунтового покриву. Це пояснюється її географічним положенням на території трьох природних зон – Лісостепу, Полісся й Малого Полісся.

У північній частині області найбільшого поширення набули ґрунти дерново-підзолистого типу, які мають низьку природну родючість.

Ґрунти південної частини області представлені переважно сірими лісовими опідзоленими та чорноземами малогумусними зі слідами опідзолення.

Територія, що лежить між Рівненсько-Волинською й Кам'янець-Подільською височинами, яка охоплює Радивилівський район, південна частина Здолбунівського, Дубенського, Острозького районів представлені ґрунтами.

Потрібно також відзначити, що в зоні Лісостепу рельєф значно виражений, що обумовило розвиток ерозійних процесів і формування еродованих ґрунтів. Еродовані ґрунти, у результаті їх використання, серед орних земель мають гірші фізико-хімічні показники, порівняно з тими, що залягають на вирівняних площах.

На сьогодні загальна площа еродованих земель Рівненської області складає 165,7 тис. га. Із загальної площі 159,6 тис. га, підданих водній ерозії сільськогосподарських угідь, слабозмиті землі становлять 70,2 тис. га, середньозмиті – 44,2 тис. га., сильно змиті – 45,2 тис. га [4].

Вітрова ерозія найбільш поширена на території Березнівського, Дубровицького, Костопільського, Рівненського районів на загальній площі 6,1 тис. га, що також спричиняє зниження продуктивності земельних ресурсів і деградацію агроландшафтів [4].

У загальній обстеженій площі земель частка кислих ґрунтів складає 49,1 %. Порівняно з попереднім обстеженням, площа кислих ґрунтів збільшилася лише на 1,5 %. По районах становище набагато гірше, у деяких із них кислих ґрунтів 50 % і більше: Дубровицький – 80,4 % (збільшилися на 21,4 %), Рокитнівський – 77,3 % (збільшилися на 16,5 %), Володимирецький – 71,0 % (збільшилися на 12,3 %), Сарненський – 60,8 %, Костопільський – 40,7 % (збільшилися на 20,2 %) [4].

Загальна площа осушених земель становить 390,4 тис. га. Площа ріллі на осушених землях зменшилася на 1,6 тис. га за рахунок переводу її в перелоги.

Важливо ще й те, що у 2001 р. завершено другий етап радіологічного обстеження області. За цей період обстежено 646,3 тис. га угідь на наявність цезію-137(із них 217,9 тис. га) і стронцію-90. Щільність забруднення земель цезієм-137 понад 1 кі/км² складає 73,9 тис. га (11,4 %), із них понад

5 кі/км² – 1,3 тис. га (0,2 %). Щільність забруднення сільськогосподарських угідь стронцієм-90 – понад 0,02 кі/км² мають 130,4 тис. га (59,9 %) [7].

Погіршення стану земельного фонду пов'язано також зі збільшенням площ кислих ґрунтів, яких, за даними останніх агрохімічних обстежень, в області нараховується 363,5 тис. га. Крім того, загальна щорічна потреба у вапнуванні кислих ґрунтів по області становить не менше 50 тис. га. За 2001 р. практично провапновано лише 1168 га.

Також важливо те, що за останні роки структура земельного фонду Рівненської області дещо змінилася. Площа сільськогосподарських угідь зменшилася на 3,9 тис. га, у тому числі площі ріллі, сіножатей, пасовищ і перелогів, інших земель – на 0,4 тис. га. Площа лісів й інших лісовкритих площ збільшилася на 2,3 тис. га, забудованих земель – на 2,9 тис. га, відкритих заболочених земель – на 0,6 тис. га. Це є наслідком нераціонального й хижацького видобування бурштину, що міститься на більшій частині Рівненської області [8].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Особливістю екологізації землекористування двох областей повинен стати перехід від витратного принципу природокористуючих до природозберігальних методів господарювання, відмова від екстенсивного розширеного користування земельних ресурсів, одержання максимальної корисності при мінімальному використанні сировини, що залучається в цей процес при незначному порушенні середовища життя [5].

Один із таких напрямів – консервація земель – тимчасове або постійне виведення з господарського обороту (сільськогосподарського чи промислового) земель для відновлення родючості та екологічно задовільного стану ґрунтів. Прикладом може бути консервація земель Володимир-Волинського району Волинської області, переважаючим видом якої є сільське, лісове та рибне господарство [6]. Окрім того, умовою ефективного землекористування й отримання якісної екологічно безпечної сільськогосподарської продукції є екологізація всіх складників її виробництва за допомогою застосування ресурсозберігальних, екологічно безпечних технологій використання, дотримання регламенту застосування хімічних засобів захисту рослин і мінеральних добрив. Найбільшими забруднювачами сільськогосподарських угідь є хлорорганічні пестициди [5].

У покращенні землекористування та земельних відносин зазначених областей потрібно вбачати виконання таких завдань:

- підвищення ефективності й екологічної безпеки (приватними та державними організаціями) використання суспільством земельних ресурсів;
- здійснення раціоналізації (оптимізації) землекористування й створення інвестиційно-привабливого та сталого землекористування;
- збільшення надходжень від платежів за землю до бюджетів різних рівнів в областях (щороку до 12–15 %);
- забезпечення сприятливих умов для планового й сталого розвитку всіх територій області та ефективного господарювання на землі;
- створення дієвої системи захисту прав власності на землю;
- підвищення ефективності використання й охорони земельних ресурсів;
- запровадження системи інформування населення та підвищення рівня суспільної свідомості з питань використання й охорони земель, функціонування ринку земель;
- поліпшення екологічної ситуації в регіонах та забезпечення її контролю;
- здійснення перерозподілу земельного фонду областей між галузями економіки, виходячи з придатності земель для використання в складі різних за цільовим призначенням категорій земель;
- оптимізація структури земельних угідь;
- зменшення розораності територій сільськогосподарського призначення;
- здійснення консервації деградованих і малопродуктивних земель;
- проведення рекультивації порушених земель із їх залученням до господарського обігу;
- завершення розробки схем землеустрою з техніко-економічним обґрунтуванням щодо використання та охорони земель для забезпечення організації раціонального використання й охорони земель, перерозподілу земель з урахуванням актуальних і перспективних потреб громади;
- завершення інвентаризації земель, формування об'єктів і встановлення меж водного, природно-заповідного, рекреаційного та історико-культурного фондів, прибудинкових територій, земель у межах охоронних, санітарно-захисних зон і зон особливого режиму землекористування;
- оновлення меж населених пунктів відповідно до містобудівної документації областей,

установлення прибережних захисних смуг, що дасть можливість остаточно визначити компетенцію місцевих рад й органів виконавчої влади в частині розпорядження землями, сприятиме належному оподаткуванню територій і додатковим бюджетним надходженням, а також забезпечуватиме подальше впорядкування територій із визначенням перспектив розвитку територіальних громад;

- здійснення подальшого розвитку інфраструктури ринку землі й удосконалення місцевої (регіональної) нормативної бази, налагодження постійного моніторингу цього процесу;
- удосконалення дієвої системи платежів за землею;
- формування інституту раціонального використання земель, пов'язаного з їх охороною, і забезпечення екологічної збалансованості землекористування;
- підвищення ефективності оренди землі, особливо в сільському господарстві [2; 3; 4].

Варто б було перейняти певний досвід (на прикладі ЄС) щодо інтенсифікації земельних відносин і врахувати деякі пріоритети:

- визначення на законодавчому рівні ґрунту як обмеженого ресурсу, що зазнає негативного впливу довкілля;
- розроблення заходів щодо підтримання екологічного балансу ґрунтів та інших природних ресурсів;
- виділення низки принципів, спрямованих на попередження забруднення ґрунтів;
- приділення достатньої уваги питанню створення належної інформаційної мережі;
- проведення подальшої розробки та впровадження охоронного законодавства з метою встановлення й досягнення високих нормативів якості ґрунтів [2; 3; 4].

Джерела та література

1. Статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Держкомзем України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://land.gov.ua>.
3. Держкомзем Волинської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zem.voladm.gov.ua>.
4. Держкомзем Рівненської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rivneobzem.gov.ua>.
5. Татаріно О. Л. Основні фактори сталого розвитку агроекономічних систем і сільськогосподарських угідь / О. Л. Татаріно // Проблеми сталого розвитку України. – К. : БМТ, 1998. – С. 254–267.
6. Грановська Л. Екологізація землекористування – умова виробництва екологічно безпечної сільськогосподарської продукції / Л. Грановська, О. Морозов // Екологія і природокористування в системі оптимізації відносин природи та суспільства : матеріали Міжнар. наук.-аграрної конф. – Тернопіль, 2014. – С. 116–117.
7. Барановська Н. П. Чорнобильська трагедія : нариси з історії / Н. П. барановська. – К. : Ін-т історії України НАН, 2011. – 254 с.
8. Стрішенець О. Стан та перспективи землекористування в Україні: порівняльний аналіз та інтенсифікуючі політика / О. Стрішенець // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки : журнал / уклад. Любов Григорівна Ліпич, Мирослава Богданівна Кулинич. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – № 4. – 85–91 с.

Елена Стрішенец, Леонид Ильин, Константин Павлов. Основы эффективного землепользования Волинской и Ровенской областей: региональный аспект. В статье анализируется структура земельного фонда Украины. Исследуется состояние земельных отношений и землепользования Ровенской и Волинской областей на основе сравнения. Очерчивается достаточное количество проблем землепользования означенных областей. Предлагается направление их экологизации с целью обеспечения стабильного землепользования.

Ключовые слова: деградация, земля сельскохозяйственного и несельскохозяйственного применения, нормативно-денежная оценка земли, земельный фонд, экологизация землепользования, консервация земель.

Olena Strichunec, Leonid Ilyin, Kostyantyn Pavlov. Bases of Effective Land Tenure of Volyn and Rivne Oblasts: a Regional Aspect. The structure of the land fund of Ukraine is analyzed in the article. The condition of land relations and land tenure of Rivne and Volyn oblasts, on the basis of the comparison, are investigated in the article. The considerable numbers of land tenure problems of these oblasts are determined. The directions of their ecologization with the aim of sustainable land tenure ensuring.

Key words: degradation, agricultural land and non-agricultural purposes, regulatory monetary value of land, Land Fund, ecologization of land tenure, conservation of land.

Регіональні ринки освітніх послуг: сутність та значення в умовах транскордонного співробітництва

У статті визначено поняття та значення ринку освітніх послуг; розглянуто фактори його розвитку в умовах транскордонного співробітництва; розкрито особливості впливу ринку освітніх послуг на розвиток прикордонного регіону; виділено рівні регулювання та напрями розвитку регіональних ринків освітніх послуг.

Ключові слова: освітня послуга, ринок освітніх послуг, транскордонне співробітництво.

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальними для України є формування та реалізація нових стратегій для використання можливостей транскордонного співробітництва прикордонних регіонів із прикордонними територіями держав-сусідів. Важлива передумова для інтенсифікації процесів транскордонного співробітництва в зонах прикордонного простору – це освіта. Формування й розвиток регіональних ринків освітніх послуг – один із перспективних напрямів реалізації державної та регіональної політики, що є необхідною умовою відновлення економічного зростання в Україні, розвитку прикордонних взаємозв'язків і реалізації експортного потенціалу. Розвиток регіональних ринків освітніх послуг в умовах транскордонного співробітництва сприяє розв'язанню економічних і соціальних проблем завдяки виходу продукції національних підприємств на світові ринки, підвищенню конкурентоспроможності громадян на внутрішньому й зовнішньому ринках праці, перетворенню сфери освіти на прибутковий сектор економіки.

Аналіз досліджень цієї проблеми. За останні роки збільшився інтерес до вивчення ринку освітніх послуг. Вагомий внесок у процес дослідження теоретичних та практичних проблем функціонування ринку освітніх послуг зробили такі науковці, як Н. Авшенюк, Г. Товканець, Б. Данилишин, М. Долішній, Т. Оболонська, В. Огаренко. Теоретичні розробки вітчизняних учених із питань транскордонного та прикордонного співробітництва, зокрема П. Беленького, П. Луцишина, Н. Мікули, С. Писаренко, стали інформаційною базою для написання статті. Проте аналіз результатів останніх досліджень і публікацій засвідчує недостатнє вивчення регіонального аспекту розвитку ринку освітніх послуг.

Мета статті – визначення поняття та значення розвитку регіональних ринків освітніх послуг в умовах транскордонного співробітництва. Для досягнення мети поставлено такі **завдання**: вивчити сутність і значення поняття освітньої послуги та ринку освітніх послуг, розглянути фактори розвитку ринку освітніх послуг прикордонних територій, виділити рівні регулювання й напрями розвитку регіональних ринків освітніх послуг в умовах транскордонного співробітництва.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Прикордонним територіям притаманна своя специфіка розвитку, що проявляється в розширенні конкурентного середовища в транскордонний простір. Конкурентне середовище на прикордонних територіях формується під впливом міжрегіональних (усередині держави) та транскордонних ринків. Тому здатність прикордонних регіональних ринків відповідати вимогам конкурентного середовища транскордонного й міжрегіонального ринків визначає нові стратегічні напрями розвитку території.

Необхідна передумова для інтенсифікації процесів транскордонного співробітництва в зонах прикордонного простору – освіта та інтенсивні контакти між населенням.

Економічним виміром освіти є освітня послуга. Аналіз останніх досліджень та публікацій вітчизняних науковців засвідчив, що на сьогодні немає єдиного визначення поняття освітньої послуги.

Освітня послуга – це результат виконання різноманітної (педагогічної, виховної, наукової, організаційно-управлінської) діяльності працівниками сфери освіти для задоволення освітніх потреб окремих людей і всього суспільства.

Освітня послуга – це продукт, який у процесі реалізації трансформується в робочу силу, якість

якої залежить не лише від сукупності отриманих послуг, а й від якості та кількості власної праці, витраченої в процесі споживання.

Згідно з класифікацією Генеральної угоди з торгівлі освітніми послугами виділяють такі типи освітніх послуг [1]:

- транскордонний експорт або транскордонна торгівля освітніми послугами, що реалізується в межах телекомунікацій, які переміщують послуги через кордон (навчання дистанційно);
- студентська мобільність, а саме індивідуальні поїздки споживачів освітніх послуг, зокрема студентів, за кордон із метою отримання кваліфікації та диплома;
- прямі іноземні інвестиції як комерційна присутність означають наявність у державі іноземного провайдера, який надає, розповсюджує освітні послуги;
- переміщення через кордон носія освітніх послуг передбачає переїзд професорсько-викладацького складу до іншої держави для надання освітніх послуг.

Ринок освітніх послуг – це сфера обігу або система економічних відносин із приводу купівлі-продажу освітніх послуг.

Об'єктом купівлі та продажу виступає не сама освіта як процес набуття знань, а освітня послуга, що включає комплекс матеріальних і нематеріальних ресурсів, необхідних для процесу навчання.

Суб'єктами ринку освітніх послуг та продуктів є освітні установи, споживачі (окремі особи), замовники (держава, підприємства й організації), посередники (служби зайнятості, біржі праці, органи реєстрації, ліцензування та акредитації освітніх установ тощо), а також громадські інститути й структури, що здійснюють просування освітніх послуг вищих навчальних закладів на ринку.

Регіональний ринок освітніх послуг – це система економічних відносин із приводу попиту та пропозиції освітніх послуг, яка має власну організаційну структуру, виконує специфічні функції, орієнтується на характерні інституційні норми й розвивається в певних геопросторових межах.

Ринок освітніх послуг в умовах транскордонного співробітництва – це система відносин прикордонних територій сусідніх держав у ринкових умовах щодо купівлі та продажу освітньої послуги.

Підтримка освітніх послуг – один з основних напрямів розвитку транскордонної співпраці. Реалізацію програм транскордонного співробітництва в галузі освіти забезпечують різні види діяльності, серед яких:

- обмін студентами й викладачами в межах діяльності, пов'язаної з побратимством і партнерством між прикордонними школами;
- організація екскурсій через кордон;
- надання більшого обсягу інформації щодо мов, історії й культури сусідніх країн у навчальних програмах прикордонних шкіл;
- запровадження двомовних навчальних програм;
- полегшення доступу до шкіл, що розміщені за кордоном, зокрема через запровадження пільгових тарифів на користування транспортом;
- запровадження транскордонних шкільних програм або, якщо це можливо, звичайної шкільної програми, за якою учні з двох прикордонних районів разом відвідують школу й одержують однакову освіту по обидва боки кордону за допомогою вчителів з обох задіяних шкіл;
- сприяння транскордонній академічній мобільності та співробітництву між університетами в прикордонних регіонах;
- у контексті вищої освіти це проходження виробничої практики на підприємствах, в організаціях, установах прикордонних регіонів [2].

У сучасному суспільстві освіта й знання стають транскордонним та транснаціональним явищем. Формування єдиного світового освітнього простору відбувається через зближення підходів різних країн до організації освіти, а також через визнання документів про освіту інших країн. Спільний освітній простір, з одного боку, сприяє зростанню мобільності студентів та професорсько-викладацького складу, а з іншого – академічна мобільність є необхідною умовою формування самого спільного освітнього простору [3].

Результат транскордонного співробітництва у сфері освіти – підвищення якості й конкурентоспроможності освітніх послуг з урахуванням загальноєвропейських вимог.

Формування та ефективна реалізація експортного потенціалу в межах транскордонного ринку освітніх послуг є одним із перспективних напрямів розвитку освітньої сфери, що сприяє отриманню інвестицій і розвитку економіки прикордонних територій [1, с. 75]. Для української вищої освіти розширення експорту освітніх послуг вигідне, по-перше, з економічного погляду: підготовка фахівців для зарубіжних країн стає однією з найбільш вигідних статей доходу, особливо в умовах слабого фінансування сфери освіти. По-друге, із погляду підвищення якості освіти – прагнення залучити іноземних студентів спонукає українські ВНЗ до формування системи підготовки фахівців з урахуванням вимог світового ринку праці до якості освіти та напрямів підготовки фахівців.

Розвиток ринку освітніх послуг у межах транскордонного співробітництва має такі переваги на регіональному рівні: диверсифікація та зростання фінансових надходжень до бюджетів закладів надання освітніх послуг у результаті залучення іноземних студентів, адаптація навчальних програм до загальноєвропейських вимог, раціональне використання внутрішніх ресурсів, підвищення рівня академічної мобільності, якості освітніх послуг у результаті участі професорсько-викладацького складу в міжнародному процесі обміну знаннями [2].

На національному рівні виділяємо такі переваги: підвищення якості національної освіти з урахуванням загальноєвропейських вимог до освітніх програм і процедур, використання можливостей експорту освітніх послуг на основі визнання дипломів про освіту, підвищення конкурентоспроможності освітньої системи, стимулювання розвитку національних ринків праці.

Негативними факторами розвитку ринку освітніх послуг в умовах транскордонного співробітництва є низька інноваційна активність підприємств та недостатній рівень наукоємності виробництва, що призводять до формування неефективної структури зовнішньої торгівлі, зниження конкурентоспроможності прикордонних регіонів на внутрішньому й зовнішньому ринках, інноваційної відсталості від регіонів сусідніх країн. Скорочення кількості підготовлених кадрів, відсутність науково-дослідних центрів призводять до необхідності здійснення високих витрат із метою залучення інноваційних розробок, пошуку партнерів для реалізації технологій і винаходів у сферах народного господарства [4].

Процеси розвитку ринку освітніх послуг у межах транскордонного співробітництва регулюються на двох рівнях:

- національному (суб'єктами регулювання є державні та регіональні органи влади – законодавчі, виконавчі, судові й спеціалізовані державні та регіональні органи влади – Міністерство освіти, державні й регіональні органи управління освітою та самоврядування в галузі освіти);
- наднаціональному (суб'єктами регулювання виступають міжнародні організації та інтеграційні об'єднання) [2].

Виділяють необхідні напрями розвитку ринку освітніх послуг у контексті транскордонного співробітництва [5].

Важливим для розвитку транскордонного ринку освітніх послуг є підвищення інституційної спроможності державних службовців, що здійснюється в контексті практичного навчання урядовців із виконанням завдань, пов'язаних із реформами в економіці й суспільстві, створенням робочих груп для політичного аналізу та стратегічного планування.

Посилення ролі громадянського суспільства в межах здійснення освітньої політики відбувається через запровадження механізмів консультування з представниками громадськості й незалежними експертами з освітніх питань, а також створення такої системи управління освітою, коли недержавним організаціям і приватному сектору делегується частина державних управлінських, політичних функцій в освіті.

Наступний напрям розвитку ринку освітніх послуг – децентралізація та регіоналізація освіти на основі аналізу її багатокладності з урахуванням регіональних особливостей та інтересів територіальних громад під час вибору методів управління, здійснення реформ і фінансового забезпечення. Державна політика в процесі трансформації освіти повинна враховувати потребу локальних проектів реформування освіти та наявність незалежних аналітичних центрів.

Важливо забезпечити способи підвищення ефективності використання ресурсів міжнародної технічної допомоги й міжнародного досвіду. Міжнародна допомога та західний досвід – дуже важливі ресурси для координації зусиль усіх учасників розвитку ринку освітніх послуг.

Розробка концептуальних засад публічності освітньої політики забезпечує аналіз стану й

перспектив розвитку ринку освітніх послуг, визначення механізмів реалізації освітньої політики з урахуванням інтересів суспільства, громадян, а також розробку стратегій її втілення.

Для ефективного функціонування транскордонного ринку освітніх послуг потрібні розвиток інфраструктури освіти, запровадження нових технологій.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, розвиток транскордонного співробітництва у сфері освіти може сприяти розв'язанню економічних і соціальних проблем України через вихід продукції національних підприємств на світові ринки; підвищення конкурентоспроможності громадян України на внутрішньому й світовому ринках праці; перетворення освіти на прибутковий сектор, який динамічно розвивається. Функціонування ринку освітніх послуг займає важливе місце у формуванні ефективного кадрового потенціалу, наукового та інноваційного потенціалу як регіонів, так і України в цілому, що дає змогу забезпечити підтримку національних інтересів України в умовах транскордонного співробітництва. Розвиток ринку освітніх послуг є пріоритетним напрямом державної й регіональної політики, який спроможний підвищити соціально-економічний рівень розвитку регіону та відіграти важливу роль у процесі прискорення європейської інтеграції України.

Джерела та література

1. Авшенюк Н. М. Розвиток транснаціональної вищої освіти в контексті глобалізації ринків освітніх послуг / Н. М. Авшенюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kpi.kharkov.ua/archive/Наукова_періодика/Tipuss/2011_4/Avsh.pdf
2. Товканець Г. В. Транскордонне співробітництво в освітній галузі в умовах розвитку Карпатського євросередині : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. «Науковий потенціал 2013» (25–27 берез. 2013 р.) / Г. В. Товканець [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://int-konf.org>
3. Академічна мобільність як фактор інтеграції України у світовий науково-освітній простір. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1421>
4. Шляхи підвищення інноваційно-інвестиційного потенціалу регіону як фактора розвитку транскордонного співробітництва // Аналітична записка до Секретаріату Президента України 19.02.10 року / Національний інститут стратегічних досліджень. Регіональний центр у Львові [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://niss.lviv.ua>
5. Трансформація української освіти в контексті європейської інтеграції. Звіт про проект. Міжнародний центр перспективних досліджень, вересень 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://icps.newagelab.com.ua/pub/files/34/89/transformation_ukr.doc.

Юлія Доліяняк. Региональные рынки образовательных услуг: понятие и значение в условиях трансграничного сотрудничества. В статье изучаются понятие и значение рынка образовательных услуг, рассмотрены факторы его развития в условиях трансграничного сотрудничества, анализируется влияние на развитие приграничных регионов, выделены уровни регулирования и направления развития региональных рынков образовательных услуг. Рынок образовательных услуг в условиях трансграничного сотрудничества – система отношений приграничных территорий соседних государств в рыночных условиях по покупке и продаже образовательной услуги. Результатом трансграничного сотрудничества в сфере образования является повышение качества и конкурентоспособности образовательных услуг с учетом общеевропейских требований. Выделяют направления развития рынка образовательных услуг в контексте трансграничного сотрудничества: повышение институциональной способности государственных служащих, усиление роли гражданского общества, децентрализация и регионализация образования, использования ресурсов международной технической помощи и международного опыта, развитие инфраструктуры образования, внедрение новых технологий. Развитие рынка образовательных услуг является приоритетным направлением государственной и региональной политики, который способен повысить социально-экономический уровень развития региона и сыграть важную роль в процессе ускорения европейской интеграции Украины.

Ключевые слова: образовательная услуга, рынок образовательных услуг, трансграничное сотрудничество.

Yulia Dolyniak. The Nature and Significance of the Regional Educational Markets in the Conditions of the Transborder Cooperation. The mean and significance of the educational market was learnt, the factors of the educational market of the border are as were determined, the directions of transborder cooperation in the sphere of education were analyzed, the levels of regulation of the regional educational markets in the conditions of the transborder cooperation were identified. Educational market in terms of transborder cooperation is a system of relationships of the border areas of neighboring countries for the purchase and sale of educational

services. The result of transborder cooperation in the field of education is improving of the quality and competitiveness of educational services according to European requirements. The directions of development of the educational market in the conditions of transborder cooperation are enhancing institutional capacity of the public servants, strengthening the role of civil society, decentralization and regionalization of education, using the resources of international technical assistance and international experience, development of infrastructure of education, introduction of new technologies. The development of the education market is a priority of state and regional policy, which is able to increase the level of social and economic development of the region and has an important role in the European integration of Ukraine.

Key words: educational service, educational market, transborder cooperation.

УДК332.12

Олег Уніга – аспірант кафедри міжнародних економічних відносин та управління проектами Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Концептуально-теоретичні засади регулювання ринку праці прикордонного регіону

У статті розкрито сутність регіонального ринку праці прикордонного регіону, розроблено стратегічні напрями та завдання регулювання ринку праці прикордонного регіону. Обґрунтовано необхідність трансформації системи регулювання ринку праці в Україні з орієнтиром на формування інституціолізованого регульованого ринку праці.

Ключові слова: ринок праці, регіональний ринок праці, прикордонний регіон, регулювання ринку праці, економічно активне населення.

Постановка наукової проблеми та її значення. Прикордонне положення регіону має низку позитивних і негативних моментів, що впливають на розвиток ринку праці. З одного боку, сусідство з регіонами розвинутих країн виступає важливим чинником активізації розвитку регіонального ринку праці; з іншого – для більшості прикордонних територій України в умовах сьогодення характерні системні проблеми, що безпосередньо пов'язані з функціонуванням ринку праці та зумовлені низькою ефективністю механізмів регулювання ринку праці. До них належать значне погіршення співвідношення між працездатним і непрацездатним населенням, спад економічної активності населення, нерозвиненість та деструктивні зміни внутрішнього ринку праці, обмеження пропозиції кваліфікованої робочої сили, загострення проблем працевлаштування незайнятих громадян, зростання обсягів і рівня офіційного й прихованого безробіття, розвиток трудової міграції та інші. Зважаючи на вищезазначене, наукове й практичне значення мають питання теоретичного обґрунтування концептуальних засад регулювання ринку праці прикордонного регіону. Окрім того, особливої актуальності питання вдосконалення регулювання ринку праці прикордонного регіону набувають у контексті євроінтеграційних процесів, потенційного входження України в єдиний європейський ринок праці.

Аналіз дослідження цієї проблеми. Дослідженню ринку праці приділили увагу вчені, серед яких – Д. Богиня, Б. Ворвинець, В. Герасимчук, О. Грішнова, С. Калінін, В. Лагутін, Е. Лібанова, Л. Лісогор, Н. Лук'янченко, Ю. Маршавін, М. Мурашко, А. Никифорова, В. Онікієнко, В. Петюх, У. Садова, Л. Семів, Г. Слезінгер, О. Титар, Г. Черниченко, М. Шаленко, О. Ярош та ін. У їхніх працях закладено вагоме підґрунтя дослідження процесів формування й функціонування ринків праці на національному та регіональному рівнях. Незважаючи на значну кількість наукових публікацій, питання регулювання ринку праці прикордонного регіону потребують подальшого вивчення, оскільки саме прикордонні регіони, порівняно із суміжними регіонами країн-сусідів, характеризуються зростаючою асиметрією в їхньому розвитку, низькими соціально-економічними показниками, наслідком чого виступають соціальні напруження, безробіття, погіршення якості життя тощо.

Мета й завдання статті. **Мета статті** – теоретичне обґрунтування концептуальних засад регулювання ринку праці прикордонного регіону. Для досягнення мети виконано такі **завдання:**

визначити сутність понять регіону, прикордонного регіону, регіонального ринку праці, регулювання ринку праці прикордонного регіону; розробити стратегічні напрями й завдання регулювання ринку праці прикордонного регіону; висвітлити світовий досвід регулювання регіональних ринків праці.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Формування ринку праці в Україні потребує реалізації його просторової стратегії, урахування вимог сучасної парадигми регіонального розвитку. Адже будь-який регіон країни має свою структуру зайнятості, вирізняється рівнем оплати праці та інших доходів населення, методами регулювання ринку праці з боку місцевих органів влади. На регіональному ринку особливо відчутними стають процеси трудової міграції. Без знання специфіки просторової організації ринку праці неможливо прогнозувати розвиток всієї економіки країни, розробляти національні програми зайнятості й боротьби з безробіттям [1, с. 176].

У цьому дослідженні регіон розглядаємо в межах території адміністративної області, згідно з чинним законодавством України – Конституцією України, яка є гарантом його повноважень та організаційної структури. Відповідно, прикордонний регіон – це адміністративно-територіальна одиниця, що перебуває на наступному після державного рівні й розміщена безпосередньо вздовж державного кордону; «це потенційний регіон із притаманною йому географією, екологією, етнічними групами, економічними можливостями тощо, але поділений суверенітетом урядів, що правлять по обидві сторони кордону»[2, с. 8]. Під прикордонним регіоном розуміємо регіон, для якого визначальною є наявність державного кордону та який характеризується широкими можливостями міжрегіонального й транскордонного співробітництва із сусідніми регіонами та державами [3, с. 7].

За Л. С. Шевченко, регіональний ринок праці являє собою сукупність соціально-трудових відносин, форм і методів узгодження й регулювання інтересів безпосередніх виробників та роботодавців (власників фірм), що функціонують у певному регіоні країни. До об'єктів такого ринку належать організація, оплата й охорона праці, наймання та звільнення працівників, їхній професійний розвиток і зростання, урегулювання трудових конфліктів, утворення стабільних трудових колективів [1, с. 177].

Регіональний ринок праці – множина взаємопов'язаних елементів: попиту, пропозиції, ціни робочої сили, які формують його структуру (територіальну, галузеву, соціально-демографічну, освітньо-професійну тощо); динамічна відкрита система, що зазнає активного впливу з боку підсистем зовнішнього середовища (соціально-демографічної, екологічної, економічної, інфраструктурної, системи розселення, етнокультурних традицій тощо), які формують його особливості [4, с. 4]. Однією з основних проблем ринку праці регіону є невідповідність між вимогами роботодавців та типом кваліфікації потенційних працівників. Водночас значний відсоток незайнятого населення, підвищення рівня кваліфікації молоді, конкурентоспроможний рівень оплати праці можуть стати привабливими чинниками для потенційних інвесторів, що надалі сприятиме економічному розвитку регіону.

Якість робочої сили та ринку праці характеризуються, передусім, регіональною специфікою. Одним із важливих напрямів забезпечення високого рівня якості людського капіталу в регіоні, у тому числі прикордонному, виступає регулювання ринку праці. Погоджуємося з думкою Н. Павліхи, що серед сукупності ключових проблем управління розвитком регіонів в Україні на сьогодні є регулювання ринку праці та забезпечення зайнятості населення. Регулювання ринку праці має бути органічно пов'язане з усім комплексом системних перетворень, які стимулюють економічне зростання [5, с. 306].

Регулювання ринку праці прикордонного регіону розглядається нами як механізм, який містить широкий спектр нормативно-правових, договірних, економічних інструментів регулювання соціально-трудових відносин та умовно формується такими важелями, як формування робочої сили (природне відтворення й підготовка); створення робочих місць; управління функціонуванням ринку праці; організація та стимулювання праці.

До стратегічних напрямів регулювання ринку праці прикордонного регіону віднесемо створення додаткових робочих місць, державну компенсацію наслідків безробіття, системне управління процесами у сфері зайнятості на ринку праці тощо. При визначенні стратегії регулювання ринку праці прикордонного регіону доцільно створити регіональні центри підготовки кваліфікованої

робочої сили та її потенційних споживачів. Визначення їхнього складу й структури, виявлення динаміки та розробка прогнозу цього стану на перспективу уможливають зменшення дисбалансу між якістю й кількістю наявної кваліфікованої робочої сили та її потребами в різних сферах життя прикордонного регіону.

Застосовуючи наукові підходи В. Ковальського, А. Коверзнева [4, с. 4], зазначимо, що в основу концептуальних засад регулювання ринку праці прикордонного регіону має бути покладено такі завдання, як забезпечення балансу між попитом і пропозицією робочої сили; підтримання оптимальних пропорцій між зайнятими й безробітними в межах регіону; оптимізація рівня та структури зайнятості з огляду на економічну ефективність функціонування регіонального господарського комплексу; постійне вдосконалення системи працевлаштування; забезпечення соціальних гарантій; організація й функціонування професійної орієнтації, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів; правове забезпечення та контроль за дотриманням законності за всіма позиціями на ринку праці; розвиток конкуренції як невід'ємного атрибуту функціонування ринкової економіки; установлення й підтримання реальної вартості робочої сили, мінімальні розміри якої мають відповідати нормальному функціонуванню та відтворенню робочої сили; планування, прогнозування динаміки кількісного і якісного складу робочої сили в господарському комплексі регіону з метою ефективного використання трудового потенціалу; чіткий аналіз стану й тенденцій розвитку регіонального ринку праці; координація та узгодженість усіх структурних підрозділів, задіяних у формуванні регіонального ринку праці.

У спеціальній літературі можна знайти чимало ідей щодо інструментів державного регулювання регіональних ринків праці. Цікавим у цьому плані є й зарубіжний досвід. Наприклад, у Німеччині наприкінці 90-х років ХХ ст. відібрано 104 зони стимулювання – регіональні ринки праці, у яких заохочення інвестицій здійснювалося за допомогою податкових пільг. Податковим пільгам відведено значне місце також у Франції, Італії, Фінляндії, Греції. Пільги під забезпечення зростання зайнятості, що практикуються в європейських країнах, критикуються з боку ЄС, який виступає проти довготривалого їх використання як таких, що не відповідають принципам конкуренції в політиці. Загалом же для компенсації несприятливих умов життя в окремих регіонах найчастіше використовують засоби зниження ставок прибуткового податку або ж уводять надбавки до заробітної плати в суспільному секторі економіки. Ці макроінструменти застосовують у різних державах по-різному, оскільки вони тісно пов'язані з характером політики правлячих урядів: активніше – за посилення принципів соціальної справедливості (Канада), послаблено – за відстоювання ідеології ринкового лібералізму (Великобританія) [6].

Система регулювання ринку праці прикордонного регіону «потребує наявності сучасних відповідних установ і інститутів, призначених для створення організаційно-економічних умов для проведення активних заходів із забезпечення зайнятості і працевлаштування населення» [7, с. 396]. О. Б. Цісінська звертає увагу на зростання ролі «організацій і інститутів, які діють на локальних ринках і забезпечують умови для найбільш ефективного узгодження інтересів контрагентів ринку праці» [7, с. 396].

Одним із напрямів реалізації механізмів регулювання ринку праці прикордонного регіону є покращення підготовки фахівців для ринку праці, що передбачає реалізацію комплексу заходів: покращення професійної підготовки відповідно до потреб ринку праці, роботодавців; вивчення потреб у професійній орієнтації; проведення реорганізації системи освіти відповідно до потреб ринку праці; вивчення перспективних потреб ринку праці; розвиток професійно-технічної освіти; покращення профорієнтаційної роботи з молоддю; розвиток системи освіти впродовж життя за допомогою проведення просвітницьких компаній із питань реагування на виклики сучасного ринку праці тощо.

Звернемо увагу на дієвість механізмів саморегуляції на ринку праці прикордонного регіону. Кількісні та якісні структурні диспропорції попиту й пропозиції нівелюються територіальною мобільністю економічно активного населення внаслідок переїздів, трудових міграцій, зростанням зайнятості в малому бізнесі.

У прикордонних регіонах України, як і в інших, розвинена тіньова економіка, тому для них характерною негативною ознакою є розвиток нерегульованого (нетіньового) ринку праці – такої системи соціально-трудова відносин, яка «допускає систематичне і свідоме порушення

законодавства (трудового, міграційного, податкового) та передбачає уникнення контролю з боку держави, що дає змогу не сплачувати податок на заробітну плату й доходи, отримуючи за рахунок цього додатковий прибуток. Наявність тіньового ринку праці дає змогу працедавцям підвищувати зарплату висококваліфікованим працівникам за рахунок виплати частини її «в конвертах» або, навпаки, платити занижену (порівняно із середньою в країні) заробітну плату нелегальним трудовим іммігрантам чи працівникам, які працюють без офіційно укладених трудових угод» [8, с. 12].

У цих умовах потрібна трансформація системи регулювання ринку праці з орієнтиром на формування інституціолізованого регульованого ринку праці, в основу якого покладено правову основу економічної поведінки його суб'єктів, розвиненість соціального партнерства, колективних й індивідуальних договірних відносин. Приклади такого ринку праці – США, Франція, Італія, розвинуті країни світу.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Викладене вище дає підставу стверджувати, що формування теоретико-методологічних основ дослідження регіональних ринків праці й механізмів регулювання ними в умовах прикордонного положення в Україні продовжується. Система регулювання ринків праці прикордонних регіонів України потребує трансформації. Звернемо увагу, що в основі політики зайнятості Європейського Союзу лежить принцип забезпечення найвищої мобільності його мешканців. Активізація євроінтеграційних процесів в Україні відкриває низку перспектив розвитку прикордонних ринків праці. Комплексний огляд тексту Угоди про асоціацію України та ЄС в напрямі пошуку її впливу на прикордонні ринки праці дає змогу узагальнити такі можливості: сприяння поступовому зближенню сторін за допомогою участі в програмах й агентствах; посилення співробітництва у сфері гармонізації трудового законодавства та здійснення подальших розробок і розвиток піднятого питання.

Джерела та література

1. Шевченко Л. С. Ринок праці в аспекті сучасної парадигми регіонального економічного розвитку / Л. С. Шевченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11830/19-Shewchenko.pdf>
2. Методические материалы по организации приграничного сотрудничества местных и региональных властей Европы. Совет Европы. – 2-е издание // Приграничное сотрудничество в Европе. – № 4. – Страсбург, 1995. – 147 с.
3. Развитие трансграничного сотрудничества с новыми государствами-членами ЕС : метод. рек. / авт. кол. : В. М. Кравцова (кер.), О. М. Овчар, О. А. Остапенко та ін. – К. : НАДУ, 2009. – 40 с.
4. Ковальський В. Регіональний ринок праці та особливості його формування і регулювання / В. Ковальський, А. Коверзев // Україна: аспекти праці. – 2003. – № 4. – С. 3–7.
5. Павліха Н. Управління сталим розвитком просторових систем: теорія, методологія, досвід : монографія / Н. Павліха. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2006. – 380 с.
6. Бутко М. П. Проблеми регулювання регіональних ринків праці в Україні / М. П. Бутко, О. О. Зеленська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/9234/%D0%A0%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D0%B8%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
7. Цісінська О. Б. Роль регіонального менеджменту у формуванні інфраструктури трансграничного ринку праці / О. Б. Цісінська // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних дослідж. – Львів, 2013. – Вип. 3 (101). – С. 396–404.
8. Антохова О. Сутність трансформаційних змін на регіональному ринку праці / О. Антохова // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2013. – Вип. 18. – С. 9–16.

Олег Унига. Концептуально-теоретические основы регулирования рынка труда приграничного региона. В статье раскрыта сущность понятия регионального рынка труда. Выявлено регулирование рынка труда как одну из основных проблем социально-экономического развития региона, предложено авторское видение этой категории и разработаны стратегические направления и задания осуществления регулирования рынка труда в приграничном регионе. Исследованы особенности государственного регулирования рынка труда в развитых странах мира. Обращается внимание на роль институционального обеспечения регулирования рынка труда и действенность механизмов саморегуляции. Обоснована необходимость трансформации системы, которая обеспечивает регулирование рынка труда с ориентиром на формирование институционализованного регулируемого рынка труда.

Ключевые слова: рынок труда, региональный рынок труда, приграничный регион, регулирование рынка труда, экономически активное население.

Oleg Uniga. Conceptional and Theoretical Fundamentals of Regulation of the Labour Market in the Border Region. The essence of the concept of the regional labor market is opened in the article. The labor market regulation is known as one of the main problem of socio-economic development of the region and the author prompted his own vision of this category and developed strategic directions and tasks of the labor market regulation in the border region. Features of state regulation of the labor market in the developed world are described here also. It is revealed the role of institutional provision of labor market regulation and the effectiveness of self-regulation mechanisms. In this research it is defined the necessity of transformation of the system, which provides labor market regulations to guide the formation of the regulated labor market.

Key words: labor market, the regional labor market, the border region, labor market regulation, the economically active population.

УДК 331:330.34

Уляна Садова – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу;

Наталя Андрусишин – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Державного університету «Інститут регіональних досліджень імені М. Долишнього Національної академії наук України», м. Львів;

Святослав Князев – кандидат економічних наук, учений секретар відділення економіки Національної академії наук України, м. Київ

Розвиток ринків праці українсько-польського прикордоння: євроінтеграційний аспект

У статті висвітлено проблему розвитку ринків праці українсько-польського прикордоння з позиції євроінтеграційних перспектив. Указано на геопросторовий та соціоекономічний підходи до її вивчення. Розглянуто особливості вивчення ринків праці на локальному рівні. Вироблено пропозиції щодо їх урахування в стратегії сталого розвитку приграничного регіону.

Ключові слова: регіон, регіональні ринки праці, прикордонна територія, євроінтеграція.

Постановка наукової проблеми та її значення. Регіональні ринки праці (РРП) українсько-польського прикордоння – важлива складова частина реалізації євроінтеграційних прагнень України. Як система відносин із приводу попиту й пропозиції робочої сили в певних територіальних межах [1, с. 19–20], а точніше – певної територіальної суспільної системи (ТСС) [2, с. 5–6], вони є своєрідним плацдармом для «апробації» європейських соціальних практик, стандартів у вітчизняній моделі організації соціально-трудова відносин. На сьогодні використання потенціалу РРП українсько-польського прикордоння обтяжене різними обставинами – від невизначеності політики держави у сфері праці та зайнятості на макрорівні до відсутності чіткості дій влади, бізнесу, громади на місцях (від розробки регіональних програм модернізації економіки, розвитку транспортної мережі, розбудови комунікацій, підвищення кваліфікації робочої сили до соціальних ініціатив із повернення вітчизняних трудових мігрантів на рідну землю). На фоні підвищеного інтересу громадян України до ідеї проведення адміністративної реформи, питання розбудови РРП українсько-польського прикордоння починають набувати більшої вагомості. Моделюванню специфіки працересурсної ситуації слугують наукові дослідження стану та динаміки попиту й пропозиції робочої сили на відповідних ринках праці, аналіз специфіки структурних зрушень регіональних систем зайнятості населення, ролі мотиваційних механізмів підвищення ефективності господарювання, міграційної активності населення тощо. Важливі дослідження інституційних змін забезпечення транскордонного співробітництва. Відтак перспективи розвитку РРП українсько-польського прикордоння є вкрай актуальними.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Тематику розвитку РРП українсько-польського прикордоння розкрито в численних наукових працях. Загалом підтверджено, що кожному етапу розбудови українсько-польських соціально-економічних відносин відповідає та чи інша модифікація чинника

праці в загальній теорії раціонального використання ресурсів. Це відображено в напрацюваннях учених обох країн. Із польського боку це Е. Квятковські, Г. Холай, Я. Хаузнер, М. Мароді, Й. Ободовські, А. Дилус, А. Стацяк, А. Мішук, Р. Федан та ін.; з українського – М. Кордуба, М. Дольницький, М. Долішній, С. Злупко, В. Борщевський, В. Будкіна, З. Варналій, О. Гринькевич, Ю. Макогон, С. Матковський, Н. Мікула, Е. Лібанова, В. Ляшенко, А. Мокій, В. Приймак, С. Романюк, У. Садова, Л. Семів, В. Чужиков, О. Шаблій. Водночас дослідження охоплюють далеко не всі аспекти комплексу методологічних завдань щодо формування й реалізації ефективної політики регулювання ринків праці прикордонних територій. В Україні наразі не розроблено цілісної моделі використання ресурсного потенціалу вказаних територій, немає концептуального бачення стосовно організації включення ресурсу праці в проекти, які б давали найбільшу віддачу як у найближчій, так і у віддаленій перспективі, ігноруються виклики міграційної активності економічно активного населення, які призводять до втрат економіки, суспільства на регіональному й загальнонаціональному рівнях.

Мета та завдання статті – наукове окреслення євроінтеграційних детермінант розбудови РРП українсько-польського прикордоння та розробка пропозицій щодо їх уключення в стратегію сталого розвитку регіону.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. У науковій літературі існує багато думок щодо прискореної розбудови прикордонних, а з ними й транскордонних ринків праці України та Польщі. Розбіжність поглядів представляють три ідеологічні орієнтації: апологетична (переважно з членством експерта чи аналітика в певній політичній партії); нігілістична (представляє середовище осіб, виключених із життя внаслідок багатьох суспільних змін) і врівноважена позиція незалежних економістів, які відзначають дві сторони українсько-польських трансформацій. Кожна група науковців робить свій детальний аналіз поточного стану РРП, факторів структурних зрушень, будує свої прогнози й робить пропозиції регулювання працересурсної ситуації. Проте існують загальні методологічні речі організації досліджень РРП.

По-перше, Україна та Польща мають національні особливості організації систем обліку й статистики показників на територіальному рівні. Це чи не найбільш складний аспект як організації та проведення порівняльного аналізу РРП українсько-польського прикордоння, так і розробки рекомендацій на перспективу.

По-друге, під час дослідження РРП, розміщених у прикордонні, має значення розуміння принципової різниці між РРП, які стосуються або ж, навпаки, не стосуються обслуговування лінії державного кордону. Цей факт може впливати як на форму їх геопросторової (територіальної) організації, на спеціалізацію, так і на режим обороту робочої сили й навіть на конкурентоспроможність її послуг. Можливі форми територіальної організації РРП, розміщених у прикордонні, добре пояснює методологія геопросторового аналізу, зокрема акцент на функцію їх місця (рис. 1).

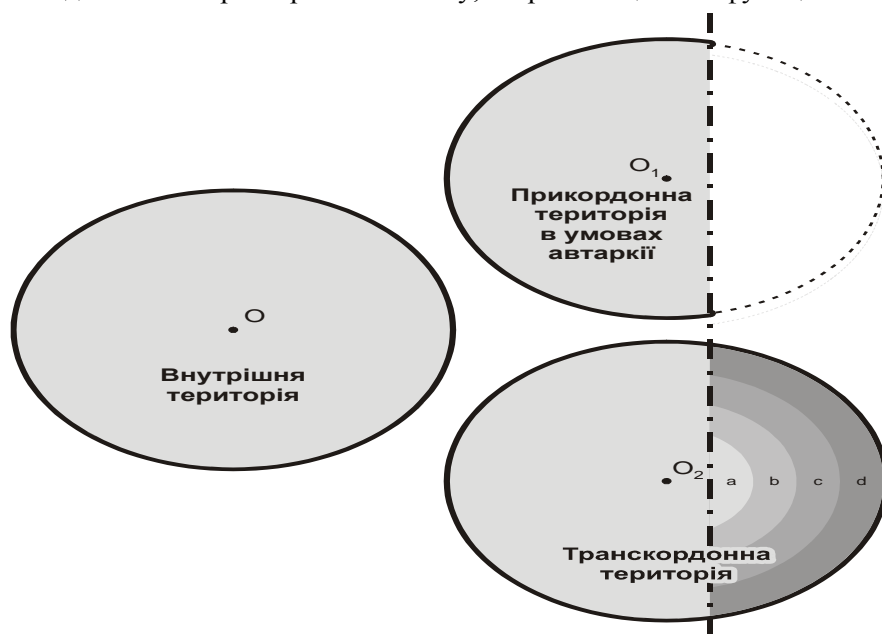

Рис. 1. Геопросторова організація РРП з акцентом на функцію місця

Економічний складник методології аналізу РРП у зоні впливу державного кордону визначається підходами регіональної економіки (відносини попиту й пропозиції залежно від розміщення робочої сили, щільності робочих місць, місткості та потенціалу часткових РРП тощо). У сукупності з геопросторовим підходом вона дає змогу таксонувати РРП за економічними показниками (наприклад, локалізації ареалів безробіття, зон кваліфікованої праці, районів чи регіонів первинних або вторинних РРП) тощо. При оптимізації геопросторових чинників розміщення РРП ключовими поняттями стають такі структурні його елементи, як *опорний каркас* (мережа економічних ліній, що розмежовує РРП із широким спектром функцій та РРП з однією спеціалізованою функцією, включаючи локальні, первинні ринки праці), *вузлові елементи* (сегменти РРП за ознаками спеціалізації, ділової чи економічної активності, місткості, інституційного й інфраструктурного забезпечення), а також можливі *каркасні ефекти* (через зв'язок із процесами агломерування, магістралізації, заміщення). Звісно, РРП органічно пов'язані із системами чинників макроекономіки й розселення населення. У випадку аналізу українсько-польських транскордонних РРП специфічне місце займає інформація не лише про економічні чи геопросторові його явища та процеси, але й політико-адміністративні обмеження або стимули. Вони можуть різнитися за рівнем сформованості й потужністю, за видом і статусом, за циклами активності та перспективами розвитку. На це вказував ще П. І. Пустоход, який, вивчаючи динаміку показників рівня урбанізованості України й Польщі в міжвоєнний час, прийшов до висновку, що процес урбанізації в прикордонних територіях гальмується зростанням напруги в міждержавних відносинах України та Польщі [3, с. 82]. Крім того, прикордонні регіони можуть поділятися за додатковими геопросторовими ознаками (зв'язані й диференційовані, компактні та розсіяні, гомогенні й гетерогенні). Лише з позиції синтезу геопросторового та економічного підходів можна осмислити територіальну організацію й спеціалізацію РРП на засадах сталого розвитку регіону (у їх зв'язку з природним, економічним і соціальним середовищем останнього).

По-третє, в організаційно-управлінських цілях РРП прикордонних регіонів доцільно сегментувати за функціональною ознакою. Наприклад, український учений-демограф О. Хомра виділяв прилягаючі й суміжні до кордону території [4, с. 145], які в подальшому стали підґрунтям запровадження для їхніх мешканців спеціальних режимів організації економічної та іншої активності. Нині ці ідеї в сукупності з урахуванням економічних, інфраструктурних, політико-адміністративних і часових детермінант розвитку прикордонних територій України використано під час обґрунтування національного законодавства про малий прикордонний рух. Його обсяги яскраво ілюструють дані польської статистики. Так, протягом останніх років із польського боку фіксувалося понад 7,5 млн перетинів польсько-українського кордону в межах малого прикордонного руху, із яких 51,7 % припадає на прикордонні переходи іноземців, переважно українців (2013 р.). Оцінна вартість витрат, здійснених іноземцями в Польщі, котрі перетинали кордон у межах малого прикордонного руху, становила 2,3 млрд злотих. Здебільшого українці, які перетинали кордон, робили це кілька разів на тиждень. Найбільший пасажиропотік українців через кордон до Польщі відбувався через пункти пропуску Шегині-Медика (2 280,6 тис. осіб) і Краковець-Корчова (1 370,6 тис. осіб) [5, с. 49, 53].

Аналізуючи економічну активність населення РРП українсько-польського прикордоння, потрібно пам'ятати, що вона визначається ширшою палітрою інтересів його суб'єктів, ніж РРП внутрішнього типу. Ці інтереси можуть мати як загальнонаціональний, так і регіональний, транскордонний і локальний характер. Наприклад, в останні роки в українсько-польському прикордонні можна було спостерігати прискорений розвиток спеціалізованих РРП туристичного профілю. Драйвером їхньої активності стали саме інтереси держави щодо розвитку митних переходів, інфраструктури зовнішньої торгівлі й туризму. Державна підтримка в цих напрямках автоматично мотивувала розвиток локальних, прикордонних РРП (за рахунок туристичного бізнесу). Відповідно, якщо у 2000 р. в загальній структурі туристичного потоку Львівщини частка туристів, громадян України, які виїжджали за кордон, становила лише 24 %, то у 2013 р. зросла майже втричі й становила 70 %. (у 2015 р. вплив військового чинника понизив значення показника до 54,1 %). Частка внутрішніх туристів скоротилася з 56 до 22 % (у 2015 р. – 43 %). Принципово по-іншому реалізовувались у цей час інтереси суб'єктів РРП місцевого та регіонального рівнів. Вони обмежувалися різним чином (від посилення деформацій добових, тижневих переміщень робочої сили внаслідок затухання місцевої економіки й ліквідації робочих місць до зростання трудової еміграції робочої сили за кордон із числа тих бюджетних установ, які утримували кадри всупереч

мізерній заробітній платі (бідність місцевих бюджетів практично ніяк не впливала на збереження професійних кадрів).

Зупинимось докладніше на деяких особливостях розвитку РРП українсько-польського прикордоння, які мають значення для вироблення пропозицій органам влади в частині прийняття регуляторних рішень.

1. Демографічна (міграційна) складова частина розвитку РРП українсько-польського прикордоння. Аналіз показників територіального розподілу населення прикордонних областей України, а також рівня його народжуваності, смертності, природного приросту вказує на існування низки залежностей демографічних процесів від ступеня близькості до кордону. Так, динаміку населення Львівської області, у якій безпосередньо з Польщею межує шість адміністративних районів (I мікрорівень), ще сім є сусідами прикордонних районів (II мікрорівень), наведеного в табл. 2.

У прикордонних районах I мікрорівня нині проживає 20 % населення Львівщини, у сусідніх із ними районах II мікрорівня – 19 % (без міст обласного значення). Порівняно з 1950 р., коли відповідна їх частка становила 25 і 23 %, кожна з груп районів зазнала суттєвого зменшення демографічного потенціалу (нині в області більш-менш сприятлива демографічна ситуація в районах, розміщених поблизу обласного центру, а також у Дрогобицькому).

Щодо міграційного складника розвитку РРП українсько-польського прикордоння, то його роль можна звести до такого: міграція мешканців прикордонних районів має сезонний і середньотерміновий характер; мешканці прикордонних міст та сіл демонструють модель міграційної поведінки, за якою мотивація на переселення в інші країни слабка (трудова мігранти виїжджають на певний час задля заробітку й потім повертаються до себе додому); в українсько-польському прикордонні з боку України сформувалося стабільне абсолютне число трудових мігрантів, що свідчить про вичерпання тут потенціалу трудової міграції як такої; прикордонні райони Львівщини є постачальниками робочої сили, радше – із представників робітничих професій, ніж із висококваліфікованих спеціалістів.

2. Соціально-економічна складова частина розвитку РРП українсько-польського прикордоння. Вплив кордону на соціально-економічний розвиток РРП, розміщених в українському прикордонні, відбувається завдяки використанню результатів моніторингового їх обстеження у 2006–2015 рр. (проводили автори статті спільно з науковцями ДУ «ІРД ім. М. І. Долішнього НАН України»)¹.

Таблиця 1

Територіальні особливості розподілу постійного населення прикордонних адміністративних районів Львівщини (тис. осіб)

Мікрорівень	Рік								Приріст (скорочення) за 2001–2015 рр., %	
	1959	1970	1979	1989	2001		2015		усе населення	у т. ч. сільське
					усе населення	у т. ч. сільське	усе населення	у т. ч. сільське		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I мезорівень – Львівська область, усього, у т. ч.:	2095,3	2427,6	2569,4	2727,4	2606,0	1072,0	2519,4	995,4	-3,3	-7,1
I мікрорівень – прикордонні райони	514,4	550,1	550,3	332,2	529,6	362,4	514,3	341,3	-2,9	-5,8

¹ За результатами виконання групою співробітників ІРД НАНУ прикладної теми наукових досліджень: «Регіональна програма забезпечення економіки регіону висококваліфікованими робітничими кадрами» (КМУ від 28 грудня 2006 р. № 53740/2/1-06. Рішення Львівської обласної ради від 29 грудня 2006 р. № 187 «Про обласний бюджет Львівської області на 2007 р.» (пункт 20.8). Із програми дослідження: вид обстеження – панельне несучільне анкетне опитування керівників ринкоутворювальних підприємств Львівщини; вибірка – підприємства, які забезпечують 70 % зайнятості на працюючих підприємствах території. Обсяг вибірки: 2006 р. – 124 од.; 2011 р. – 235 од.; 2015 р. – 153 од. Чисельність зайнятих на місцях робітничих професій: 2006 р. – 14 081 осіб; 2011 р. – 16 358 осіб; 2015 р. – 14 262 осіб.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Сокальський	92,3	100,9	101,2	99,4	98,1	63,6	93,1	58,8	-5,1	-7,5
Жовківський	102,0	111,1	112,8	111,7	109,2	73,4	110,5	72	1,2	-1,9
Яворівський	92,7	100,8	112,7	121,4	123,3	69,4	124,8	66,6	1,2	-4,1
Мостиський	73,7	73,1	69,5	63,9	61,9	46,2	57,4	41,7	-7,3	-9,8
Старосамбірський	93,5	96,9	90,2	86,6	82,1	63,9	78,2	60,3	-4,8	-5,7
Турківський	60,1	67,4	63,9	57,2	54,9	45,8	50,3	41,9	-8,4	-8,6
II мікрорівень – сусідні з прикордонними районами	489,8	514,0	514,4	510,4	501,5	395,3	480,8	374,9	-4,1	-5,2
Радехівський	52,8	53,7	53,7	54,1	52,4	39,9	48	35,1	-8,5	-11,9
Кам'янка-Бузький	57,7	61,2	61,0	60,7	61,8	37,9	57,3	34,3	-7,3	-9,5
Пустомитівський	83,3	93,6	102,7	111,1	112,0	96,8	115,4	100,4	3,0	3,8
Городоцький	76,4	81,0	81,8	79,2	74,0	49,5	68,9	44,6	-6,9	-9,9
Самбірський	82,7	83,2	80,7	76,9	74,6	64,0	68,6	57,5	-8,0	-10,2
Дрогобицький	84,4	84,6	80,7	77,9	76,3	70,2	74,7	68	-2,1	-3,1
Сколівський	52,5	56,7	53,8	50,4	50,3	37,1	47,9	35	-4,8	-5,7

Зосередимо увагу на двох локальних прикордонних ринках праці, які особливо відрізняються своїм ресурсним забезпеченням. Ідеться про РРП Турківського та Яворівського районів (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняльний аналіз вигод та витрат окремих локальних РРП прикордоння Львівської області

Яворівський район	Турківський район
<ul style="list-style-type: none"> • Найбільш промислово розвинутий прикордонний район Львівської області (до 2005 р. ВЕЗ «Яворів»). • Станом на 2014 р.: працювало 36 середніх та 579 малих підприємств. Обсяг реалізованої продукції складав 24,7 тис. грн (на одного мешканця). • Основну частку валового продукту району забезпечують промислові підприємства, які розпочали свою діяльність у межах проектів прикордонного співробітництва з польською стороною, а також більш віддалених партнерів (Голландія, Данія, Канада та ін.). Серед показових – підприємства переробної промисловості. • Ефективно діють підприємства з постачання електроенергії, газу та такі, що займаються оптовою й роздрібною торгівлею. Протягом останніх років активно розвивалися підприємства з виробництва харчових продуктів, одягу, готових металевих виробів, деревини та виробів із деревини й виробництва паперу. • Абсолютна більшість підприємств створена за часу існування спеціальної економічної зони «Яворів». • Проблеми: інфраструктурні проекти розвитку локального ринку, нестача висококваліфікованих робітничих кадрів, відсутність якісного покриття автодоріг, довозення робітників із інших регіонів тощо. У 2015 р. про дефіцит кваліфікованих робітничих кадрів у Яворівському районі засвідчують 10 із 21 опитаних керівників підприємств. 	<ul style="list-style-type: none"> • Найбільш депресивний не лише серед прикордонних ринків праці, але й усієї Львівської області загалом. • Станом на 2014 р. працювало чотири середні та 57 малих підприємства. Обсяг реалізованої продукції становив 15,5 тис. грн (на одного мешканця). • Основну частку валового продукту району забезпечують підприємства лісового господарства, лісозаготівлі та будівництва. • Експерти стверджують про реальні перспективи розвитку економіки (унікальні природні ресурси, людські ресурси, низький рівень забруднення навколишнього середовища, рекреаційні можливості та ін.). • Протягом останніх років з'явилися українсько-польські підприємства, пов'язані з послугами оптової й роздрібною торгівлі, тимчасового розміщення туристів, організації харчування, спорту, розваг та відпочинку. • Перспективним є, на думку експертів, розвиток таких видів економіки, як розвиток фармацевтичної галузі, переробка сільськогосподарської продукції, залучення енергозберігальних технологій, розвиток домашніх господарств. • Проблеми: відсутність доріг та якісного їх покриття, утруднений зв'язок, відсутність належної державної підтримки підприємств сільського чи фермерського господарства (станом на 2014 р. у районі не зареєстровано жодного такого об'єкта), бар'єри дозвоільних служб у відкритті бізнесу тощо.

Навіть найбільш загальний аналіз свідчить, що між цими РРП існує суттєва різниця як у плані ринкового потенціалу, наявної спеціалізації, так і їх ролі в реалізації державної політики євроінтеграції.

Так, якщо в Яворівському районі продовжують і нині працювати українсько-польські підприємства, створені в умовах СЕЗ «Яворів» (презентують основні ринкоутворювальні підприємства, що сприяють розвитку ринкозабезпечувальних підприємств), то в Турківському ситуація суттєво інша. Важливою є думка експертів щодо перспектив розвитку галузевих ринків праці за рахунок активізації таких видів економічної діяльності, як виробництво меблів, переробка сільськогосподарської продукції, а також збір та обробка лікарських трав для фармацевтичної галузі. На жаль, у першому випадку Турківщина – переважно постачальник деревини (кругляк, дошка, брус тощо), тоді як виробництво дорожчих виробів із дерева не налагоджено. У другому – робочі місця не створюються в жодному із сегментів переробки фруктів, ягід, молока, вовни тощо. У третьому – бізнес на місцях, який здатний створювати робочі місця, постійно зазнає втрат через інституційні та дозвільні бар'єри, корупцію в профільних міністерствах і відомствах України, а також гострий дефіцит кваліфікованих кадрів на місцях.

Експерти наголошують, що в кожному із сегментів РРП наявні шанси розвитку на перспективу.

Так, наприклад налагодження роботи сироварні за сучасними швейцарськими, французькими чи іншими технологіями спроможне створити нові робочі місця й дозволити населенню отримувати прибутки від виробництва молока. Потрібно згадати й минуле розвитку вівчарства в Турківському районі. Якщо в 1967 р. тут нараховували понад 7 тис. овець вовняно-м'ясо-молочної породи, то станом на початок 2008 р. поголів'я овець і кіз становило близько 0,5 тис. одиниць. Цікаві висновки експертів і щодо розвитку виробництва екологічно чистої продукції, фармакології. Так, для розвитку фармацевтичної галузі найбільш вагомим наявним ресурсом, окрім чистої води й повітря, є лікарські трави, збір та обробка яких на території району могла б дати можливість не лише налагодити економічно ефективно виробництво, а й підтримати місцеве населення, залучаючи його до збору, обробки й переробки сировини, тобто слугувала б розвитку ринку праці.

Потенційні можливості оцінено керівництвом польської фабрики «Profarm», котрі спеціалізуються на виробництві фармацевтичної та косметологічної продукції. У Турківському районі відкрито спільне українсько-польське підприємство з виробництва продукції на основі ефірних олій із місцевих соснових порід дерев. Із цією метою у 2012–2013 рр. бізнес-партнерами інвестовано кошти, здійснено підготовчі роботи з облаштування виробничих об'єктів, отримано патенти на виробництво препаратів. Проте філія підприємства «Profarm» не запрацювала через відсутність ліцензії, котра роками не може бути отримана у відповідних інстанціях в Україні на центральному рівні.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Ключовий висновок, зроблений за результатами проведеного експертного дослідження, полягає в тому, що вітчизняні прикордонні РРП перебувають у перманентному очікуванні інституційних змін економіки України. Вони можуть бути дуже чутливі до її системної трансформації, як у Польщі у 2004 р. при вступі цієї країни до ЄС. Перші ознаки пробудження економічного інтересу можуть з'явитися дуже швидко за запровадження безвізового режиму з ЄС. У цій ситуації прикордонні РРП мали б особливо ретельно вивчатися на предмет балансу робочої сили. Водночас можна безпомилково спрогнозувати, що нова економічна ситуація вимагатиме кваліфікованих кадрів. Їх потрібно терміново готувати через систему професійно-технічної освіти. Паралельно, уносячи зміни в стратегії розвитку територій, уряду України слід працювати над побудовою зон захисту кваліфікованої робочої сили. За відсутності реформи оплати праці РРП зреагують на пропозицію робочої сили із ще більш відсталих країн. Реєміграція вітчизняної робочої сили лише частково покриє базові потреби бізнесу.

Розвиток РРП в українсько-польському прикордонні – це показовий, але надто «тендітний» інструмент державної євроінтеграційної політики України. Він може бути успішним за умови відновлення рівноваги між економічними інтересами основних суб'єктів цього ринку. У цьому плані свою роль повинна відіграти держава. Керівництву країни дуже важливо мати адекватне розуміння тих кроків, які пройшла економіка Польщі хоча б за останні 15 років, викликів на шляху реформ – причому як у центрі, так і на місцях, розміру економічної ціни, яку змушене буде заплатити

населення України за євроінтеграційні реформи. Трансакційні витрати стосуватимуться й прикордонних РРП, про які йшлося вище.

Підсумовуючи, наведемо роздуми відомого польського вченого Генріха Холая, котрий, аналізуючи проблеми польської економіки, прикордонних ринків праці, описав це досить доступно. Так, по-перше, загальні риси трансформації польської економіки він звів до кількох особливостей, які полягають у «відомій шоківій терапії, в ефективній експансії приватного сектору знизу (на відміну від приватизації, що відбувається зверху), у симультанній, тобто рівночасній дії в ході багатьох історичних процесів (зокрема, проведення сучасної модернізації з метою подолання цивілізованої різниці між Польщею й розвинутими країнами Заходу), у поєднанні побудови капіталістичної системи ринкової економіки з економічною інтеграцією Польщі з країнами Європейського Союзу» [6, с. 9–12]. По-друге, учений указував на унікальний характер ходу трансформацій у сільському господарстві (індивідуальне некапіталістичне сільське господарство до 1989 р. позиціонувало себе як своєрідна селянська економічна система). В Україні перехід до приватнокапіталістичного господарства відбувався від соціалістичних сільськогосподарських підприємств (виробничих кооперативів чи колгоспів), а не від приватного селянського господарства. В українському прикордонні ці зміни вже мають свою специфіку, оскільки тут немає ні великих фермерів, ні ефективних дрібних домогосподарств. По-третє, у Польщі існувала найбільш елітна модель поділу доходів, у якій винагороди менеджерів становили 60-кратну середню зарплату найбільш бідних осіб (на рівні США). У цьому фокусі сучасні українські реалії подібні 15-річній ситуації в Польщі. По-четверте, криза опікунської держави й деградація системи соціального забезпечення, які простежено на той час, поєднувалися з найвищим рівнем безробіття (за підрахунками Головного статистичного управління, у 2000 р. 13 % громадян країни страждало від бідності. За оцінкою Світового банку – 24 %). Лише у 2004 р., при вступі Польщі в ЄС, ситуація змінилася, вплинувши й на прикордонні з Україною регіони. В Україні ці показники приховано за тінговою економікою або ж за повною відсутністю державної системи обліку й статистики незайнятого населення на місцях. По-п'яте, на думку Г. Холая, старт системної трансформації економіки Польщі відбувся під гаслом надрейнської «суспільної ринкової економіки», задекларованої першим прем'єр-міністром «Солідарності» Т. Мазовецьким. Проте цей напрям суспільного розвитку не підтвердився на практиці, тому що реальний процес відбувався під гаслом повернення до капіталістичної моделі англосаксонського типу. Він являв собою концептуальний узірєць мислення політичних еліт, які перебували при владі. Однак щораз частіше виникало питання, який тип американізації має Польща: США чи латиноамериканську. І тут на допомогу прийшла польська міграція в Європу, яка на той час оцінювалася в розмірі 4 млн осіб. У 2000 р. прикордонні території Польщі з Україною – це була царина традиційних мандрівок польського населення для отримання роботи за контрактом або ж у сфері сезонних послуг у Німеччину, США, Британію. Нині Україна певним чином співвимірна за показником трудової міграції, правда, у дещо інші країни (Польщу, Італію, Португалію, США). Отож, часовий лаг економічних перетворень у 15 років – це є «економічна ціна», яку змушене платити населення України на шляху до реалізації євроінтеграційних реформ. Це «трансакційні витрати» робочої сили й із числа українських прикордонних мешканців, які заново «відкривають» для України вікно в Європу.

Джерела та література

1. Регіональні ринки праці: аналіз та прогноз / Садова Уляна, Семів Любов; редкол. : відп. ред. М. І. Долішній. – Львів : [б. в.], 2000. – 264 с.
2. Долішній М. І. Територіальна суспільна система як об'єкт дослідження регіональної економіки України / М. І. Долішній, Л. Т. Шевчук, Я. В. Шевчук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи : [зб. наук. пр.]. – Вип. 3 (XLVII) / НАН України. Ін-т регіон. дослідж. ; редкол. : відп. ред. ак. НАНУ М. І. Долішній. – Львів, 2004. – Ч. I. – 446 с.
3. Пустоход П. И. Динамика урбанизированности Украины в 1897–1939 гг. / П. И. Пустоход // Миграция и урбанизация населения: на материалах Украины и Польши. – Киев : Наук. думка, 1992. – С. 82.
4. Хомра О. У. Специфіка відтворення сільського населення прикордонних з Польщею районів України як передумова інтенсифікації взаємозв'язків України і Польщі / О. У. Хомра // Проблеми співробітництва

- прикордонних територій України і Польщі : наук. доп. учасників укр.-пол. семінару 19–23 квіт. 1993 р. – Львів ; Варшава ; Київ : [б. в.], 1993. – 244 с.
5. Ruch graniczny oraz przepływ towarów i usług na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski w 2013 r. / Główny Urząd Statystyczny ; Urząd Statystyczny w Rzeszowie. – Warszawa ; Rzeszów 2014. – 195 s. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rzeszow.stat.gov.pl/en/publications/border-areas/border-traffic-and-movement-of-goods-and-services-at-the-european-unions-external-border-on-the-territory-of-poland-in-2013,2,5.html>.
  6. Холай Генрик. Безробіття як економічна та суспільна проблема в транзитивній економіці Польщі / Генрик Холай // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регулювання зайнятості та безробіття на регіональному ринку праці: [щорічн. наук. пр.]. – Львів, 2001. – Вип. XXVI. – 240 с.

Ульяна Садова, Наталия Андрусихин, Святослав Князев. Развитие рынков труда украинско-польского приграничья: евроинтеграционный аспект. В статье раскрывается проблема развития рынков труда украинско-польского приграничья с позиции евроинтеграционных перспектив. Указывается на геопространственный и социоэкономический подходы к ее изучению. Рассмотрены особенности исследования рынков труда на локальном уровне. Освещаются результаты сравнительного анализа выгод и затрат отдельных локальных РРП приграничья Львовской области. Приведен обобщенный анализ опыта трансформации польской экономики (в оценках Г. Холая). Выработано предложение относительно их учета в стратегии устойчивого развития приграничного региона.

Ключевые слова: регион, региональные рынки труда, приграничная территория, евроинтеграция.

Uljana Sadova, Natalja Andrusyshyn, Svjatoslav Knyazyev. Labour Market Development Ukrainian-Polish border: European Integration Aspect. The article discusses the development of the labor markets of the Ukrainian-Polish borderland position s European integration prospects. Specified in geospatial and socio-economic approaches to study it. The features of the labor market research at the local level. The results of the comparative analysis of the costs and benefits of individual local border RRP Lviv region covered General analysis of the experience of transformation of thpe Polish economy presented (H. Holaya in estimates).Develop proposals on their account in the strategy of sustainable development of the border region.

Key words: region, regional labor markets, border areas, European integration.

УДК 339.138 : [332.122 : 338.43] : 332.122.54 : 339.924 (477) (061.160)

Катажина Куцаб-Бонк – кандидат економічних наук, викладач Вищої державної техніко-економічної школи імені Броніслава Маркевича в м. Ярославі, Польща;

Ірина Кравців – асистент кафедри маркетингу Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького

Маркетинг прикордонних сільських територій України як чинник їх розвитку та стимулювання конвергенції в спільному транскордонному просторі з ЄС

Окреслено основні проблеми розвитку прикордонних сільських територій України на сучасному етапі європейської інтеграції. Обґрунтовано наявність взаємозв'язку між рівнем розвитку прикордонних сільських територій України та характером конвергенції в спільному транскордонному просторі з ЄС. Виявлено важливу роль маркетингу в процесі розвитку прикордонних сільських територій України та стимулюванні транскордонної конвергенції з ЄС. Сформульовано пропозиції для органів державної влади й місцевого самоврядування щодо пріоритетних напрямів використання маркетингових засобів управління з метою розвитку прикордонних сільських територій України та активізації конвергентних процесів у спільному транскордонному просторі з ЄС.

Ключові слова: маркетинг сільських територій, прикордонний регіон, транскордонне співробітництво, транскордонна конвергенція, європейська інтеграція.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасна українська економіка активно інтегрується в європейський господарський простір. При цьому стрімкі зміни, пов'язані з адаптацією до вимог і стандартів ЄС, стосуються дедалі ширших сфер економічної діяльності. Одна з них – сільське господарство.

Успішність інтеграції аграрного сектору України в економічну систему об'єднаної Європи значною мірою залежить від якості інституційного середовища функціонування агробізнесу. У цьому сенсі, дедалі більшої актуальності сьогодні набуває проблема узгодження інтересів агровиробників і мешканців сільських територій України, передусім у прикордонних із ЄС регіонах держави. Указане узгодження можливе на основі активізації використання сільськими територіальними громадами України сучасних управлінських механізмів свого розвитку. Передусім це стосується освоєння органами місцевого самоврядування цих громад таких інструментів, як маркетинг, а також пов'язаних із ним брендингу, аутсорсингу та бенчмаркінгу.

Найбільш ефективно вказані інструменти можуть використовуватися для просування економічних інтересів прикордонних із ЄС сільських територій. Це дасть змогу не лише стимулювати наближення українського аграрного бізнесу до вимог і стандартів ЄС, але й також сприятиме поширенню конвергентних процесів у спільному з ЄС транскордонному просторі.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. Ураховуючи важливість аграрного сектору в економіці України та в експорті української продукції на ринки країн-членів ЄС, а також актуальність пов'язаних із цим проблем ефективного функціонування транскордонних аграрних ринків та розвитку прикордонних сільських територій України, різні аспекти їх розв'язання розглянуто в публікаціях українських науковців.

Так, В. Борщевський, Ю. Губеня, В. Крупін, М. Лендел, М. Стегней та інші досліджують транскордонні аспекти розвитку сільських територій України в умовах європейської інтеграції.

Зокрема, М. Стегней відзначає, що для України важливе вивчення зарубіжного досвіду, передусім, у контексті формування сталого розвитку сільських територій, аналіз їхніх закономірностей і тенденцій функціонування економіки цих територій в умовах поглиблення європейської інтеграції та наближення до інституційних стандартів ЄС [9, с. 128].

На думку М. Лендела, Л. Газуди та Н. Готько, важливий урок для України – доповнення концепції розвитку європейського села на основі відходу від догми про те, що сільське господарство залишається єдиним локомотивом розвитку сільських територій. Автори відзначають, що на європейські села покладено значно ширше коло завдань, ніж звичне забезпечення продовольчої незалежності держави. Зокрема, політика розвитку сільських територій поряд зі структурно-ринковими засадами набула соціально-політичного та екологічного спрямування. Водночас розвиток сільських територій залишається важливим стратегічним складником Спільної аграрної політики ЄС [3, с. 67].

В. Борщевський і Г. Бабій, характеризуючи особливості розвитку сільських територій України в умовах поглиблення транскордонного співробітництва з ЄС, указують: «Досліджуючи окремі аспекти розвитку прикордонних сільських територій з погляду їх впливу на функціонування економіки транскордонних регіонів, слід приділити першочергову увагу дослідженню окремих ланок соціально-економічного потенціалу цих територій. Зокрема, доцільно виділити такі види соціально-економічного потенціалу сільських територій, як фінансовий (спроможність території акумулювати певну кількість фінансових ресурсів у межах транскордонного регіону), виробничий (здатність продукувати відповідні товари і послуги), демографічний (спроможність утримувати певну кількість сільського населення) та інноваційний (можливість генерувати інновації). Тобто кожна з перелічених ланок соціально-економічного потенціалу сільської території забезпечує акумулювання певних видів економічних ресурсів, включаючи людські та інвестиційні, необхідних для повноцінного функціонування економіки транскордонного регіону. Тому нарощування потенціалу прикордонних сільських територій означає також розвиток людського капіталу та активізацію інвестиційно-інноваційних процесів у межах відповідних транскордонних регіонів» [1].

Інша група авторів, а саме: Г. Кулешова, Н. Мікула, А. Мокій, О. Осідач, Н. Павліха, Г. Підгрушний, І. Тимечко, О. Топчієв, С. Федонюк, І. Школа й ін. – акцентують свою першочергову

увагу на інституційних аспектах транскордонного співробітництва, зокрема в контексті формування транскордонних регіонів та розвитку транскордонних ринків товарів і послуг, включаючи транскордонний ринок сільськогосподарської продукції.

Зокрема, Г. Кулешова та Г. Підгрушний поділяють думку, що транскордонний простір – це частина географічного простору, який охоплює дві або більше регіональних соціогеосистем, розміщених по різні боки державного кордону двох чи декількох країн. При цьому транскордонний простір може розглядатися на двох територіальних рівнях – прикордонних областей та адміністративних районів, – а зону найінтенсивнішої взаємодії в транскордонному просторі формують адміністративні райони першого (прикордонного) порядку суміжності по обидва боки кордону, а в місцях проходження транспортних коридорів – другого, а подекуди й третього порядків [2; 8, с. 374–377].

Н. Павліха та О. Скальська звертають першочергову увагу на характер формування транскордонних ринків, указуючи на те, що ці ринки утворюються поступово в процесі реалізації транскордонного співробітництва внаслідок синергетичного ефекту від взаємодії прикордонних ринків у межах відповідних транскордонних регіонів, розвиток яких потрібно розглядати крізь призму спільних економічних та соціальних проблем. [6]

Н. Мікула відзначає, що, зважаючи на недостатню розробленість питань прикордонного співробітництва у сфері підприємництва, постає необхідність максимального зближення й гармонізації національного законодавства України з європейським, особливо у сфері фінансового, податкового, зовнішньоторговельного та митного регулювання, спільного пошуку взаємоприйнятних механізмів, здатних зберегти й розвинути позитивну динаміку торговельно-економічних відносин, забезпечити наближення України до ЄС. У цьому зв'язку особливого значення набуває координація місцевими органами української влади діяльності підприємств та організацій у прикордонних областях, оскільки процес налагодження відносин визначено лише де-юре, а де-факто реалізація заходів відбувається частково. Зважаючи на це, акцентуємо увагу на транзитній ролі прикордонних територій, які виступають природним торговельним шляхом і транспортним коридором міжнародного руху товарів та послуг, праці й капіталу, а відтак активізація їх потенціалу за допомогою розвитку транскордонного підприємництва вважається важливим чинником прискорення євроінтеграційного поступу України [4, с. 233].

Ще один аспект окресленої проблематики, а саме визначення ролі маркетингу сільських територій у процесі наближення України до ЄС, піднімається в наукових працях Н. Карачиної, О. Мороза, П. Музики, О. Павлова, В. Чемериса, І. Черевко та ін.

Так, О. Павлов відзначає: «В умовах сучасного етапу ринкової економіки зростає роль нецінової конкуренції. Це пов'язано з тим, що на зміну товарній конкуренції у її ціновому вимірі приходять конкуренція територій як просторового базису розміщення виробничих об'єктів, як інтегрального територіального потенціалу, як місця життєдіяльності, ментального простору. За таких обставин зростає значення територіального маркетингу у створенні привабливого образу просторових утворень. В першу чергу це стосується сільських територій, що обумовлено їх суспільним статусом» [7, с. 42].

О. Мороз, Н. Карачина і Т. Вакар виділяють важливість брендингу сільських територій на сучасному етапі європейської інтеграції України. У цьому контексті, до основних питань створення бренду сільських територій вони відносять: 1) здійснення попередніх маркетингових досліджень; 2) розроблення концепту торгової марки, бренду (тобто адекватно економічно оціненої торгової марки); 3) правильний вибір назви торгової марки, позиціонування та спрямованості такої на певний сегмент. [5]

Водночас впливу маркетингових засобів на розвиток сільських територій України, локалізованих у прикордонних регіонах держави, зокрема в умовах активізації транскордонного співробітництва, а також ролі цих територій у поширенні конвергентних процесів у спільному транскордонному просторі між Україною та ЄС до цього часу не приділено належної уваги вчених-економістів.

Мета й завдання статті. Мета дослідження – окреслення пріоритетних напрямів використання маркетингових засобів розвитку прикордонних сільських територій України для поглиблення конвергенції в спільному транскордонному просторі з ЄС.

Відповідно до поставленої мети виконано низку актуальних наукових завдань, першочергове значення серед яких відведено дослідженню механізмів впливу маркетингу на розвиток сільських

територій у прикордонних регіонах України, що межують із ЄС, а також розробці відповідних рекомендацій для органів державної влади та органів місцевого самоврядування прикордонних територіальних громад України.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У сучасних соціально-економічних умовах пріоритетну увагу більшості дослідників та експертів приділено різним напрямам оптимізації бюджетних процесів у контексті забезпечення самодостатності територіальних громад в умовах проведення в Україні адміністративно-територіальної реформи. Передусім, це стосується сільських територіальних громад, які стикаються з низкою найбільш гострих економічних проблем. Особливо вразливими в цьому контексті виявляються прикордонні сільські території України, які, крім проблем, пов'язаних із вичерпуванням власного природно-ресурсного потенціалу та деградацією соціальної інфраструктури села, занепадом матеріально-технічної бази сільського господарства, стикаються також із відтоком кадрів у суміжні прикордонні регіони сусідніх країн-членів ЄС та погіршенням структури зайнятості через поширення напівлегальної човникової торгівлі.

З огляду на виклики сучасності та на досвід функціонування економіки сільських територіальних громад у більшості країн-членів ЄС дедалі більшої актуальності сьогодні набуває пошук додаткових джерел наповнення їхніх місцевих бюджетів. Зокрема, такими ресурсами є інвестиційні та фінансові надходження, які акумулюються завдяки державно-приватному партнерству, програмам міжнародної технічної допомоги, залученню інвестиційних ресурсів тощо.

Для максимально ефективного використання цих джерел у контексті підвищення економічного добробуту та нарощування фінансової спроможності прикордонних сільських територій потрібно дедалі більшу увагу приділяти їх управлінню з використанням переваг транскордонного співробітництва. При цьому кожна прикордонна сільська територія повинна розглядатися як просторовий об'єкт управління, локалізований у межах відповідного транскордонного регіону.

Відповідно до цього, управління прикордонними сільськими територіями повинно ґрунтуватися на застосуванні сучасних важелів та інструментів менеджменту, які довели свою ефективність у країнах-членах ЄС. Основним же індикатором успішного розвитку прикордонних сільських територій України при цьому має стати вирівнювання якості життя та ефективності функціонування сільської економіки по різні боки кордону. Тобто основним критерієм успішного розвитку прикордонних сільських територій України є їх спроможність здійснювати позитивний вплив на поширення конвергенції в спільному транскордонному просторі з ЄС.

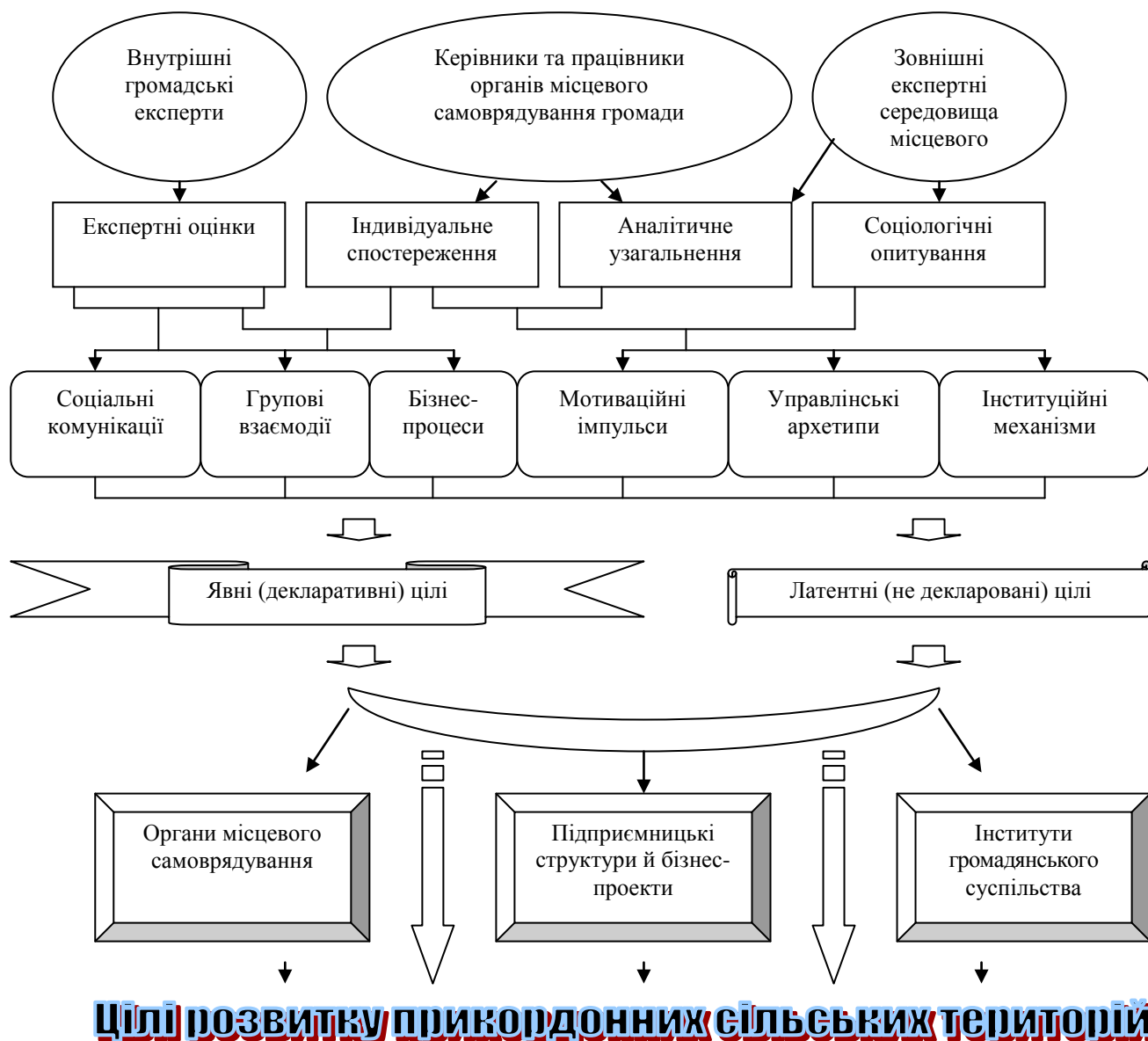
Першочергове значення, із погляду налагодження ефективних механізмів управління прикордонними сільськими територіями на основі використання досвіду країн-членів ЄС, має окреслення взаємоузгоджених цілей розвитку сільських територіальних громад по різні боки кордону. У цьому контексті потрібно відзначити, що визначення цілей розвитку сільської територіальної громади, а тим більше – їх узгодження із сусідами в процесі розвитку транскордонного співробітництва, виявляється доволі складним та багатоплановим процесом. Адже воно передбачає не лише консолідацію позицій органів місцевого самоврядування, але також потребує уніфікації цілей розвитку суб'єктів місцевої економіки.

Це актуалізує проблему застосування ефективних методів роботи з цілями, які використовуються в сучасному менеджменті, зокрема на основі використання маркетингових засобів управління. Насамперед, ідеться про маркетингові дослідження, а також стратегування та брендинг території.

Ідентифікація цілей розвитку різних прикордонних сільських територій у процесі розвитку транскордонного співробітництва між Україною та ЄС може ґрунтуватися на декількох основних методах, які використовуються в маркетингових дослідженнях: індивідуального спостереження, аналітичних узагальнень, експертних оцінок, а також соціологічних опитувань (рис. 1).

Акцентуючи увагу на пріоритетних напрямках використання маркетингових важелів управління з метою розвитку прикордонних сільських територій України, потрібно виокремити основні чотири напрями докладання зусиль: брендинговий, товарний, ціновий і дослідницький.

Кожен з окреслених блоків маркетингу виконує власну функцію як у розвитку прикордонних сільських територій, так і в стимулюванні транскордонної конвергенції між Україною та ЄС.

Рис. 1. Основні методи ідентифікації цілей розвитку прикордонних сільських територій по різні боки кордону між Україною та ЄС

Розроблено І. Кравців.

Так, маркетингові дослідження заохочують до об'єднання інформаційних та інтелектуальних ресурсів бізнесу по різні боки кордону, а також до узгодження напрямів розвитку громадських організацій та органів місцевого самоврядування сільських територіальних громад України й сусідніх країн-членів ЄС.

Цінова політика сприяє формуванню правильних цін на товари та ресурси сільських територіальних громад, що оптимізує рівень надходжень до їхніх місцевих бюджетів.

Те саме стосується рекламної діяльності й проведення PR-кампаній, які сприяють просуванню економічних інтересів сільських територіальних громад і суб'єктів сільської економіки як у транскордонному вимірі, так і в процесі європейської інтеграції загалом.

Натомість брендинг та формування позитивного іміджу прикордонних сільських територій дають змогу максимально повно використовувати їх соціально-економічний потенціал у процесі розробки й реалізації регіональних і транскордонних стратегій розвитку.

Загалом, основні напрями впливу маркетингу на розвиток прикордонних сільських територій України в умовах активізації транскордонного співробітництва з ЄС схематично відображено на рис. 2.

Рис. 2. Маркетингові важелі розвитку прикордонних сільських територій України в умовах активізації транскордонного співробітництва з ЄС
Розроблено І. Кравців.

Виокремлені маркетингові важелі виконують також низку інших важливих функцій, спрямованих на економічний розвиток прикордонних сільських територій, а відтак і на конвергенцію в транскордонному просторі між Україною та ЄС.

По-перше, вони дають змогу правильно визначати й реалізовувати конкурентні переваги прикордонної сільської території в транскордонному поділі праці (маркетингові дослідження, товарна політика).

По-друге, забезпечують формування економічного продуманих і коректних цін на ресурси (уключаючи людські), товари й послуги, які продукуються в межах певної прикордонної сільської території (цінова та товарна політика).

По-третє, сприяють формуванню позитивного іміджу відповідної прикордонної сільської територіальної громади в межах усього транскордонного простору між Україною та ЄС (брендинг, PR і реклама).

По-четверте, знижують ризики транскордонної трудової міграції та легальної човникової торгівлі, стимулюючи тим самим підвищення якості людського капіталу прикордонних сіл і вирівнювання якості життя по різні боки кордону (стратегування, маркетингові комунікації, PR).

По-п'яте, підвищують ефективність функціонування транскордонного бізнесу й інтенсифікують транскордонний ринковий товарообмін, що веде до поширення конвергенції в межах усього транскордонного простору між Україною та ЄС (PR і реклама, виставково-ярмаркова діяльність, цінова й товарна політика).

Ураховуючи те, що в Україні сьогодні проводиться адміністративно-територіальна реформа, ключовим напрямом управління сільськими територіями на засадах маркетингу є формування позитивного іміджу об'єднаних сільських територіальних громад у прикордонних із ЄС регіонах держави. Першочерговою метою брендингу в цьому контексті має стати підкреслення конкурентних переваг об'єднаних сільських територіальних громад, спираючись на їх ресурсний потенціал.

Дієвий брендинг та реклама покликані стимулювати внутрішніх і зовнішніх інвесторів укладати кошти в реалізацію проектів транскордонного характеру, спрямованих на використання наявного місцевого потенціалу прикордонних сільських територій. Разом із цим знижуватиметься відтік кадрів у сусідні прикордонні регіони країн-членів ЄС та зростатиме ініціативність місцевого сільського населення, у тому числі – орієнтована на реалізацію громадських проектів і бізнесових ініціатив. Крім того, збільшуватиметься мотивація господарюючих суб'єктів до диверсифікації сільської економіки та до впровадження в її межах інноваційних форм ведення бізнесу, зокрема у сферах IT-технологій, електронної комерції й зв'язку, індустрії розваг тощо.

При цьому потрібно наголосити, що маркетинговий підхід до управління розвитком прикордонних сільських територій уключає в ролі суб'єктів не лише органи місцевого самоврядування, а також підприємницькі структури та громадські організації по різні боки кордону. Лише в цьому разі він сприятиме вирівнюванню показників економічного розвитку, стандартів ведення бізнесу та якості життя, забезпечуючи стимулювання конвергенції в усьому транскордонному просторі між Україною та ЄС.

Ключовими ланками, які потрібно виділити в механізмі маркетингового забезпечення розвитку прикордонних сільських територій України, передусім з огляду на перспективу їх конвергенції із сусідніми прикордонними територіями країн-членів ЄС, є органи місцевого самоврядування (основні суб'єкти впровадження маркетингу), підприємницькі кола та громадські організації, що діють на території громади (контрагенти), транскордонний і місцевий ринки товарів та послуг (ринкове середовище), органи державної влади, міжнародні благодійні організації та євро регіони (посередники), суміжні прикордонні сільські території України та сусідніх країн-членів ЄС (конкуренти), а також потенційні інвестори й міжнародні донорські організації (рис. 3).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Поглиблення європейської інтеграції України передбачає адаптацію на український інституційний ґрунт низки сучасних стандартів, за якими розвиваються ключові сектори економіки ЄС. Зокрема, це стосується розвитку сільських територій на основі використання управлінських підходів, які зарекомендували свою ефективність у практиці територіального менеджменту.

У цьому контексті доцільно активізувати використання маркетингових інструментів управління сільськими територіями, передусім у прикордонних регіонах України, які найбільш інтенсивно взаємодіють із партнерами із країн-членів ЄС. Зокрема, органам місцевого самоврядування прикордонних сільських територіальних громад доцільно приділяти першочергову увагу брендингу та формуванню позитивного іміджу території, проведенню PR-кампаній і рекламно-пропагандистській діяльності, застосуванню маркетингових досліджень із метою виявлення власних конкурентних переваг у транскордонному поділі праці тощо.

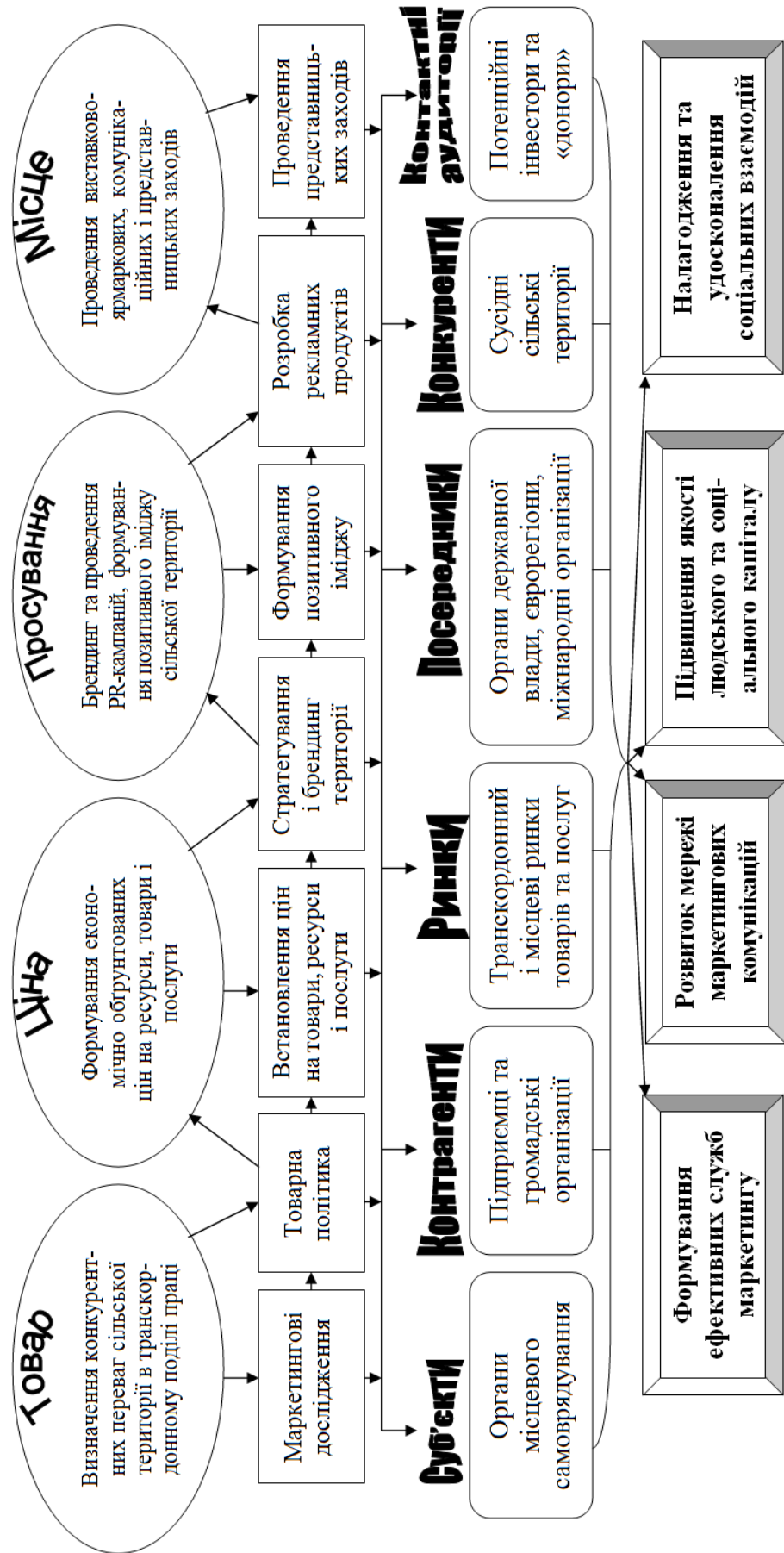

Рис. 3. Пріоритетні напрями застосування маркетингового підходу в управлінні прикордонною сільською територією

Розроблено І. Кравців.

Ефективне використання маркетингових засобів управління покликане не лише сприяти розвитку прикордонних сільських територій в умовах посилення транскордонної конкуренції за людські та природні ресурси, воно також стимулюватиме транскордонну конвергенцію регіонів на основі вирівнювання показників економічного розвитку та якості життя по різні боки кордону між Україною і ЄС.

Подальші дослідження в руслі окресленої проблематики доцільно спрямувати на пошук способів удосконалення управлінських механізмів розвитку прикордонних сільських територій України в умовах проведення адміністративно-територіальної реформи.

Джерела та література

1. Борщевський В. Вплив сільських територій на економіку українсько-польського транскордонного регіону: суспільно-психологічний та інноваційно-інвестиційний аспекти / Віктор Борщевський, Григорій Бабій // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2015. – Вип. 1. (111). – С. 16–20.
2. Кулешова Г. Суспільно-географічна сутність транскордонного співробітництва / Ганна Кулешова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/handle/123456789/2675/>
3. Лендел М. Зарубіжна практика управління розвитком сільських територій: трансформація досвіду для України / Михайло Лендел, Леся Газуда, Наталія Готько // Агроінком. – 2012. – № 4–6. – С. 66–74.
4. Мікула Н. Транскордонне підприємництво – досягнення і проблеми на шляху євроінтеграції / Надія Мікула // Регіональна економіка. – 2009. – № 4. – С. 232–233.
5. Мороз О. Брендінгові основи розвитку сільських територій / Олег Мороз, Наталя Карачина, Тетяна Вакар [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9916/Мороз%20О.В.,%20Карачина%20Н.П.,%20Вакар%20Т.В.%20Брендінгові%20основи%20розвитку%20сільських%20територій.pdf?sequence=1&isAllowed=y/>
6. Павліха Н. Вплив транскордонного ринку товарів і послуг на регіональний розвиток / Наталя Павліха, Олена Скальська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/prvse/2010_4/12.pdf/
7. Павлов О. Імідж сільських територій як об'єкт маркетингу / Олександр Павлов // Економіка харчової промисловості. – 2014. – № 4 (24). – С. 42–47.
8. Підгрушний Г. Територіальна організація транскордонного простору: постановка проблеми та практичне значення дослідження / Григорій Підгрушний // Регіональні проблеми України: Географічний аналіз та пошук шляхів вирішення : зб. наук. пр. – Херсон : ПП Вишемирский, 2009. – 488 с.
9. Стегней М. Сучасні напрями забезпечення сталого розвитку сільських територій: європейський досвід і українські реалії / Маріанна Стегней // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 3 (141). – С. 125–133.

Катажина Куцаб-Бонк, Ирина Кравцов. Маркетинг приграничных сельских территорий Украины как фактор их развития и стимулирования конвергенции в совместном трансграничном пространстве с ЕС. В статье очерчены основные проблемы развития приграничных сельских территорий Украины на современном этапе европейской интеграции. В частности акцентируется внимание на недостаточной эффективности использования ресурсного потенциала и снижении качества человеческого капитала. Важными проблемами являются также трудовая эмиграция и полуполюгальная челночная торговля. Это приводит к сохранению и увеличению диспропорций в экономическом развитии сельских территорий по разные стороны границы между Украиной и ЕС.

Обосновано наличие взаимосвязи между уровнем развития приграничных сельских территорий Украины и характером конвергенции в общем трансграничном пространстве с ЕС. Прежде всего, это касается активизации предпринимательства, способствующего улучшению качества жизни в приграничных сельских территориях Украины. Важную роль также играет диверсификация сельской экономики, стимулирующая приближение ее эффективности до уровня соседних стран-членов ЕС.

Выявлено определяющее значение маркетинга в повышении качества управления развитием приграничных сельских территорий Украины. При этом доказано позитивное влияние маркетинговых средств на стимулирование трансграничной конвергенции между Украиной и ЕС. В этом смысле ключевыми аспектами применения маркетинга в приграничных сельских территориях Украины являются брендинг, товарная и ценовая политика, PR и реклама, а также маркетинговые исследования.

Сформулированы предложения для органов государственной власти и местного самоуправления Украины. В частности выделены приоритетные направления использования маркетинговых средств управления с целью развития приграничных сельских территорий Украины. Отдельное внимание посвящено маркетинговым механизмам активизации конвергентных процессов в трансграничном пространстве между Украиной и ЕС.

Ключевые слова: маркетинг сельских территорий, приграничный регион, трансграничное сотрудничество, трансграничная конвергенция, европейская интеграция

Katazhyna Kutsab-Bonk, Iryna Kravtsiv. Marketing of Near-border Rural Areas of Ukraine as a Factor of its Development and Stimulation of Convergence in Joint Cross-border Space with the EU. The main problems of development of near-border rural areas of Ukraine at the present stage of European integration are outlined. In particular, the attention is focused on the lack of effectiveness of the use of resources and reducing the quality of human capital. Important problems are also labor emigration and semi-legal "shuttle trade". These factors lead to the remaining and increasing of disparities in the economic development of rural areas on different sides of the border between Ukraine and the EU.

The existence of a relationship between the level of development of border rural areas of Ukraine and the nature of convergence in total cross-border area with the EU are justified. First of all, this concerns the activation of entrepreneurship to improve the quality of life in rural cross-border territories of Ukraine. Also important are the diversification of the rural economy and stimulating the approach of its efficiency to the level of neighbouring EU-countries.

Determining role of marketing for improving the management of near-border rural areas of Ukraine is revealed. At the same time, a positive influence of marketing tools for stimulating of cross-border convergence between Ukraine and the EU is demonstrated. In this sense, key aspects of marketing in near-border rural areas of Ukraine are: branding, product and pricing policy, PR and advertising, and marketing researches.

Proposals to state authorities and local self-government of Ukraine are formulated. In particular, the priority directions of the using of marketing management tools for developing of near-border rural areas of Ukraine are highlighted. Special attention is paid to marketing mechanisms of intensifying the convergent processes in the transboundary space between Ukraine and the EU.

Key words: marketing of rural areas, near-border region, cross-border cooperation, cross-border convergence, European integration.

РОЗДІЛ V

Гроші, фінанси та кредит

УДК 336.2-045.52(477)

Mikola Karlin – Doctor of Economic Sciences, Head of the Department of Finance, Banking and Insurance, Lesya Ukrainka Eastern European National University;

Natalia Ostromukhova – Master Student of Faculty of Economics and Management, Lesya Ukrainka Eastern European National University

Ways to Improve the Financial Viability of the Regions in the Context of the Reform of Fiscal Decentralization Policy in Ukraine

The article deals with the problems of forming the financial base of Ukrainian regions, which have negative impact on the overall socio-economic development of the country. The basic methods and tools address these problems, which are aimed at creating financially capable and independent communities. The authors argued that the process depends primarily on tax revenues to local budgets. Taking into account the difficult political and economic situation there is offered to make free economic zone in the Donbass, which will attract foreign investment in this region and ensure its reconstruction.

Key words: fiscal decentralization, financial capacity, local communities, local budgets, fiscal policy, Donbas, Ukraine, Spain.

Formulation of Scientific Problem and its Significance. The necessity of fiscal decentralization in Ukraine has been discussed for a long period. Application of the main provisions of fiscal decentralization in practice will eliminate the disparity of social and economic development, and will strengthen the responsibility of local and regional communities in the development of their own areas and more efficient use of local resources that can eventually strengthen the internal integration and economic integrity of Ukraine. However, the current policy of the government in this direction has not given the expected results, characterized by non-systematic and chaotic decision-making, which further strengthens the processes of centralization and reduces the financial autonomy of the regions. Therefore, there is necessity for Introduction of Changes and corrections to the Concept of reforming the local self-government and territorial power in Ukraine.

Analysis of Research of this Problem. In the context of the local government reform domestic scientists paid more attention to research on fiscal decentralization. Different aspects of the tools of fiscal decentralization and its impact on the socio-economic development of the country revealed in the research of V. Andrushchenko, A. Bondarenko, I. Vahovycha, M. Derkach, A. Crook, A. Kulai, S. Luchkovskoyi, G. Makarova, G. Odintsov, N. Prots, I. Storonyanskoyi, V. Fedosov, V. Shcherbakova, S. Yuriya and others.

Ensuring the effectiveness of fiscal decentralization in Ukraine makes it necessary taking into account international experience in reforming local government. In this regard, there were studied research of foreign economists, such as: M. Baron, A. Bohachova, I. S. David, B. Kimatura, J. Litvask, R. Musgrave, W. Oates, W. Thirsk, W. Thiessen, Ch. Tibu and others.

The aim of Research is to develop a conceptual basis of coordination of fiscal policy at the state and local levels to ensure the formation of financial able communities and to offer solutions to the main problems of fiscal policy at the local level.

Presentation of Main Material and Argumentation of the Research Results. The main problem that needs urgent attention is the settlement of issues related to increasing the revenues of local budgets through taxes. The most budget-form tax that needs special attention in context of reform of local budgets is a personal income tax. It is advisable to change the system of distribution of personal income tax between the budgets – not pass by the

place of the employee (as it is today), but by the residence of the taxpayer. Today, it applies only to part of the tax paid by results of filling annual tax declarations. The main argument in favor of this approach is that the local authorities in the forming budget should focus on the needs of local people in social benefits, which, like the need for private benefits, vary with income.

If the personal income tax goes to local budgets on a «place of residence», and differences in tax burden identify differences in volumes providing local public goods, it acts as payment for the use of local infrastructure [3, p. 35].

In recent years, many experts have expressed proposals to change norms of enrollment to the local budgets part of personal income tax profit. So, today there is 10 % of personal income tax in local budgets, which is a very small amount and is unlikely to encourage local management to fight for the employer (investor) and, consequently, to create for him better conditions than in other regions or cities. For example, 10 % of the budget of Kyiv is averaged only 1,2 bln. UAH., or about 7 % based on the average size of the annual city budget is 18 bln. UAH. Therefore, it would be logical to use a slightly different principle of redistribution of corporate income tax to stimulate regions of Ukraine to increase the efficiency of enterprises on their territory.

Thus, to the proposal of the mayors of the largest cities in Ukraine, it is advisable to leave in the local budgets about 50 % of this tax. The argument in favor of this proposal can serve that in 2002, when there was a reallocation of tax revenue between the state and local budgets, the efficiency of its administration was higher than in future periods when the tax is fully counted in the state budget [1, p. 64].

However, it should be noted that the earnings of this tax has huge regional differences and feature significant instability. So, in 2015 they ranged from 2470 UAH. per capita (in Dnipropetrovsk region) to 179 UAH. (Chernivtsi region), that differ by more than 13 times. Consequently, the use of personal income tax as a source of local revenues may cause an increase interregional differences in their financial capabilities. Therefore, there is a need to establish differentiated rates for different local governments. This requires some calculations, but it is clear that for the real stimulate cities to fight for employer personal income tax should take a greater share of revenues to local budgets.

According to the difficult political and economic situation in Ukraine, it is important to identify new approaches to fiscal decentralization with a view to stop centrifugal tendencies in the country. An important issue in this process is to find these redistributive mechanisms that would facilitate fiscal equalization of all Ukrainian regions. One of these mechanisms can be redistribution of a value-added tax (VAT) between regions according to the population of each region. Thus, the bigger number of population in some region, the higher percentage of VAT must pay to the state, because the local police, the army and others benefits is funding by administration of this tax. There is advisable to divide more than planned VAT revenues between the region and the center at a ratio of 50 to 50 % to encourage local authorities to increase it for increasing the share of export industries in targeted areas.

Essential for increasing local budget is to increase rent payments, including the use of recreational resources. For example, Volyn oblast budget loses tens of millions through the free use of business entities recreational resources of Shatsky national park [3, p. 43].

But, except reforming the redistribution of state taxes necessary to pay attention to local taxes. In particular, an important element in increasing the incomes of local budgets are expanding the list of local taxes and fees, as well as giving local authorities real powers in the regulation of their rates.

When speaking about tax revenues of local budgets, we cannot ignore issues of tax evasion. Through systematic tax evasion all parts of the budget system of Ukraine, including local budgets, annually lose at least 30 % of revenues. Therefore, the main priority for the Ukrainian government should be fighting unconscious taxpayers and especially the fight against offshore. Ukraine, like many other countries and organizations, has a «black» list of offshore jurisdictions.

In today there is operating The Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 23.02.2011, № 143-p «On the list of offshore zones», which includes only 36 areas from different parts of the world [9]. For comparison, in neighboring Belarus list of offshore zones includes 78 positions, and in most developed countries – at least 60. Ukraine in the fight against tax shadow schemes have already tried to make changes in the Tax Code. Thus, in 2013, there were appeared the article 39 «Transfer pricing», although it did not give good results, because there are many benefits for large businesses [8].

Instead of implementing the existing monitoring mechanism of transfer pricing some reformers propose controversial 50-percent limit (the value of goods and services, including fixed assets) costs for transactions with related parties, non-residents, assuming appropriate to limit the cost of benefits for all offshore jurisdictions [4]. Obviously, adequate resistance to most large-scale tax evasion schemes and the withdrawal of capital from Ukraine needs much more serious and proper control measures and volition of country's leadership to implement these measures.

In order to reduce tax evasion first of all in official documents it should Ukraine expand the list of offshore zones and enhance control, especially financial, of transfer prices for goods and services used by Ukrainian contractors.

Effective local government reform in Ukraine is impossible without resolution of the issue of budgetary powers of local authorities. Over the years of becoming of local government in Ukraine scientists and practitioners think, that the main problems of its development is the absence of sufficient funding and vaguely formulation of powers.

In addition, today local governments have the lack of financial resources not only to perform their own powers, but also delegated. This situation does not improve the financial autonomy of local government in Ukraine [6, p. 224].

In order to eliminate these negative aspects in the activities of local governments and I. Storonyanska, A. Pelehaty propose to strengthen the financial independence of communities and regions, and we support it, in particular: the transfer to local governments the majority powers, which have local character and funds of the State budget as separate taxes and their parts; ensure independence the budget process at the local level from adoption of the state budget, which will waive the local budgeting on a «top-down» and ensure the implementation of the Constitution of Ukraine; full support from the State budget execution delegated powers by local authorities and provide more clear definition for category «delegated powers» that make it impossible assigning them various powers of the state in different budget years. This will avoid destabilization of forecasting revenues and costs of local budgets.

This will make appropriate to make distribution of budgetary resources for different levels of government (municipal, town and village budgets). At the same time, district and regional budgets should provide funds only to implementation delegated states. The source of funding these states basically would be intergovernmental transfers. Additionally, important role for the reform of local government plays stabilizing intergovernmental relations through establishing direct relations between the State Budget and communities with a population of more than 5 thousand. It will encourage people of local communities to unite and enhance the use of horizontal alignment tools that will to redistribute funds between local budgets without state intervention according to common needs of communities [7, p. 233]. All these activities will accelerate the process of voluntary association of communities, which slowed in 2016.

According to the centrifugal trend in the Donetsk and Lugansk regions, it would be appropriate to give these regions bigger opportunities in the formation and use of their budgets than other regions at least during their reintegration into the legal framework of Ukraine.

Another way of settlement of regional conflicts in Ukraine would be a free economic zone (FEZ) in the Donbas. Creating such FEZs in Donbas would help legalize the economic relations between Kyiv and territories, which are not controlled by Ukraine.

In condition of military actions enterprises are working semi-legal on occupied territory, only under private arrangements with the Ukrainian and Russian partners. Therefore, business must enter into the legal field of Ukraine through clear rules. This rules means that business have to pay taxes to the budget of Ukraine working in the occupied territories. Also, it is necessary to solve the problem of crossing the Ukrainian-Russian border and to simplify the procedure for movement on Ukrainian territory to interact with local customers and suppliers. Therefore, the Government of Ukraine should establish a special preferential treatment for European investors. This decision will also be a way for people in the region, because of the influx of investments in the Donetsk and Lugansk regions will create new jobs [5]. In our view, it will be their economic interest to remain within Ukraine. On the other hand, there is necessary to consider the risks that this could arise, because there is the possibility of converting these areas to offshore. Ukraine already has negative experience of FEZ action early 2000s, when they were largely used as a scheme of criminal money laundering or tax evasion.

However, at first it is necessary decide not global, but private problems. There are lots of entrepreneurs who left the Donbas and went to the Central and Western Ukraine. Now these people are faced with a bunch of problems with re-registration of businesses, collective adaptation, and restoration partnerships and so on. The main task of the government in this case is the implementation of the support program, such as the creation of business incubators, allocation of soft loans etc.

In addition, international experience shows that successful work of FEZ possible if there is a hard limit that separates them from the rest of the country. For example, Shanghai and Guangzhou, Chinese regions, in which a business is not levied income tax and VAT, are only rents for land and resource use, so the cost of production is lower than similar, which produced outside the FEZ. But selling goods from FEZ can only outside of China (internally only on a general basis). Entrepreneurial activity involved both Chinese and foreigners, but on temporary contracts [2, p. 203].

Experts believe that this option on the occupied territories of Donbas is unacceptable because they are occupied by militants. Therefore, the main task for the government of Ukraine is to resolve the military conflict and establishing economic relations with the occupied territories in particular Transnistrian scenario.

Despite the risks that may arise, the implementation of the project under current conditions is the best option, according to many experts, which will help resolve many issues in the economic, political, regional and social aspects of further development of our country and the return of the occupied territories of Donbas and Crimea warehouse Ukraine.

Conclusions and Prospects for Further Research. Thus, given the large gaps in the current legislation of our country, there is a need for amendments to existing approaches of fiscal decentralization, such as:

– addressing the issues of low level of software revenue base of local budgets uncertain source by changing the proportions of redistribution between the existing taxes, such as personal income tax, private income tax and environmental tax, increasing the number of local taxes and providing opportunities of local government in the regulation of their rates;

– fight against tax evasion, which involves increasing the list of offshore zones and increased control in the field of transfer pricing;

– clear separation of own and delegated powers of local authorities, as well as expanding the limits of competence in accordance with their financial capacity, which should take place together with the setting up of inter-budgetary relations between state and local budgets;

– creating the Donbas free economic zone, which will resolve the political issue, reduce the centrifugal trends in the eastern regions of Ukraine, as well as create new opportunities for economic recovery and infrastructure in the region.

It should be noted that implementation of the proposed measures aimed at transition to a qualitatively new model of financial management of local government, which aims to promote social and economic development of communities and effective use of their own financial capacity.

References

1. Carlin, M. I. (2015) Expanding fiscal capacity of regions of Ukraine as a stabilizing factor in the socio-economic situation in the global financial turbulence / M. I. Carlin // *Economic Forum*. – № 1. – P. 64–69.
2. Carlin M. I. (2004), *Finance foreign countries : Textbook* / M. I. Carlin. – Condor : Kyiv, Ukraine, 2004. – 382 p.
3. Carlin, M. I. (2014) Social and fiscal policy of the state, regional coordination problems in the new phase of globalization / M. I. Carlin // *Demography and social economy*. – № 2. – P. 34–44.
4. Draft Law of Ukraine «On Amendments to the Tax Code and some other laws of Ukraine (on tax reform)». – № 5079 of 15.09.2014 [Electronic resource]. – Mode of access : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52180.
5. Draft Law of Ukraine «On the establishment and operation of free economic zone “Donbas”» from 03.19.2015 [Electronic resource]. – Mode of access : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54463.
6. Prots, N. V. (2015) Formation of tax revenues of local budgets in the context of fiscal decentralization / N. V. Prots // *Financial space*. – № 1 (17). – P. 221–226.
7. Storonyanska, I. Z. (2014) Financial support for the development of local communities in the context of administrative-territorial reform / I. Z. Storonyanska // *Regional Economics*. – № 3 (73). – P. 228–238.
8. Tax Code of Ukraine from 02.12.2010 no 2755-VI [Electronic resource]. – Mode of access : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
9. The order of Cabinet of Ministers of Ukraine of 23.02.2011 no 143-p «On the list of offshore zones» [Electronic resource]. – Mode of access : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/143-2011-p>.

Микола Карлін, Наталія Остромухова. Способи підвищення фінансової спроможності регіонів у контексті реформування політики фіскальної децентралізації в Україні. У статті розглянуті проблеми формування фінансової бази регіонів України, які негативно впливають на загальний соціально-економічний розвиток держави. Визначено основні способи й інструменти розв’язання цих проблем, спрямованих на формування фінансово заможних і незалежних територіальних громад. Доведено, що цей процес залежить насамперед від податкових надходжень до місцевих бюджетів. Тому пропонується змінити пропорції розподілу деяких податків між державним і місцевими бюджетами на користь останніх та підсилити механізм боротьби з ухиленням від оподаткування. З урахуванням складної політичної й економічної ситуації в Україні пропонується створити на Донбасі вільну економічну зону, що дасть змогу залучити іноземні інвестиції в цей регіон і забезпечить його відновлення.

Ключові слова: фіскальна децентралізація, фінансова спроможність, територіальні громади, місцеві бюджети, фіскальна політика, Донбас, Україна, Іспанія.

Николай Карлин, Наталия Остромухова. Пути повышения финансовой состоятельности регионов в контексте реформирования политики фискальной децентрализации в Украине. В статье рассмотрены проблемы формирования финансовой базы регионов Украины, которые негативно влияют на общее социально-экономическое

развитие государства. Определены основные способы и инструменты решения данных проблем, направленных на формирование финансово состоятельных и независимых территориальных общин. Доказано, что данный процесс зависит, в первую очередь, от налоговых поступлений в местные бюджеты. Поэтому, предлагается изменить пропорции распределения некоторых налогов между государственным и местными бюджетами в пользу последних и усилить механизм борьбы с уклонением от налогообложения. С учетом сложной политической и экономической ситуации в Украине предлагается создать на Донбассе свободную экономическую зону, что позволит привлечь иностранные инвестиции в данный регион и обеспечит его восстановление.

Ключевые слова: фискальная децентрализация, финансовая состоятельность, территориальные общины, местные бюджеты, фискальная политика, Донбасс, Украина, Испания.

УДК 336.145.1

Лариса Фролова – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва і торгівлі Одеського національного політехнічного університету;

Ольга Брагіна – здобувач кафедри економіки підприємств Одеського національного політехнічного університету

Необхідність упровадження процесно-орієнтованого підходу як механізму вдосконалення системи бюджетного управління

У статті обґрунтовано необхідність удосконалення бюджетного управління на основі впровадження процесно-орієнтованого підходу. Побудовано концептуальну модель ефективного управління торговельним підприємством при переході до процесно-орієнтованого бюджетного управління. Представлено процес переходу від традиційного до процесно-орієнтованого бюджетного управління.

Ключові слова: вдосконалення, бюджетне управління, упровадження, процесно-орієнтований підхід, система.

Постановка наукової проблеми та її значення. На сьогодні бюджетне управління як управлінська система відіграє значну роль на торговельних підприємствах, оскільки виконує життєво важливі функції управління (визначення завдань, планування ресурсів, оцінка діяльності та мотивація персоналу на основі оцінки, контроль, виконання), а також дає можливість збалансувати надходження й вибуття, доходи та витрати, активи й пасиви.

Проте сучасні умови ринкової економіки характеризуються постійним динамічним темпом розвитку, що потребує відповідної реакції від торговельних підприємств і їхніх систем управління. Як наслідок, більшої поширеності й актуальності набуло бюджетне управління з орієнтацією на процесно-орієнтовані принципи управління. Правильно організована система процесно-орієнтованого бюджетного управління дає можливість вивести на новий рівень якість управлінської роботи, своєчасно виявляти недоліки в роботі підприємства й усувати причини відхилень різних показників його діяльності, що й обґрунтовує актуальність теми дослідження.

Дослідження питань бюджетного управління та оцінку його ефективності виконано в працях багатьох зарубіжних і вітчизняних науковців, серед яких великий внесок зробили І. А. Бланк, Є. Брігхем, Н. В. Наумова, Л. В. Жарикова, В. П. Савчук, А. Ю. Харко, В. Е. Хруцький, Д. А. Шевчук, К. В. Шиборщі й ін. Розгляд питань процесно-орієнтованого бюджетного управління здійснювали такі дослідники, як Брімсон Дж., Антос Дж., В. Зозуля, А. Ваганов та ін. Однак залишаються не повною мірою розглянутими питання механізму переходу до процесно-орієнтованого бюджетного управління, що й зумовило вибір теми дослідження.

Мета статті – обґрунтування необхідності вдосконалення бюджетного управління на основі впровадження процесно-орієнтованого підходу.

Основними завданнями статті виступають:

- обґрунтування концептуальної моделі ефективного управління торговельним підприємством при переході до процесно-орієнтованого бюджетного управління;
- обґрунтування процесу впровадження процесно-орієнтованого бюджетного управління.

Функціональна схема управління, характерна для усталених крупних підприємств, постійно втрачає свою актуальність й ефективність. На зміну їй приходять управління з орієнтацією на процесні принципи управління, неминучими наслідками впровадження якого стають регламентація бізнес-процесів, зміна принципів формування підрозділів, усунення великої кількості надлишкових рівнів ієрархії.

Ураховуючи сучасні вимоги ринку та характерні особливості ефективно функціонуючих торговельних підприємств з орієнтацією на процесне управління, пропонуємо концептуальну модель ефективного управління торговельним підприємством при переході до процесно-орієнтованого бюджетного управління (рис. 1).

Ефективна модель переходу до процесно-орієнтованого бюджетного управління, яка включає вищезазначені переваги, створює основу високих темпів розвитку підприємства, досягнення необхідних кінцевих результатів його господарської діяльності та постійного росту його ринкової вартості.

Рис. 1. Концептуальна модель ефективного управління торговельним підприємством при переході до процесно-орієнтованого бюджетного управління

**Виділення меж бізнес-процесів підприємства для цілей бюджетного управління
й характеристика їхніх функцій**

№ з/п	Вид бізнес-процесу		Підпроцес першого рівня		Підпроцес другого рівня	Характеристика функцій бізнес-процесів
1	2	3	4	5	6	7
1	Основні бізнес-процеси	1.1	БП «Реалізація групи товарів молочна продукція»	1.1.1	БП «Закупівля групи товарів молочна продукція»	Формування асортименту товарів групи, здійснення закупівлі товарів
				1.1.2	БП «Зберігання групи товарів „молочна продукція“»	Складування на склад, дотримання умов і термінів зберігання товарів
				1.2.3	БП «Продаж групи товарів молочної продукції»	Здійснення продажу товарів
		1.2	БП «Реалізація групи товарів хлібобулочна продукція»	1.2.1	БП «Закупівля групи товарів хлібобулочна продукція»	Формування асортименту товарів за групою, здійснення закупівлі
				1.2.2	БП «Зберігання групи товарів „хлібобулочна продукція“»	Складування на склад, дотримання умов і термінів зберігання товарів
				1.2.3	БП «Продаж групи товарів „хлібобулочна продукція“»	Здійснення продажу товарів
		1.3	БП «Реалізація групи товарів м'ясна і рибна продукція»	1.3.1	БП «Закупівля групи товарів м'ясна й рибна продукція»	Формування асортименту товарів у групі, здійснення закупівлі
				1.3.2	БП «Зберігання групи товарів „м'ясна й рибна продукція“»	Складування на склад, дотримання умов і термінів зберігання товарів
				1.3.3	БП «Продаж групи товарів м'ясної й рибної продукції»	Здійснення продажу товарів
		1.4	БП «Реалізація групи товарів овочі й фрукти»	1.3.1	БП «Закупівля групи товарів „овочі й фрукти“»	Формування асортименту товарів у групі, здійснення закупівлі
				1.3.2	БП «Зберігання групи товарів „овочі й фрукти“»	Складування на склад, дотримання умов і термінів зберігання товарів
				1.3.3	БП «Продаж групи товарів „овочі й фрукти“»	Здійснення продажу товарів
2	Забезпечуючі бізнес-процеси	2.1	БП «Ресурсне забезпечення»	2.1.1	БП «Забезпечення ресурсами комунального господарства»	Організація забезпечення підприємства комунальними послугами: подача світла, води, організація ефективної роботи холодильного обладнання, дотримання санітарно-гігієнічних вимог
				2.1.2	БП «Забезпечення трудовими ресурсами»	Здійснення підбору, адаптації, оцінки ефективності та підвищення якості роботи персоналу
		2.2	БП «Забезпечення документообігу»	2.2.1	БП «Бухгалтерський облік»	Організація форм внутрішньої й зовнішньої звітності, подача звітної документації в податкові органи та органи статистики
3	Бізнес-процеси управління	3.1	БП «Стратегічне управління»	3.1.1	БП «Аналіз факторів, що впливають на діяльність торгового підприємства»	Аналіз факторів зовнішнього середовища прямого й непрямого впливу, аналіз факторів внутрішнього середовища
				3.1.2	БП «Обґрунтування й розробка стратегії та перспектив діяльності»	Обґрунтування місії, стратегічних цілей, розробка стратегій

1	2	3	4	5	6	7
				3.1.3	БП «Реалізація стратегії»	Реалізація стратегії, контроль реалізації, оцінка ефективності, управління змінами
		3.2	БП «Маркетингове управління»	3.2.1	БП «Аналіз вимог ринку»	Аналіз обсягів реалізованих товарів, аналіз цін, аналіз конкурентів
				3.2.2	БП «Розробка й реалізація маркетингової політики»	Формування обсягу реалізації й цін відповідно до вимог ринку, пошук ефективних важелів впливу на споживачів
4	Бізнес-процеси розвитку	4.1	БП «Розробка та вдосконалення способів просування товарів»	4.1.1	БП «Удосконалення якості зберігання»	Підвищення якості та умов зберігання товарів, розміщення більш ходових товарів у більш доступному місці
				4.1.2	БП «Рекламування товарів»	Застосування засобів просування менш популярних і нових товарів
		4.2	БП «Розробка та вдосконалення способів обслуговування покупців»	4.2.1	БП «Підвищення кваліфікації персоналу»	Підвищення швидкості обслуговування клієнтів, підвищення ввічливості коректності спілкування з клієнтами

Запропонована система бізнес-процесів і визначені функції щодо кожного з них дають можливість перейти до третього етапу, що передбачає формування ланцюжка створення цінності (рис. 2). За твердженням М. Портера [5], модель формування ланцюжка створення цінності засновано на таких міркуваннях: усякий продукт купується на ринку лише тому, що він володіє деякою цінністю, за яку покупець готовий заплатити запитувану ціну. Аналіз діяльності підприємств на верхньому рівні за допомогою схем ланцюжків створення цінності дає змогу більш адекватно підходити до виконання завдання побудови системи процесів підприємства в цілому.

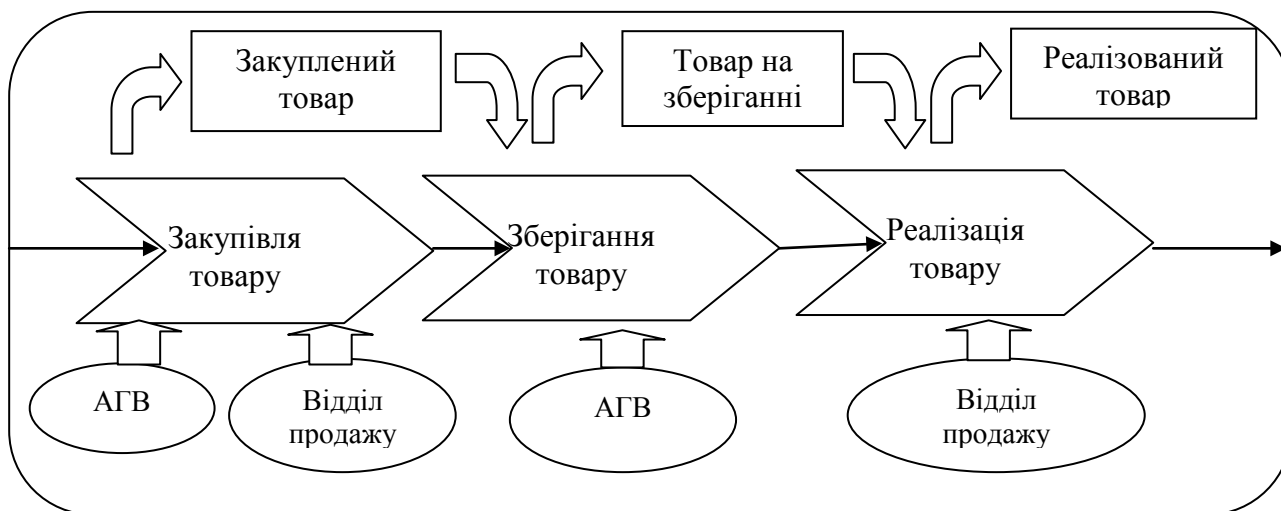

Рис. 2. Процес формування ланцюжка створення цінності підприємства

На четвертому етапі здійснюють перебудову системи бюджетного управління підприємством на принципах процесно-орієнтованого управління. Механізм такої перебудови представлено на рис. 3.

П'ятий етап передбачає перебудову організаційної структури підприємства при переході до процесно-орієнтованого бюджетного управління. Останнім часом зміна стратегічних пріоритетів й умов конкуренції призвели до радикальних змін в організаційній структурі практично всіх підприємств. Підприємства майбутнього повинні відрізнятися такими характеристиками: мінімум бар'єрів між відділами, функціями, географічними підрозділами, а також між підприємством і його постачальниками, дистрибуторами, дилерами, стратегічними союзниками й клієнтами; здатність до зміни та швидкого навчання; об'єднання зусиль працівників для створення організаційних компетенцій і можливостей; широке використання електронних технологій [1, 2, 7]. Ураховуючи всі вищезазначені характеристики,

механізм перебудови організаційної структури при переході від традиційного (ТБУ) до процесно-орієнтованого бюджетного управління (ПОБУ) представлено на рис. 4.

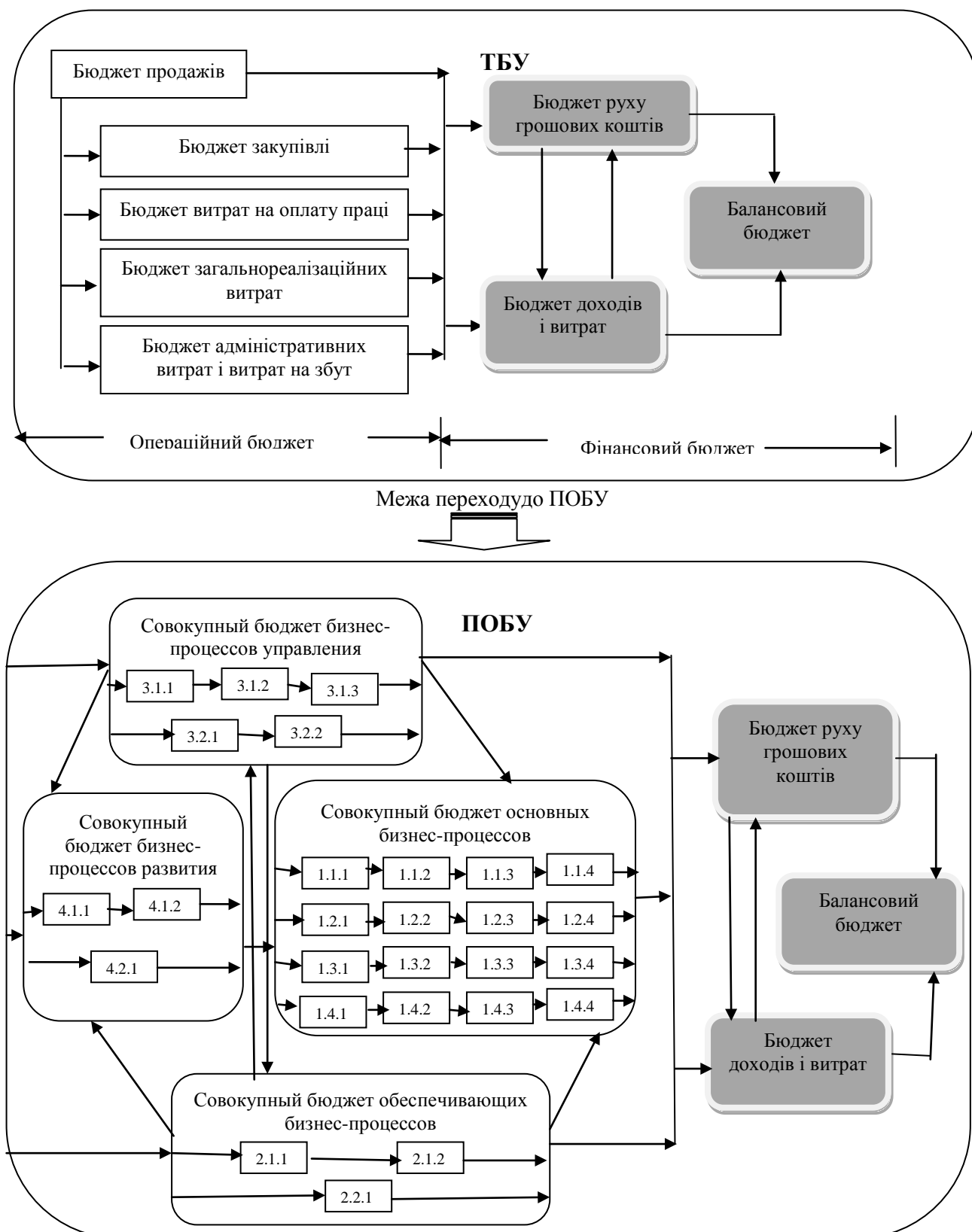

Рис. 3. Механізм перебудови системи бюджетного управління при переході до процесно-орієнтованим принципам управління

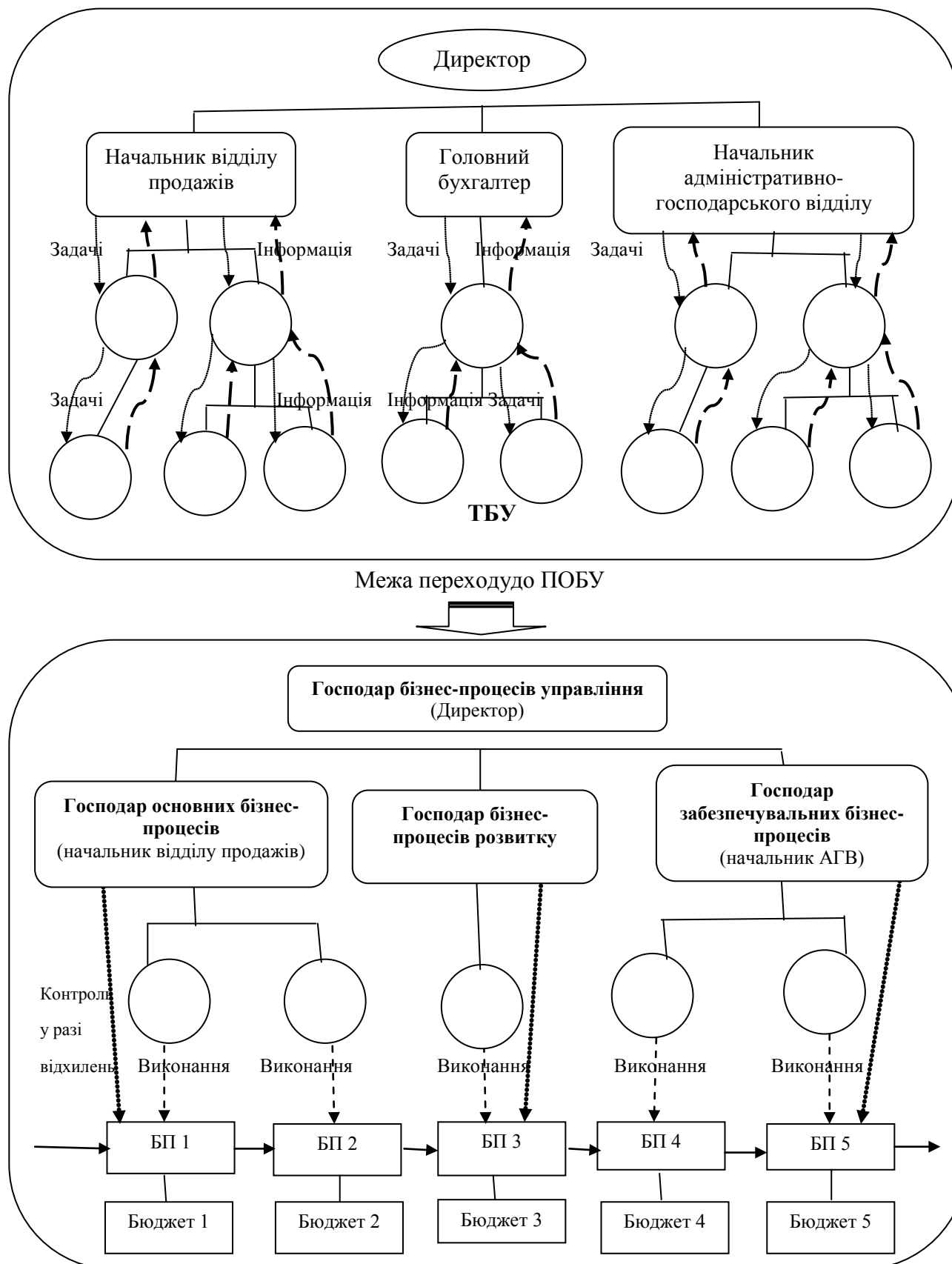

Рис. 4. Механізм перебудови організаційної структури при переході від традиційного до процесно-орієнтованого бюджетного управління

На останньому (шостому) етапі здійснюється опис розподілу відповідальності за бюджетами бізнес-процесів. Із метою доведення робіт до виконавців розробляється матриця відповідальності за виділеними бізнес-процесами торговельного підприємства (табл. 2). Матриця відповідальності забезпечує опис й узгодження структури відповідальності за виконання кожного з бізнес-процесів. Вона визначає ступінь відповідальності кожного члена колективу за той чи інший бізнес-процес, якщо він має до нього стосунок.

Таблиця 2

Матриця відповідальності за бізнес-процеси підприємства

Бізнес-процеси	Директор	Відділ збуту	Бухгалтерія	Адміністративно-господарських відділ
<i>1. Основні бізнес-процеси</i>				
1.1. БП «Реалізація групи товарів „молочна продукція“»	I	Г, В1, В	I	У, І
1.2. БП «Реалізація групи товарів „хлібобулочна продукція“»	I	Г, В1, В	I	У, І
1.3. БП «Реалізація групи товарів „м'ясна й рибна продукція“»	I	Г, В1, В	I	У, І
1.4. БП «Реалізація групи товарів „овочі й фрукти“»	I	Г, В1, В	I	У, І
<i>2. Забезпечувальні бізнес-процеси</i>				
2.1. БП «Ресурсне забезпечення»	I	I	I, У	Г, В2, В
2.2. БП «Забезпечення документообігу»	I, У	I, У	Г, В3, В, І	I
<i>3. Бізнес-процеси управління</i>				
3.1. БП «Стратегічне управління»	Г, В4, I, В	I, У	I, У	I, У
3.2. БП «Маркетингове управління»	Г, I, В	В1, I	I	I, У
<i>4. Бізнес-процеси розвитку</i>				
4.1. БП «Розробка та вдосконалення способів просування товарів»	Г, В4, I, В	У, I	I	У, I
4.2. БП «Розробка та вдосконалення способів обслуговування покупців»	Г, В4, I, В	У, I	I	У, I

де, Г – господар процесу;

В1 (В2, В3, В4) – виконавач 1 (2,3);

В – відповідальний за проведення й результат цього бізнес-процесу;

У – бере участь у проведенні цього бізнес-процесу;

I – отримує інформацію про результати та / або хід такого бізнес-процесу.

Використання представленої матриці дає змогу досягти чіткого закріплення функцій і відповідальності за конкретним співробітником, що, як наслідок, дає можливість підвищити результативність на кожному з процесів.

Розглянувши поетапно механізм переходу від традиційного до процесно-орієнтованого бюджетного управління, варто розкрити виявлені переваги й недоліки кожної із систем управління та оцінити доцільність переходу торговельних підприємств до процесно-орієнтованого бюджетного управління.

Механізм переходу мінусів при традиційному бюджетному управлінні в плюси при переході до процесно-орієнтованого бюджетного управління представлено на рис. 5.

Відповідно до рис. 5 можна судити про наявність більшості переваг процесно-орієнтованого бюджетного управління над традиційним, що демонструє доцільність переходу до процесно-орієнтованих принципів управління.

Висновки. Потрібно зазначити, що питання пошуку способів підвищення ефективності управління торговельними підприємствами завжди було актуальним і у зв'язку з мінливими умовами ринку таким і залишиться в майбутньому. Сьогодні велика кількість торговельних підприємств здійснюють свою діяльність на принципах бюджетного управління. Ураховуючи постійно мінливі умови зовнішнього середовища, кожна система потребує вдосконалення. Використання принципів процесно-орієнтованого управління в бюджетування на сьогодні відіграє дуже важливу роль, дає високі результати й відповідає потребам сучасних торговельних підприємств. Наявність такої кількості переваг процесно-орієнтованого бюджетного управління свідчить про доцільність та актуальність проведеного дослідження.

Потрібно відзначити, що переваги процесно-орієнтованого бюджетного управління варто формувати на основі не тільки якісного аналізу, але й кількісного. Отже, великий інтерес у подальшому полягає в дослідженні переваг процесно-орієнтованого бюджетного управління над традиційним на основі кількісних показників аналізу ефективності.

Рис. 5. Механізм переходу мінусів при традиційному бюджетному управлінні в плюси при переході до процесно-орієнтованого
Розроблено на основі [1, 2, 3, 6, 7].

Джерела та література

1. Білокрилов І. С. Актуальність трансформації бюджетування в кредитних організаціях в процесно-орієнтоване бюджетування / І. С. Білокрилов // Територія нових можливостей. Вісник Владивостоцького державного університету економіки і сервісу. – Владивосток, 2013. – №1(19). – С. 156–162.
2. Бримсон Дж. Процесно-орієнтоване бюджетування. Впровадження нового інструменту управління вартістю компанії : пер. з англ. В. Д. Горюнової / Дж. Бримсон, Дж. Антос ; заг. ред. В. В. Неудачіна. – М. : Вершина, 2007. – 336 с.
3. Бюджетування в діяльності підприємства : навч. посіб. / Н. В. Наумова, Л. В. Жарикова. – Тамбов : Вид-во Тамбов. держ. техн. ун-ту, 2009. – 112 с.
4. Джон Джестон, Йохан Нелис. Управління бізнес-процесами. Практичне керівництво з успішної реалізації проєктів // Бізнес XXI века. – Символ-Плюс, 2012. – 512 с.
5. Конкурентна стратегія: Методика аналізу галузей і конкурентів / Майкл Е. Портер ; пер. з англ. – М. : Альпіна Бізнес Букс, 2005. – 454 с.
6. Савчук, В. П. Управління прибутком та бюджетування / В. П. Савчук. – 2-ге вид. – М. : БІНОМ. Лабораторія знань, 2010. – 432 с.
7. Тупкало С. В. Процесно-орієнтоване бюджетування: від загально відомої ідеї до конкретної методики системного ведення / С. В. Тупкало, В. Н. Тупкало // Системи управління, навігації та зв'язку. – 2008. – №3(7). – С. 135–143.[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/natural/Sunz/2008_3/Tupkalo.pdf

Лариса Фролова, Ольга Брагіна. Необхідність впровадження процесно-орієнтованого підходу як механізму удосконалення системи бюджетного управління. В статті обґрунтована необхідність удосконалення бюджетного управління на основі впровадження процесно-орієнтованого підходу. Побудована концептуальна модель ефективного управління торговим підприємством при переході к процесно-орієнтованому бюджетному управлінню. Представлені процес переходу от традиционного к процесно-орієнтованому бюджетному управлінню, включаючи шість етапів. Кожен из етапів характеризується четким послідовательним переходом.

Так, в процесі здійснення даного механізму побудовано концептуальну модель ефективного управління торговим підприємством при переході к процесно-орієнтованому бюджетному управлінню; здійснено описання бізнес-направлений діяльності торгових підприємств; розроблена система бізнес-процесів и определение функций по каждому из них; сформирована цепочка создания ценности предприятия; розроблені механізми перестройки системи бюджетного управління и организационной структуры при переході от традиционного к процесно-орієнтованому бюджетному управлінню; описано распределение ответственности по бюджетам бизнес-процесів. С целью определения целесообразности проведенного исследования разработан механизм перехода минусов при традиционном бюджетном управлінні в плюсы при переході к процесно-орієнтованому.

Ключевые слова: совершенствование, бюджетное управление, внедрение, процесно-орієнтованный подход, система.

Larysa Frolova, Olga Bragina. The Need to Implement a Process-oriented Approach as a Mechanism to Improve Budget Management System. The article substantiates the need to improve budget management through the introduction of a process-oriented approach. Built a conceptual model of effective management of a trading company in the transition to process-oriented budget management. Presents the process of transition from a traditional to a process-oriented budget management, including six stages. Each stage is characterized by a clear sequential shift.

So in the process of implementing this mechanism conceptual model was built effective management of a trading company in the transition to process-oriented budget management; description of business carried out activities of commercial enterprises; It developed a business process system and the definition of the functions of each of them; formed a chain of creation of enterprise value; developed mechanisms for budget management system restructuring and the organizational structure in the transition from traditional to activity-based budget management; described the allocation of responsibility for business processes budgets. In order to determine the feasibility study developed a mechanism of transition disadvantages in the traditional budget management in the pros in the transition to process-oriented.

Key words: improvement, budget management, implementation, process-oriented approach, the system.

Інтегральне оцінювання рівня фінансової конкурентоспроможності підприємства: теоретичний та практичний аспекти

У статті проаналізовано підходи науковців до розуміння поняття «конкурентоспроможність підприємства» та визначено, що однією з її складових частин є фінансова конкурентоспроможність. Указано, що фінансова конкурентоспроможність визначається фінансовою стійкістю, платоспроможністю, швидкістю обороту капіталу, прибутковістю та рентабельністю реалізації товарів й активів суб'єкта підприємництва. У роботі сформульовано основні типові характеристики фінансової конкурентоспроможності підприємства, а також узагальнено методичку оцінки інтегрального показника конкурентоспроможності підприємницьких структур. Проведено інтегральний аналіз фінансової конкурентоспроможності підприємств харчової промисловості, а також виявлено показники, що негативно впливають на результативний показник.

Ключові слова: конкурентоспроможність, фінансова конкурентоспроможність, інтегральна оцінка, критерії оцінки конкурентоспроможності підприємства.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасних умовах господарювання особливої актуальності набувають питання, пов'язані з пошуком засобів підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств. Ситуація, яку сьогодні простежуємо у вітчизняній економіці, пов'язана з нестачею власних фінансових ресурсів суб'єктів підприємництва, нераціональною структурою капіталу й неефективною політикою фінансування їхньої фінансово-господарської діяльності. Усе вищезазначене негативно впливає на обсяги отриманого прибутку та спричиняє збитковість і банкрутство підприємств.

Водночас потребують розгляду питання фінансового контролю та моніторингу за процесами фінансового оздоровлення й адаптації вітчизняних підприємств до динамічного ринкового середовища, формування умов для забезпечення їх самофінансування, а також створення можливостей для розширеного відтворення, підвищення фінансової результативності їхньої діяльності. За таких обставин надзвичайно важливим стає вирішення питань, пов'язаних із формуванням набору індикаторів для установа рівня фінансової конкурентоспроможності, який дасть змогу усунути негативні тенденції у фінансово-господарській діяльності підприємства, сприятиме підвищенню ефективності використання внутрішніх резервів і зростанню конкурентного потенціалу підприємства на основі формування ефективної політики фінансування.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Деякі теоретичні аспекти оцінки конкурентоспроможності підприємства, механізм забезпечення стабільності його фінансового стану та досягнення високого рівня конкурентоспроможності є предметом дослідження багатьох науковців і практиків (І. Ансофф, А. Маршалл, М. Портер, Д. Ріккардо, Дж. Робінсон, А. Сміт, Ф. Хайєк, Г. Азоєв, В. Обремчук, С. Савчук, Р. Фатхутдінов, та ін.). Методичні підходи до управління окремими факторами фінансової конкурентоспроможності розглянуто У. Бівером, М. Білопольским, Т. Клебановою, Г. Кузнецовим, Р. Сайфулліним, Ю. Смірновим, Н. Педченко, Е. Хелфертом, В. Хорном й ін. Незважаючи на достатню кількість наукових розробок, потребує подальшого розв'язання проблема формування методички оцінки фінансової конкурентоспроможності підприємства.

Формулювання мети й завдань статті. Мета дослідження – розробка методичного підходу до інтегрального оцінювання фінансової конкурентоспроможності підприємства, спрямованого на отримання обґрунтованих результатів, які комплексно відображають ступінь фінансової спроможності підприємства забезпечувати свої конкурентні переваги та отримання необхідних результатів, а також адаптуватися до зміни умов зовнішнього середовища.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Поняття «конкуренція» має латинське походження (латин. *concurrentia* – змагання) і його сутність полягає в суперництві між окремими суб'єктами, зацікавленими в досягненні однієї й тієї самої мети в певній сфері

діяльності. Сучасні економісти тлумачать це поняття по-різному. Так, зокрема, Портер розглядає конкуренцію як процес, що динамічно розвивається та на якому з'являються нові товари, нові шляхи маркетингу, нові виробничі процеси й ринкові сегменти [1, с. 496]. Р. А. Фахрутдінов стверджує, що конкуренція – це процес управління суб'єктом своїми конкурентними перевагами на конкретному ринку (території) для отримання перемоги або досягнення інших цілей у боротьбі з конкурентами за задоволення об'єктивних або суб'єктивних потреб у межах законодавства або в природних умовах [2, с. 153].

У своїх роботах А. Л. Загорський використовує таке поняття, як фінансова конкурентоспроможність, проте автор не подає його трактування. Він зазначає, що фінансова конкурентоспроможність визначається фінансовою стійкістю (для чого застосовують коефіцієнти фінансової незалежності, стійкості, забезпеченості власними оборотними активами й т. ін.), платоспроможністю (абсолютною, швидкою та загальною ліквідністю, мобільністю оборотних коштів, часткою простроченої дебіторської та кредиторської заборгованості), швидкістю обороту капіталу (оборотністю активів, власного капіталу, оборотних коштів і їхньої матеріальної частини, дебіторською й кредиторською заборгованістю), прибутковістю (рентабельністю активів, використанням виробничих фондів, оборотних коштів, праці, власного капіталу, продажів) [4]. Г. П. Кузнецов визначає фінансову конкурентоспроможність як здатність підприємства фінансувати свій сталий розвиток, забезпечуючи при цьому нормальну для цієї сфери окупність укладень, рентабельність і збільшення ціни бізнесу [5, с. 7].

Н. С. Педченко поняття фінансову конкурентоспроможність трактує як можливість виживання підприємства в умовах постійної конкурентної боротьби завдяки наявності значного внутрішнього фінансового потенціалу підприємства. Ю. О. Смирнов вважає, що під фінансовою конкурентоспроможністю підприємства потрібно розуміти здатність здійснювати конкурентну боротьбу в мінливих ринкових умовах, підтримуючи таку структуру капіталу, яка забезпечує кредитоспроможність і зростання ринкової вартості підприємства [7, с. 6]. Т. С. Клебанова вважає, що фінансова конкурентоспроможність – це комплексне поняття, яке відображає ефективність процесів формування й розміщення фінансових ресурсів [8, с. 194].

Вивчення фінансової конкурентоспроможності підприємства, безумовно, потрібно, оскільки усвідомлення механізмів її формування дасть можливість підприємству стати більш гнучким у динамічному ринковому середовищі й, відповідно, підвищити ефективність своєї діяльності. Однак дослідження теоретичних підходів до визначення економічної сутності фінансової конкурентоспроможності показало, що сьогодні це поняття залишається не досить вивченим.

На наше переконання, визначаючи сутність фінансової конкурентоспроможності підприємства, особливу увагу потрібно звернути на те, що ця категорія має такі типові характеристики:

- 1) фінансова конкурентоспроможність підприємства є складовою частиною загальної конкурентоспроможності підприємства;
- 2) фінансова конкурентоспроможність підприємства передбачає порівняння аналогічних характеристик господарюючих суб'єктів на товарному ринку та є складною у виборі бази порівняння;
- 3) фінансова конкурентоспроможність підприємства є динамічною ознакою й характеризує стан суб'єкта в конкурентному середовищі в часі;
- 4) фінансова конкурентоспроможність підприємства відображає фінансові можливості підприємства; активність фінансової діяльності, якість управління фінансами та перспективи функціонування підприємства;
- 5) фінансова конкурентоспроможність підприємства є комплексним індикатором, тому її оцінку не можна здійснювати на основі єдиного показника.

Отже, вважаємо, що фінансова конкурентоспроможність підприємства – це комплексна характеристика підприємства, яка відображає його фінансові можливості до самофінансування й розширеного відтворення, а також дає змогу в майбутньому отримувати високі фінансові результати, що забезпечать його розвиток, а також формуватимуть умови для адаптації суб'єкта господарювання на конкурентному ринку в динамічних умовах зовнішнього та внутрішнього середовищ.

Комплексний підхід до оцінки фінансової конкурентоспроможності полягає в тому, щоб сформулювати найбільш повну характеристику фінансової спроможності підприємства на основі

окремих індикаторів його фінансово-господарської діяльності. Така методика оцінки конкурентоспроможності підприємства передбачає виявлення його фінансових ресурсів, оцінку ефективності використання потенціалу конкурентоспроможності й визначення рівня його конкурентоспроможності відносно інших підприємств.

Найбільш обґрунтоване використання методу інтегральної оцінки конкурентоспроможності на основі розрахунку таких груп показників:

1) ефективності виробничої діяльності підприємства (витрати на виробництво одиниці продукції, фондівіддача, продуктивність праці);

2) фінансового стану підприємства (коефіцієнти автономії, платоспроможності, абсолютної ліквідності, оборотності оборотних коштів);

3) ефективності організації збуту й просування товарів (рентабельність продажу, коефіцієнт затовареності готовою продукцією, коефіцієнти завантаження виробничих потужностей, ефективності реклами та засобів стимулювання збуту);

4) конкурентоспроможності товару (якість, ціна товару).

У зв'язку з тим, що кожен із цих показників має різний ступінь важливості для розрахунку коефіцієнта конкурентоспроможності підприємства (K_{KL}) експертним способом визначено коефіцієнти значущості критеріїв.

Проведемо відповідні розрахунки критерію конкурентоспроможності ТзОВ «ВІЛЯ-ТРЕЙД».

Коефіцієнт конкурентоспроможності підприємства має такий вигляд:

$$K_{KL} = 0,15E_6 + 0,29\Phi_{II} + 0,23E_3 + 0,33K_T$$

де, E_6 – значення критерію ефективності виробничої діяльності підприємства; Φ_{II} – значення критерію фінансового стан підприємства; E_3 – значення критерію ефективності організації збуту й просування товару на ринку; K_T – значення критерію конкурентоспроможності товару.

Таблиця 1

Аналіз конкурентоспроможності підприємства ТзОВ «ВІЛЯ-ТРЕЙД»

Показник	2013	2014	2015
E_6	1606	1239	1250
Φ_{II}	1	1	1
E_3	5,09	5,91	7,66
K_T	0,33	0,30	0,33

*Джерело: розраховано на основі [9]

Отже, конкурентоспроможність фірми характеризує можливість й динаміку її пристосування до умов ринкової конкуренції. Провівши розрахунки за три роки, можна зробити висновок, що конкурентоспроможність у 2013 р. становила 242 одиниці, у 2015 р. цей показник зменшився насамперед за рахунок ринкової та економічної ситуації в країні. Але водночас підприємство відіграє провідну роль на своїх ринках збуту.

Основними факторами, що впливають на конкурентоспроможність підприємства, є місткість ринку (кількість щорічних продажів); легкість доступу на ринок; вид виробленого товару; однорідність ринку; конкурентні позиції підприємств, які вже працюють на цьому ринку; можливість технічних нововведень у галузі.

Звідси для визначення конкурентоспроможності продукції продуцента потрібно знати:

- конкретні вимоги потенційних покупців (споживачів) до пропонованого на ринку товару;
- можливі розміри та динаміку попиту на продукцію;
- розрахунковий рівень ринкової ціни товару;
- очікуваний рівень конкуренції на ринку відповідних товарів;
- визначальні параметри продукції основних конкурентів;
- найбільш перспективні ринки для відповідного товару та етапи закріплення на них;
- термін окупності сукупних витрат, зв'язаних із проектуванням, продукуванням і просуванням на ринок нового товару.

Критерій ефективності виробничої діяльності:

$$E_B = 0,31B + 0,19\Phi + 0,40P_{II} + 0,10\Pi,$$

де B – відносний показник витрат виробництва на одиницю продукції; Φ – відносний показник фондівіддачі; P_{II} – відносний показник рентабельності продукції; Π – відносний показник продуктивності праці.

Таблиця 2

Аналіз ефективності виробничої діяльності ТзОВ «ВІЛІЯ-ТРЕЙД»

Показник	2013	2014	2015
B	0,97	0,91	0,88
Φ	2078,76	148,49	204,22
P _{II}	1,03	1,10	1,14
Π	12101,36	12101,36	12101,36

Розраховано на основі [9].

Отже, ефективність виробничої діяльності на підприємстві досить стабільна. Порівнюючи 2013 та 2015 р., ми простежуємо тенденцію до її незначного зменшення.

Проблема підвищення ефективності діяльності полягає в тому, щоб на кожну одиницю ресурсів (витрат) – трудових, матеріальних і фінансових – досягти максимально можливого збільшення обсягу виробництва й прибутку. Щодо практичного використання критеріїв економічної ефективності в галузях і господарюючих суб'єктах можна виділити такі рекомендації:

- 1) інтенсифікація інноваційно-інвестиційного розвитку підприємства;
- 2) виявлення резервів підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності підприємства;
- 3) урахування зовнішніх і внутрішніх чинників підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності підприємства.

Однак лише використовуючи всю систему чинників у сукупності, можна досягти високих темпів зростання ефективності розвитку економіки та діяльності підприємства.

Критерій фінансового стану підприємства в розрахунку фінансової конкурентоспроможності визначаємо так:

$$\Phi_{II} = 0,29K_A + 0,20 * K_n + 0,36K_{л} + 0,15K_{об},$$

де K_A – відносний показник автономії підприємства; K_n – відносний показник платоспроможності підприємства; $K_{л}$ – відносний показник ліквідності підприємства; $K_{об}$ – відносний показник оборотності оборотних коштів.

Таблиця 3

Аналіз фінансового стану підприємства ТзОВ «ВІЛІЯ-ТРЕЙД»

Показник	2013	2014	2015
K_A	0,13	0,26	0,30
K_n	1,12	1,22	1,28
$K_{л}$	0,07	0,01	0,14
$K_{об}$	3,7	3,9	4,9

Розраховано на основі [9].

Отже, мета оцінки фінансового стану підприємства в системі антикризового управління – розробка й реалізація заходів, спрямованих на швидке відновлення платоспроможності, достатнього рівня фінансової стійкості підприємства, установлення можливості підприємства продовжувати свою господарську діяльність, подальшого розвитку, забезпечення прибутковості й зростання виробничого потенціалу та ухвалення відповідних рішень. Можемо простежити, що найбільш стабільним був фінансовий стан у 2015 р. – 1,13 процентних пункти, а у 2014 р. – 0,91 одиниці, що нижче рівня 1.

Неефективність використання фінансових ресурсів призводить до низької платоспроможності підприємства та, як наслідок, – до можливих перебоїв у постачанні, виробництві й реалізації продукції; до невиконання плану прибутку, зниження рентабельності підприємства, до загрози економічних санкцій.

Критерій ефективності збуту та просування товару визначаємо таким чином:

$$E_3 = 0,37P_{\text{П}} + 0,29K_{\text{зат}} + 0,21K_{\text{звп}} + 0,14K_{\text{р}}$$

Таблиця 4

Аналіз збуту та просування товару ТзОВ «ВІЛІЯ-ТРЕЙД»

Показник	2013	2014	2015
E_3	3,00	8,97	12,01
РП	13,79	8,89	10,99
$K_{\text{зат}}$	3,23	5,81	6,15
$K_{\text{звп}}$	0,08	0,09	0,36

Отже, оцінка конкурентоспроможності охоплює всі найбільш важливі оцінки господарської діяльності підприємства, виключає дублювання окремих показників, дає змогу швидко та ефективно отримати картину стану підприємства на галузевому ринку. Звідси, провівши розрахунки, ми бачимо, що 2015 р. був найбільш перспективним для збуту й просування товару, порівняно з 2013 р., 5,8 та у 2015 р. простежуємо зростання на 1,5 раза. Можна зробити висновок, що підприємство працює в правильному напрямі й із кожним роком здійснює ефективні параметри конкурентоспроможності, що в подальшому приводить до збільшення прибутковості підприємства.

Висновки й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, основним напрямом підвищення конкурентоспроможності підприємства є застосування системного підходу до управління нею, що передбачає оцінку рівня розвитку кожної підсистеми функціонування підприємства й відображає послідовність планування та управління для ефективного функціонування на ринку. Цей метод зручний під час дослідження конкурентоспроможності виробничого підприємства, охоплює основні напрями його діяльності.

Джерела та література

1. Портер Майкл Э. Конкуренция : пер. с англ. / Майкл Э. Портер. – М. : Изд. дом «Вильямс», 2009. – 608 с.
2. Фатхутдинов Р. А. Стратегический маркетинг : учебник [для студ. ВУЗов] / Р. А. Фатхутдинов. – Изд. 3-е. – СПб. : Изд-во «Питер», 2008. – 347 с.
3. Гордон Я. Х. Целевая конкуренция / Я. Х. Гордон : пер. с англ. С. Жильцов, И. Малкова, Е. Федорова. – М. : Изд-во «Вершина», 2006. – 368 с.
4. Загорский А. Л. Конкурентоспособность интегрированных бизнес-групп / А. Л. Загорский. – СПб. : РОСТ, 2008. – 342 с.
5. Кузнецов Г. П. Финансовая конкурентоспособность предприятий сферы транспортно- экспедиционных услуг / Г. П. Кузнецов ; СПбГИЭУ. – СПб., 2008. – 142 с.
6. Педченко Н. С. Конкурентоспроможність як об'єкт фінансового аналізу / Н. С. Педченко // Регіональні перспективи. – 2005. – № 1(14). – С. 123–125.
7. Смірнов Ю. О. Формування механізму управління фінансовою конкурентоспроможністю підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук / Ю. О. Смірнов ; Київський нац. екон. ун-т. – Маріуполь : Приазовський держ. техн. ун-т Мін. освіти і науки України, 2007. – 18 с.
8. Клебанова Т. С. Оценка финансовой конкурентоспособности предприятий на основе использования панельных данных / Т. С. Клебанова, Е. А. Сергиенко, Л. С. Гурьянова // Конкурентоспроможність: проблеми теорії та практики : монографія. – Харьков : ВД «ІНЖЕК», 2009. – 264 с.
9. Статистичний щорічник України за 2015 рік // Державна служба статистики України. – 2015. – С. 342–362.

Елена Стащук. Интегральная оценка уровня финансовой конкурентоспособности предприятия: теоретический и практический аспекты. В статье проанализированы подходы ученых к пониманию понятия «конкурентоспособность предприятия» и определено, что одной из ее составляющих является финансовая конкурентоспособность. Отмечается, что финансовая конкурентоспособность определяется финансовой устойчивостью, платежеспособностью, скоростью оборота капитала, доходности и рентабельности реализации

товаров и рентабельностью активов субъекта предпринимательства. В работе сформулированы основные типичные характеристики финансовой конкурентоспособности предприятия, а также обобщается методика оценки интегрального показателя конкурентоспособности предпринимательских структур. Проведен интегральный анализ финансовой конкурентоспособности предприятий пищевой промышленности, а также выявлены показатели, которые негативно влияют на результативный показатель.

Ключевые слова: конкурентоспособность, финансовая конкурентоспособность, интегральная оценка, критерии оценки конкурентоспособности предприятия.

Olena Stashchuk. Integral Evaluation of The Financial Enterprise Competitiveness: Theoretical and Practical Aspects. The article analyzes the scientific approaches to understanding the concept of «competitiveness» and determined that one of its components is the financial competitiveness. The authors noted that the financial competitiveness is determined by financial stability, solvency, capital turnover rate, profitability and return on sales of goods and profitability of assets of business entities. The paper formulates basic financial characteristics typical enterprise competitiveness and generalized method of estimation of the integral index of competitiveness of businesses. An integrated analysis of financial competitiveness of the food industry and identified indicators that affect the effective rate.

Key words: competitiveness, financial competitiveness, integrated assessment, criteria for assessing competitiveness.

UDK 336.01

Alexander Evtuh – PhD in economics, professor, Lutsk Institute of Human Development

The Money Laws: Systematic Financial Approach

In this article money laws are discovered. A problem of the lack of systematic approach to the laws and to their implementation is pointed out. The author proposes a system of money laws and overviews its functioning, taking into account theories developed by various scientists.

Key words: money laws, financial science, macroeconomic level, equivalence.

Introduction. The Problem of the Article. Money and problems of its use take and used to take an important place in the life of every person, just as in the life of the whole society. These problems not only penetrate in the theory and practice of economic processes on a macro level. They are also the reality, which people, enterprises and organizations deal with in their activity.

The analysis of the correlation «subject of the society – money» shows that, on the one hand, person uses money, tries to manage it carefully. On the other hand, we are also managed by money. The phenomenon of money, which consists in its capacity for submitting us, and at the same time to manage us, caused its twofold treatment. First, we treat money as the means of achieving of our purposes, second, money themselves can become our purpose.

Our power over money is strong as much as we can perceive the monetary laws and principles of its activity. That is why scientists from different fields of knowledge: philosophy, psychology, economics, mathematics etc., pay much attention to the problems of the use of money and laws of its activity.

Analysis of Recent Researches. Among sciences, which study money, can be distinguished economics and, first of all, financial study, the subject of which is money, namely its essence and also the laws and methods of its efficient use.

Economists have been trying to perceive the monetary laws since ancient times, but the extended description they got in the period of the development of capitalism. At this point, we have to mention the works of the well-known scholars, and first of all, William Petty, who was the first to investigate the regularity of the currency («Different Things Concerning Money», 1682).

In the XVIII century such scholars as Jacob Wanderlind («The Money Corresponds to Everything, or What to Do for All Orders to Have Enough Money», 1734), David Hume («Of Money», «Of Interest», «Of the Balance of Trade», 1752) and Fransua Kene («The General Principles of the Economic Policy of an Agricultural State and Some Notes on These Principles», 1758) investigated the monetary laws.

In the XX century on the basis of theoretical elaborations of these and some other scientists there was developed the generally known theory of money, which found its mathematical reflection in the formulae of Irvin Fisher, Arthur Pigou and Milton Friedman. For some scholars the analysis of this theory gave grounds to make conclusion that the existing connection between the amount of money in movement, the sum of prices of goods and number of turnovers of money is steady and becomes a law [1].

Researches, however, show that the treatise of this law during its history was ambiguous. For example, Karl Marks in his well-known work «Capital» in contrast to Jacob Wanderlind and David Hume considered that not the quantity of money supply in a certain country determines the prices of goods, but vice versa, the amount of «money supply is determined by the sum of prices of goods and the average speed of money movement» [2, p. 103]. This correlation, in the judgment of the author of «Capital», has the power of the law [2].

Main Purpose and the Tasks of the Article. In this article, we shall try to lay the basis for the solution of this problem in the financial science. We shall try to show and, as far as possible, to substantiate the system of the knowledge of the monetary laws and principles of their activity.

Main Text and Results. The definition of the currency in the works of modern scholars can be different. At the same time we should note, that western scholars use the term «law» in economics very rarely, as well as in other humanities. They do not deny the close correlation between the amount of money supply, which is in movement, and absolute prices [3, 4, 5, 6]. At the same time, they do not change their points of views concerning some peculiarities of this correlation.

In economics, in addition to the law of circulation of money, we can come across the notion of «Graham's law». In accordance with it «bad» money displaces «good» money. Professor Bunkin writes that the essence of this law consists in the disappearing of money from the circulation, the market value of which rises with respect to «bad» money and official rate [7, p. 56]. Friedrich von Hayek, the Nobel Prize laureate, however, in his work «Private Money» makes a note, that «Graham's law» not always works properly, i. e. the statement that «bad» money displaces «good» money can not be the law in different economic circumstances [5, p. 203].

Thus, the analysis shows that monetary laws in economics are investigated not enough, and not only because the early descriptions of regular correlations not always worked or their description was ambiguous. The main problem is that the financial study does not possess the system of knowledge concerning the monetary laws and the principles of the effectiveness of their activity.

Every science, including economics, should establish the laws concerning the subject of its investigations and correlations of regularities with their quantitative assessment. The dialectic unity of quantitative and qualitative constituents of the subject of investigation determines the essence and the level of the development of the methodology of every science.

It is well known, that the solution of complicated problems requires the systemic approach, which presupposes the application of the wide spectrum of methods of investigation. At the same time in the Western scientific thought, in consideration of historical and cultural traditions, the so-called deductive (analytical) method of cognition of objects and phenomena is dominant. By means of the partition of the object of investigation, its schematization, rejecting details and conventionalities (abstraction), researcher aspires to establish some certain regular correlations within the object.

The oriental outlook is more inclined to the inductive method of cognition, i.e. to the construction of general theses on the basis of a particular specific phenomena not breaking connections between them. The enumerated ways of thinking determine not only the methodology of the science development on different continents, but also the character of cultures of nations living there. The striking example of this is writing. In the Far East, where the every hieroglyph, no matter how little space it occupies, has its separate independent meaning, which denotes the whole idea. Thus, the writing teaches the Japanese, Koreans, Chinese and other nations of the Far East to take the world more integrally, than Europeans.

At the same time, the western linear manner of writing, when the word meaning is gathered from letters, like glass beads from small balls, studies nations of West to think analytically. But what type of thinking is more effective in life? The history witnesses, that at the certain stage of the development some nations achieve greater results in the social progress, than others do. However, from the scientific point of view, the most rational is the systemic approach, i.e. the harmonic unity of inductive and deductive methods of cognition. The excessive enthusiasm for the methods of analysis at the certain stage of investigations can be an obstacle to the processes of cognition.

Thus, for example, the application of only mathematical methods in economics does not allow solving problems of the development of the economy of the society as well as the problem of the effective use of money. At the same time, the application of the inductive methods without the use of the analytical approaches and quantitative measuring is also ineffective. That is why it is important to provide in practice the systemic approach to the cognition of the objects and phenomena. This is one of the most important

principles of the investigation in the modern science. However, it is also important to note, that this approach brings the researcher outside the specific science, and this provides the innovation of the methodology of cognition.

As for the economics, it is appropriate at this point to cite Leontief Wassily, an American economist, who wrote that «the process of gradual extending and widening of the economic theory naturally leads to its closer contact with the adjacent spheres of the knowledge. But the boundary areas of economics, which contact with other areas, are still not enough investigated» [8, p. 84].

Because of the fact, that economics as a science originates from the philosophy and psychology and directly contacts with them, it would be logically to study the monetary laws and principles of their activity at the turn of those spheres of the knowledge, at the same time preserving mathematical methods of investigation.

Taking the results of investigations of economists, psychologists and philosophers of all times as a basis, we can consider that the fundamental monetary law is a law of objectification of subjective economic relations. The essence of this law can be defined by the ability of money to objectify the relations between the subjects of management in the process of exchange of goods, which was described by a well-known German scholar, George Simmel, in the forepart of the twelfth century [9]. The money turnover, on the one hand, intensifies the exchange, and, on the other hand, abstracts the relations between its participants. The process of the objectification of subjective relations in the society with the help of money had been described previously. As it was mentioned above, the personal attitude of the subject of the market towards a certain value of goods, with the help of money can turn into abstract, objective relations, which can be measured in the money equivalent – the social or market value of goods.

Analyzing the results of the investigations, which were made by George Simmel, a philosopher, and by a psychologist Serge Moscovici, we can say, that a well-known principle of «invisible hand» worked out by Adam Smith, a classical economist, is based on the law of the objectification of subjective economic relations. The works of the modern economists confirm this fact [10]. A genius of an Adam Smith, in accordance with the opinions of Rose and Milton Friedman, draws forth in the understanding of the fact, that the prices of the products coordinate the actions of millions of people and everyone has his own interest. Besides, the prices «coordinate the actions in such a way, that every participant of this bargain wins» [10 p. 13].

Hereby, the movement of money is accompanied by the objectification of relations in the process of exchange of goods. This objectification makes money a unique means of reflection of steady relations in economics and the basis for the controlling and rationalization of the economic processes in the society.

Simultaneously being an independent informational substance, money not only carries information about the regularities of the economic processes in the society, but also can influence on them and create its own laws [11].

One of such laws, which is connected with the law of objectification, is the law of equivalence.

As is well known, in the market environment, as in the nature, the normal exchange can be carried on the principle of the equivalence. That is why the main condition or norm, which provides a stable exchange during a long period, is the equivalence. This means that the nation receives such sum of money, which is the equivalent of the price of goods, services and work done by a man, society or nation. On the other hand, we can assert that the real monetary supply on the macro level is determined by the amount of produced competitive domestic product. The monetary supply is distributed between subjects of the market on the grounds of their ability and desire to produce necessary products and services. At the same time, the sum of money, which is received by the subject of the market, is normalized on the basis of demand and social needs of the society. This fundamental rule can be formulated in such a way: every subject of the market needs and gets such sum of money, which he wants to transform in the products, services and work, which are competitive in the market and have social value. The norm of the equivalence and thesis, which follow from the rule, are valid up to the world standard. In the world market, money is distributed in favor of those countries, nations of which can produce competitive products and services, which is a cause of the affective use of resources. In such a way, money demonstrates us the realization and work of laws of nature in social sphere.

This desire and ability of people to produce competitive products, which is reflected in a pecuniary flow, is the index of wealth of a nation, which was described by Adam Smith. That is why in the market environment the natural way to wealth is the desire of a person to receive money on the basis of the equivalent exchange. In addition, this should be realized under the conditions of certain freedom and combine with an improved way of thinking, with spirituality, professional knowledge, with the development of love for work and of efforts to acquire knowledge and methods of its use.

In short, it is a question of «quality» of the population. In the judgment of the specialists, two groups of qualities determine the quality of the working potential of a country: the energy potential (or the capability for work, which includes the psychophysical potential and psychic health) and the intellectual potential, socio-psychological potential, which is determined by social activity of a person.

Thus, the monetary law of equivalence, which establishes the connections between capability and desire of a person or enterprise to produce products, services and to receive for those products equivalent sums of money, leads us not only outside the boundaries of financial science, but also outside the frame of the whole economic theory. The effective application of this law is impossible without the knowledge of the psychology, philosophy, mathematics and other sciences.

In economics the law of equivalence, which was formed on the basis of the adjacent sciences, acquires the great importance and is the essence of the quantitative theory of money. In comparison with this theory the law reflects deeper processes in economic science and society, since the meaning of the phrase «quantity of money – price of goods» is the derivative of «quantity of money – capability and desire of a person to get money».

In view of this, we can quote David Hume: «concerning money, it (the government) can be calm; it can, without fear and envy, rely on the usual course of humans' affairs, and if it pays attention to this subject, so it should do as much, as it is needed to influence on the population and its diligence» [12, p. 84]. Milton Friedman, characterizing the quantitative theory of money, noted, that this theory is, first of all, the theory of demand [6]. In his opinion, it logically follows from the definition of the money demand and, chiefly, from the ability and desire of a person to receive money and on this basis to create the normal money flow in the society.

The law of equivalence gives the opportunity to see deeper the essence of the problems in economics and put questions: how to assist the development of the abilities and desire of a person to produce products and services at the same time providing them with high paying capacity need? What economic instrument or mechanism can provide the solution of this problem?

The next law of money, which is based on the law of objectification and is closely connected with the law of equivalence, is the law of corticalization. The abstract nature of money, which gives the ability to represent different economical operations with the help of quantitative characteristics, gives us the possibility to evaluate these characteristics and to manage money effectively. The informational signals of a brain are the basis for controlling of a living organism, so does money, because its informational essence gives us the ability to manage the economical activity of a subject of the market. Money is the bearer of information, which allows us to normalize economic relations in the society.

The next law of money in this system is the law of movement, which says, that money performs its function, i.e. money is informally considered to be money on condition that it is in movement (exchange). The present point of view is understandable from the position of macrolevel. At the microlevel the unused financial resources lead to the loss of their value, which causes the application of the well-known principle in economics – the principle of change of the value of money with time.

George Simmel wrote: «There is no other striking example of absolutely dynamic character except of money. The meaning of money is in its ability of being transferred. The money, having stopped, is no longer considered money. In this case it loses its specific value and its meaning. The money is only the means of movement, in which everything, which is not able to move, disappear» [9, p. 325].

Conclusions and further researches directions. This is the general outline of the systemic approach to the investigation of the laws of money. The framework of the article does not allows us to examine all constituents of the system «the law – the principle, norm and standard», to consider all points of their contact. The results of the next investigation have to help to interpret the system of the laws of money and principles of its activity, which will be an important condition for the cognition and management of the economic processes. These results will not only widen the methodology in economics, but also will help to formulate its new basis.

References

1. Гальчинський А. С. Теорія грошей : навч.-метод. посіб. для студ. ун-тів / А. С. Гальчинський ; Міжнар. фонд «Відродження». – К. : Основи, 1996. – 413 с.
2. Маркс К. Капітал / К. Маркс. – М. : ИГ Лениздат, 2013. – 512 с.
3. Colin Campbell. Money, Banking, and Monetary Policy (The Dryden Press series in economics) / Campbell Colin, Campbell Rosemary G., Dolan Edwin G. – Harcourt School, 1987 – 640 p.

4. Martin Neil Baily. Macroeconomics, Financial Markets, and the International Sector (Irwin Series in Economics) 2 Sub Edition / Martin Neil Baily, Philip Friedman. – Irwin, 1995. – 579 p.
5. Хайек А. Ф. Частные деньги / А. Ф. Хайек. – М. : Ин-т нац. модели экономики, 1996. – 240 с.
6. Фридман М. Если бы деньги заговорили... / пер. с англ. – М. : Дело, 1998. – 160 с.
7. Бункина М. К. Макроэкономика : учебник / М. К. Бункина, А. М. Семенов, В. А. Семенов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Изд-во «Дело и Сервис», 2000. – 512 с.
8. Леонтьев В. Экономические эссе. Теории, исследования, факты и политика / В. Леонтьев ; пер. с англ. – М. : Политиздат, 1990. – 416 с.
9. Simmel G. The philosophy of money / G. Simmel. – New York, Taylor & Francis, 2011. – 640 p.
10. Friedman Milton, Friedman Rose. Free to Choose: A Personal Statement / Milton Friedman, Rose Friedman. – New York : Houghton Mifflin Harcourt, 1990. – 360 p.
11. Joseph Alois. Schumpeter Essays: On Entrepreneurs, Innovations, Business Cycles, and the Evolution of Capitalism / Alois Joseph. – Transaction Publishers, 2009. – 341 p.
12. Hume David. Political Essays / David Hume. – Cambridge: University Press, 1994. – 346 p.

Олександр Євтух. Закони грошей: системний фінансовий підхід. Спираючись на результати роботи економістів, філософів та психологів, можна вважати, що основний закон грошей – це закон об'єктивізації суб'єктивних економічних відносин. Його сутність визначається здатністю грошей об'єктивізувати відносини суб'єктів господарювання в процесі товаро-обмінних операцій.

У статті схарактеризовано закон еквівалентності, який дає можливість глибше побачити сутність основних проблем в економіці й вирішити питання щодо того, як сприяти розвитку можливостей і бажання людини виробляти товари й послуги при одночасному забезпеченні на них широкого попиту населення.

У статті розглянуто основний закон грошей, який названо законом руху. Він постулює: гроші можуть виконувати свою функцію, тобто неформально бути грошима, при умові, що вони знаходяться в русі (обміні).

Ключові слова: закони грошей, фінансова наука, закон еквівалентності, закон руху, закон об'єктивізації суб'єктивних економічних відносин.

Александр Евтух. Законы денег: системный финансовый подход. Основываясь на результатах работ экономистов, философов и психологов, можно считать, что основополагающим законом денег является закон объективизации субъективных экономических отношений. Его суть определяется способностью денег объективизировать отношения субъектов хозяйствования в процессе товарно-обменных операций.

В статье описан закон эквивалентности, который дает возможность глубже увидеть суть основных проблем в экономике и разрешить вопрос: как содействовать развитию способностей и стремлению человека производить товары и услуги при одновременном обеспечении на них широкого спроса населения.

В статье описан важнейший закон денег, который автором назван закон движения. Закон движения гласит: деньги могут выполнять свою функцию, то есть неформально являться деньгами, при условии, что они находятся в движении (обмене).

Ключевые слова: законы денег, финансовая наука, закон объективизации субъективных экономических отношений, закон эквивалентности, закон движения.

УДК 364.35

Ігор Грудзевич – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів та кредиту Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Софія Теслюк – аспірант кафедри фінансів та кредиту Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Обґрунтування доцільності впровадження недержавного пенсійного забезпечення

У статті проаналізовано складові частини пенсійної системи України після її реформування. Описано суть кожного з трьох рівнів пенсійної системи. Зазначено джерела формування коштів Пенсійного фонду України

© Грудзевич І., Теслюк С., 2016

як основного суб'єкта солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Наведено динаміку основних показників бюджету Пенсійного фонду України у 2010–2015 рр.

У роботі відображено співвідношення кількості працюючих до кількості пенсіонерів у розвинутих країнах світу, а також очікувану тривалість життя в Україні та деяких розвинутих державах світу.

Проаналізовано діяльність основних фінансових інститутів, які надають послуги у сфері НПЗ, а саме: недержавних пенсійних фондів, страхових організацій та банківських установ.

Ключові слова: пенсійна система, недержавне пенсійне забезпечення, недержавні пенсійні фонди, компанії зі страхування життя, солідарна система, дефіцит пенсійного фонду.

Постановка наукової проблеми та її значення. Нині пенсійна система України фактично функціонує на двох рівнях, а саме на рівні солідарної системи та системи недержавного пенсійного забезпечення. Оголошена пенсійна реформа (2004 р.) із запровадженням накопичувальної системи обов'язкового загальнодержавного пенсійного забезпечення внаслідок низки причин відкладається на невизначений термін. Саме тому подальший розвиток третього рівня добровільного накопичувального пенсійного страхування може служити ефективним чинником формування пенсійного забезпечення громадян.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблеми пенсійного забезпечення досліджували у своїх працях такі вчені, як Б. О. Зайчук, В. М. Опарін, В. М. Федосов, А. О. Надточій та ін. Зокрема, Е. М. Лібанова, В. Д. Яценко у своїх працях постійно наголошують на необхідності реформування пенсійної системи України. Сучасний стан, роль і перспективи недержавного пенсійного забезпечення є об'єктом уваги В. В. Зимовця, О. П. Ковалю, В. В. Корнєєва, Г. Є. Петрової, Г. М. Терещенко. Пенсійну реформу досліджено також у роботах таких зарубіжних учених і фахівців, як Г. МакТаггарт, В. Шосейко, В. Роїк. У наукових роботах цих дослідників висвітлено сутність пенсійного забезпечення на державному рівні, способи введення недержавного пенсійного забезпечення України. Водночас у цих розвідках недостатньо обґрунтовано саме питання доцільності впровадження недержавного пенсійного забезпечення України. Саме тому це питання потребує подальшого дослідження та аналізу.

Мета й завдання статті. Мета дослідження – проаналізувати необхідність запровадження третього рівня пенсійної системи в контексті розвантаження держбюджету та проаналізувати діяльність суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення, що провадять пенсійне забезпечення.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Пенсійна система України – сукупність створених в Україні правових, економічних й організаційних інститутів і норм, мета яких – надання громадянам матеріального забезпечення у вигляді пенсії. Пенсійну систему України в сучасному вигляді започатковано в січні 2004 р. (Закони України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [3] і «Про недержавне пенсійне забезпечення» [4]), вона містить у собі відносини з формування, призначення та виплати пенсій у трирівневій пенсійній системі. Система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів.

Перший – це солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (далі – солідарна система), що ґрунтується на засадах солідарності й субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбачених законодавством.

До джерел формування коштів Пенсійного фонду належать:

1) страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (крім тих, що спрямовуються до Накопичувального пенсійного фонду).

Із початку 2016 р. розмір страхових внесків складає для роботодавців 22 %, а також скасовано утримання єдиного внеску із заробітної плати працівників. Мінімальний розмір внеску для роботодавців із 01 січня 2016 р. по квітень складав 303,16 грн, із травня до листопада – 319,00 грн;

2) інвестиційний дохід, що утримується від інвестування резерву коштів для покриття дефіциту бюджету в майбутні періоди. Потрібно зауважити, що для Пенсійного фонду існує жорсткий перелік можливих джерел інвестування, а розмір інвестиційного доходу рідко перевищує темпи інфляції;

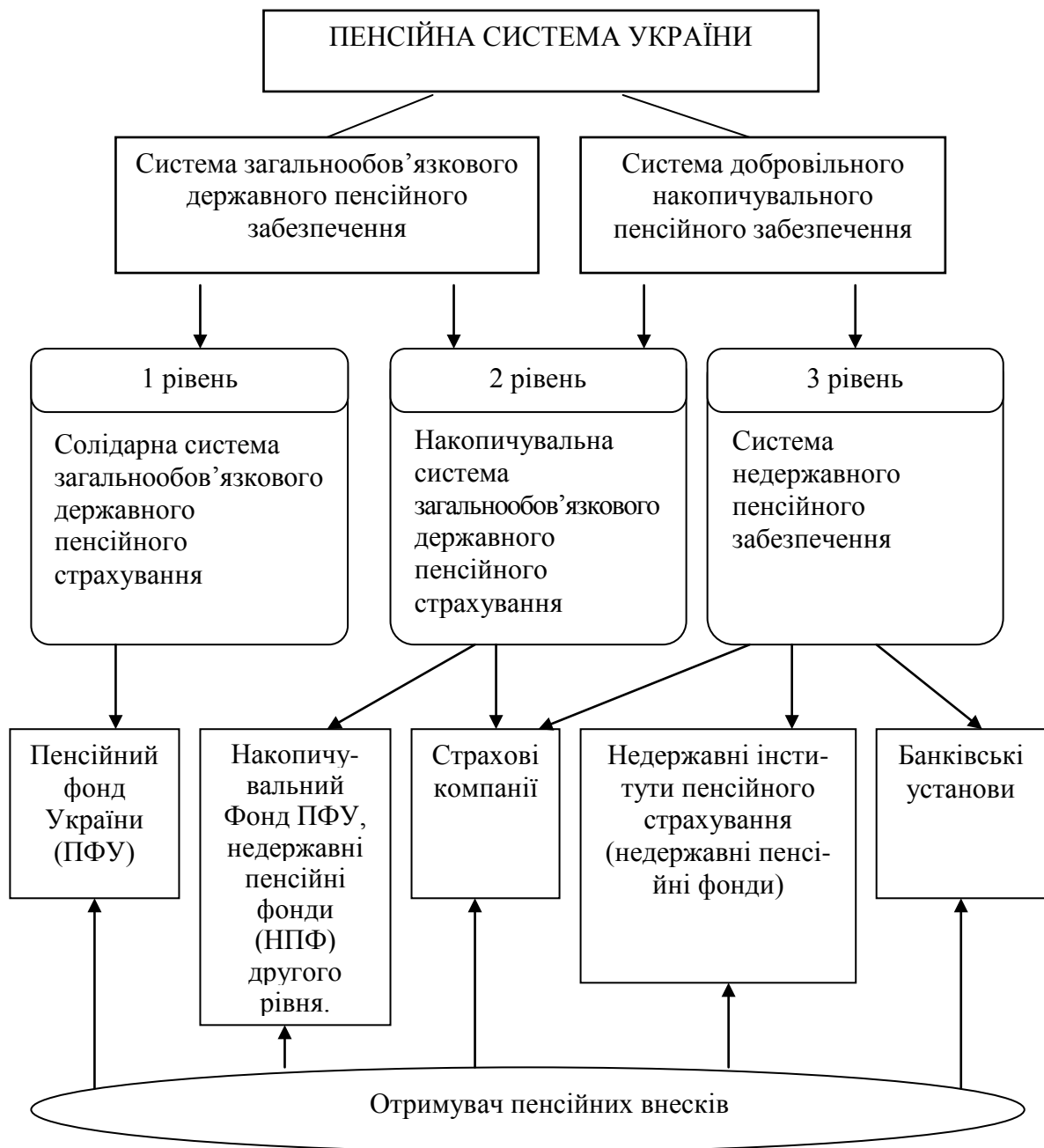
3) залучені кошти (державного бюджету та державних цільових фондів);

4) суми фінансових санкцій за порушення порядку нарахування, обчислення й сплати страхових внесків та використання коштів фонду;

5) благодійні внески юридичних і фізичних осіб;

6) добровільні внески;

7) інші надходження.

Рис 1. *Схема пенсійного забезпечення після проведення пенсійної реформи*

На сьогодні існує постійний дефіцит бюджету Пенсійного фонду України (далі – ПФУ) (табл. 1), який обслуговує солідарну систему пенсійного забезпечення та потребу його щорічного балансування за рахунок постійно зростаючих дотацій із Державного бюджету.

Отже, із наведених даних бачимо, що самостійно солідарна система не спроможна забезпечувати пенсійні виплати. Тому для зменшення навантаження на Державний бюджет України (дефіцит ПФУ фінансується з Державного бюджету України) упроваджено другий і третій рівні пенсійної системи.

Таблиця 1

Динаміка основних показників бюджету Пенсійного фонду України у 2010–2015 рр. [5]

Показник	2010	2011		2012		2013		2014		2015	
	млн грн	млн грн	щорічний приріст, %	млн грн	щорічний приріст, %	млн грн	щорічний приріст, %	млн грн	щорічний приріст, %	млн грн	щорічний приріст, %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Номинальний ВВП	1 082 569	1 316 600	21,6	1 408 889	7,0	1 454 931	3,3	1 566 728	7,7	1 979 458	26,3
Доходи ПФУ	183 565,2	197 553,6	7,6	222 631,8	12,7	250 539,3	12,54	241 871,7	-3,46	264 767,8	9,47
Видатки ПФУ	191 472,7	210 714,4	10,0	233 695,9	10,9	250 350,0	7,13	243 477,9	-2,75	265 667,8	9,1
Дефіцит бюджету ПФУ	26 596,0	17 755,1	-33,2	15 323,9	-13,7	21 763,8	42,0	14 683,2	-32,53	31 759,3	116,29

Потрібно зауважити, що, на нашу думку, дефіцит Пенсійного фонду України є результатом демографічної кризи в країні.

Під демографічною кризою маємо на увазі постійне погіршення вікової структури населення та несприятливу, із погляду формування пенсійних фондів, зміну показників демографічного навантаження або відношення кількості непрацездатних членів суспільства до кількості осіб працездатного віку. Ця тенденція характерна для більшості країн світу (табл. 2).

Таблиця 2

Співвідношення кількості працюючих до кількості пенсіонерів у розвинутих країнах світу (за даними ОЕСР) [6]

Країна світу	2010	2050
США	4,6	2,6
Мексика	8,6	2,5
Великобританія	3,6	2,4
Франція	3,5	1,9
Іспанія	3,7	1,5
Нідерланди	4,0	2,1
Італія	3,0	1,5
Данія	3,5	2,3
Німеччина	3,0	1,6
Греція	3,4	1,6
Туреччина	9,8	3,2
Японія	2,6	1,2
Австралія	4,4	2,3
Україна*	2,5	1,4

* – За розрахунками інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України.

Отже, на сьогодні існує тенденція до зростання кількості пенсіонерів, що є загальносвітовою. Ця тенденція не оминула й Україну, і саме тому для підвищення співвідношення між кількістю працюючих та пенсіонерів на чисельність пенсіонерів у 2011 р. піднято пенсійний вік.

Пенсійний вік для жінок підвищено до 60 років, страховий стаж – до 30 років для жінок і до 35 – для чоловіків. Пенсійний вік чоловіків-держслужбовців підвищено до 62 років. Установлено максимальний розмір пенсії на рівні 10 прожиткових мінімумів для осіб, які втратили працездатність (нині – 10 740 грн). Також Закон зменшив із 90 до 80 % заробітну плату для нарахування пенсій для держслужбовців.

Україна, за даними на 2015 р., посідає 92 місце за тривалістю життя (рис. 2) [10].

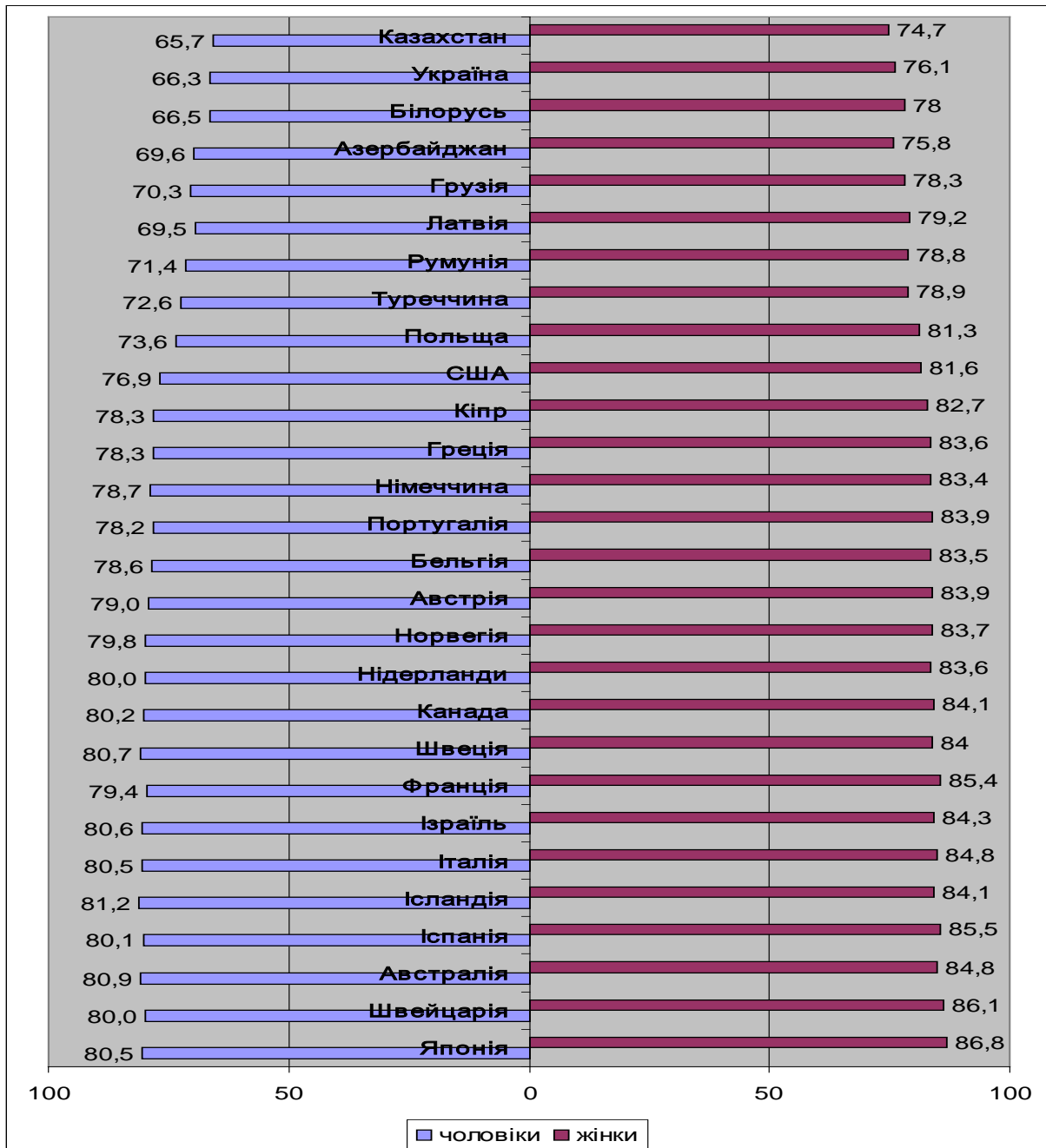

Рис 2. Очікувана тривалість життя в Україні та деяких розвинутих країнах світу за даними на 2015 р.

Отже, як бачимо з рис. 2, через низьку тривалість життя підняття пенсійного віку не є найкращим, але все ж це необхідний крок у реформуванні пенсійного забезпечення в Україні.

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування (далі – накопичувальна система пенсійного страхування), що ґрунтується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах – суб’єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення й здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій та одноразових виплат на умовах і в порядку, передбачених законодавством України.

Запровадження накопичувальної системи на сьогодні не можливе, адже в Законі України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», який є базовим щодо функціонування другого рівня, визначено, що внески почнуть сплачуватися на другий рівень із 01 січня того року, коли буде забезпечено бездефіцитність бюджету Пенсійного фонду України [4].

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що ґрунтується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їхніх об’єднань у формуванні пенсійних накопичень із метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах і в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

Система недержавного пенсійного забезпечення (НПЗ) почала функціонувати в Україні з 2004 р. відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [1]. Вона ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних і юридичних осіб у формуванні пенсійних накопичень із метою отримання учасниками цієї системи додаткових до загальнообов’язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат. Основними фінансовими інститутами, які надають послуги у сфері НПЗ, є недержавні пенсійні фонди (далі – НПФ), страхові організації й банківські установи.

Потрібно відзначити, що в Україні участь комерційних банків у недержавному пенсійному забезпеченні зводиться до зберігання пенсійних активів НПФ. Накопичувальні програми банків на сучасному етапі розвитку економіки не діють, оскільки банки не формують довготермінових пасивів, а суми депозитів обмежуються Фондом гарантування вкладів фізичних осіб. Щодо другого рівня пенсійного забезпечення, то банку відведено роль зберігача пенсійних активів [2, с. 103].

НПФ, акумулюючи грошові кошти юридичних і фізичних осіб у вигляді пенсійних внесків, зобов’язуються збільшити їх за допомогою інвестування в різноманітні фінансові інструменти. Водночас отриманий прибуток повинен зберегти купівельну спроможність пенсійних внесків на період накопичень і забезпечити приріст зарезервованих пенсійних коштів своїх учасників. Пік активності НПФ припав на 2004–2005 рр., що пов’язано з економічним зростанням, збільшенням реальних доходів населення та відносно високим рівнем довіри громадян до недержавних пенсійних фондів.

Так, станом на 31.03.2016 р. в Державному реєстрі фінансових установ містилась інформація про 69 НПФ та 23 адміністраторів НПФ [9].

Проаналізуємо динаміку розвитку ринку НПФ за допомогою основних показників їхньої діяльності (табл. 3) [9].

Таблиця 3

Динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	Темпи приросту, %	
				2014 р. / 2013 р.	2015 р. / 2014 р.
1	2			5	6
Кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	61,4	55,1	59,7	-10,3	8,3
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	840,6	833,7	836,7	-0,8	0,4
Загальна вартість активів НПФ, млн грн	2089,8	2469,2	1980,0	18,2	-19,8
Пенсійні внески, усього, млн грн	1587,5	1808,2	1886,8	13,9	4,3
у тому числі:					
• від фізичних осіб	66,5	71,4	80,3	7,4	12,5
• від фізичних осіб-підприємців	0,2	0,2	0,2	0,0	0,0
• від юридичних осіб	1520,5	1736,1	1806,3	14,2	4,0
Пенсійні виплати, млн грн	300,2	421,4	557,1	40,4	32,2

Закінчення таблиці 3

1	2	3	4	5	6
Кількість учасників, які отримали / отримують пенсійні виплати, тис. осіб	69,0	75,6	82,2	9,6	8,7
Сума інвестиційного доходу, млн грн	953,3	1 266,0	872,2	32,8	-31,1
Прибуток від інвестування активів недержавного пенсійного фонду, млн грн	818,0	1 095,0	657,0	33,9	-40,0
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн грн	135,3	171,0	215,2	26,4	25,8

Отже, як видно з даних таблиці 3, НПФ пережили незначну втрату учасників та кількості контрактів із пенсійного забезпечення. Але відбулося значне зменшення загальної вартості активів та інвестиційного доходу.

Іншим великим учасником системи НПЗ в Україні є компанії зі страхування життя. Проаналізуємо основні показники діяльності компаній зі страхування життя на пенсійному ринку України (табл. 4) [8]. Потрібно зауважити, що інформація, містить дані компаній, що провадять страхування життя в Україні та є членами Ліги страхових організацій України. Компанії, які беруть участь у проекті, на добровільних засадах надають свої дані для розміщення на сайті ЛСОУ.

Таблиця 4

Динаміка основних показників діяльності компаній зі страхування життя на пенсійному ринку

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	Темп приросту, %	
				2014 р. / 2013 р.	2015 р. / 2014 р.
1	2	3	4	5	6
Кількість договорів страхування, укладених протягом звітного періоду, штук	69 083	62 003	67 249	-10,25	8,46
Кількість застрахованих фізичних осіб, осіб	373 791	300 826	254 015	-19,53	-15,57
Страхові премії, тис. грн	884 023,5	789 657,2	717 818,7	-10,68	-9,1
Страхові виплати, тис. грн	102 050,3	151 411,9	345 356,9	48,36	128,09

Як бачимо з табл. 4, обсяги діяльності компаній зі страхування життя на пенсійному ринку також не є значними, а в останні роки ще й знизилася кількість застрахованих осіб та відбулося збільшення страхових виплат.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Становлення системи недержавного пенсійного страхування в Україні відбувається під впливом багатьох факторів, які стримують її розвиток. Основними з них є:

- низька інформованість громадян щодо пенсійної реформи (близько 40 % респондентів нічого не знають про особливості їх функціонування);
- невелика довіра громадян до фінансових інститутів (їм довіряють лише 5 % респондентів);
- низький розвиток фондового ринку;
- відсутність фінансової підтримки з боку держави;
- дуже низька зацікавленість більшості підприємців створювати корпоративні пенсійні фонди через великі відрахування до НПФ.

Саме усунення цих недоліків і може дозволити реформованій пенсійній системі України запрацювати повноцінно.

Джерела та література

1. Грудзевич І. Т. Недержавне пенсійне забезпечення: проблеми і перспективи [Електронний ресурс] / І. Т. Грудзевич // Вісник Одеського національного університету. Економіка. – 2013. – Т. 18. – Вип. 3(1). – С. 102–105. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vonu_econ_2013_18_3\(1\)_27.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vonu_econ_2013_18_3(1)_27.pdf)
2. Дерев'яно Н. Особливості страхування життя та недержавного пенсійного забезпечення [Електронний ресурс] / Н. Дерев'яно // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Економіка. – 2006. – № 81–82. – С. 18. – Режим доступу : http://papers.univ.kiev.ua/ekonomika/articles/Particularities_of_life_insurance_and_non_governmental_provision_of_pensions_14647.pdf
3. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» № 1058-IV від 9 липня 2003 р. // Голос України. — 2003. — 22 серп. — № 157 (3157).
4. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 лип. 2003 р. // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 47–48. – 372 с.
5. Офіційний сайт Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pfu.gov.ua>
6. Офіційний сайт Організації економічного співробітництва та розвитку ОЕСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/pensions/public-pensions/>
7. Статистична інформація Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
8. Статистична інформація ЛСОУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uainsur.com/>
9. Статистична інформація Нацфінпослуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nfp.gov.ua/>
10. Life expectancy Data by country. World Health Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://apps.who.int/gho/data/node.main.688?lang=en>

Игорь Грудзевич, София Теслюк. Обоснование целесообразности внедрения негосударственного пенсионного обеспечения. В статье анализируются составляющие пенсионной системы после ее реформирования. Описана суть каждого из трех уровней пенсионной системы. Указаны источники формирования средств Пенсионного фонда Украины как основного субъекта солидарной системы общеобязательного государственного пенсионного страхования.

Приведена динамика основных показателей бюджета Пенсионного фонда Украины в 2010–2015 гг. В работе отмечается, что дефицит Пенсионного фонда Украины является результатом демографического кризиса в стране. Под демографическим кризисом понимаются постоянное ухудшение возрастной структуры населения и неблагоприятное, с точки зрения формирования пенсионных фондов, изменение показателей демографической нагрузки. Данная тенденция характерна для большинства стран мира. В работе отражается соотношение количества работающих к количеству пенсионеров в развитых странах мира, а также ожидаемая продолжительность жизни в Украине и некоторых развитых странах мира.

Осуществлен анализ деятельности основных финансовых институтов, которые оказывают услуги в сфере НПО, а именно: негосударственных пенсионных фондов, страховых организаций и банковских учреждений.

Ключевые слова: пенсионная система, негосударственное пенсионное обеспечение, негосударственные пенсионные фонды, компании страхования жизни, солидарная система, дефицит пенсионного фонда.

Igor Hrudzevych, Sofia Tesliuk. Feasibility Introduction of Private Pensions. The components of the pension system of Ukraine after the reform are analyzed in the article. The essence of each of the three levels of the pension system is described. The sources of costs formation of the Pension Fund of Ukraine as the main subject of the solidarity system of the obligatory for all state pension insurance are pointed out.

A dynamics of the main indicators of the budget of the Pension Fund of Ukraine in 2010–2015 is adduced. In the article it is noted that the deficit of the Pension Fund of Ukraine is the result of the demographic crisis in the country. The demographic crisis means continuous deterioration of the age structure of the population and unfavorable, in terms of formation of the pension funds, changing of the indicators of the demographic loading. This trend is typical for most countries of the world. The correlation of the number of workers to the number of retirees in developed countries, the expected lifetime in Ukraine and some developed countries are shown in the article.

The analysis of the activity of the major financial institutions that provide services in the sphere of the private pension provision, namely private pension funds, insurance organizations and banking institutions are carried out.

Key words: pension system, private pension provision, private pension funds, life insurance companies, solidarity system, deficit of pension fund.

РОЗДІЛ VI

Бухгалтерський облік, аналіз, статистика та математичні методи й інформаційні технології в економіці

УДК 657.633.5:351.863

Марія Шигун – доктор економічних наук, професор кафедри обліку підприємницької діяльності ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Структура та об'єкти внутрішнього контролю як складника системи економічної безпеки підприємства

Обґрунтовано зміни в структурі системи внутрішнього контролю з урахуванням її участі в процесах забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання. Розглянуто можливі обмеження внутрішнього контролю, пов'язані з проявом відповідних видів ризику, розширено вимоги до фахівців служби внутрішнього контролю для їхньої роботи з ризиками діяльності. Визначено коло об'єктів внутрішнього контролю як складової частини системи економічної безпеки підприємства.

Ключові слова: економічна безпека, безпека діяльності підприємства, внутрішній контроль, суб'єкти внутрішнього контролю, об'єкти внутрішнього контролю.

Постановка наукової проблеми та її значення. Ефективне управління діяльністю суб'єкта господарювання вимагає належного виконання відповідних функцій управління, серед яких важливе місце займає контроль. Служба внутрішнього контролю – обов'язковий складник механізму управління підприємством, оскільки його роль передбачає виявлення відхилень у стані об'єкта управління від поставлених управлінських завдань.

У сучасних умовах ведення господарської діяльності супроводжується виникненням різних ризиків, серед яких – загроза підвищеного ризику недоотримання очікуваного прибутку, втрати активів (фізичних або їхньої ринкової вартості), зниження обсягів продажу внаслідок розвитку діяльності конкурентів тощо. Ефективне прийняття управлінських рішень неможливе без належної оцінки та врахування таких ризиків, як політичний, економічний, фінансовий, валютний, технічний, технологічний, соціальний та ін. Основну роль в оцінці й виявленні ризиків, їх попередженні відіграє підрозділ економічної безпеки, проте природа ризиків настільки різноманітна, що процес виявлення ризиків потребує залучення фахівців інших підрозділів підприємства.

Зокрема, якісну допомогу в процесі виявлення ризиків може забезпечити служба внутрішнього контролю підприємства, яка об'єднує фахівців різних професійних напрямів і повинна долучатися до роботи з ризиками спільно з підрозділом економічної безпеки. У зв'язку з цим завдання служби внутрішнього контролю повинні розширюватися й доповнюватися такими, як виявлення та попередження економічних й інших видів ризиків, визначення їх причин та участь в усуненні негативних наслідків прояву ризиків. Для ефективного виконання службою внутрішнього контролю своїх завдань потрібно переглянути коло об'єктів контролю з урахуванням залучення цієї служби до загальної системи економічної безпеки суб'єкта господарювання.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Розвиток і функціонування системи внутрішнього контролю становить предмет досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких – О. Акентьєва [1] та С. Сміян [2], Б. І. Валуєв [7], Ю. В. Великий і Т. О. Крючковська [5, с. 6–8], Л. В. Дікань, Н. В. Шульга [6], В. Ф. Максимова [8], У. О. Марчук [9; 10, с. 89–93], Л. В. Нападовська [12], Л. В. Сотникова [18], Г. А. Соловйов [17], Л. О. Сухарева [19], В. О. Шевчук [21]. Автори вивчають загальні засади внутрішнього контролю, розкривають його правові аспекти, визначають теоретичні та методологічні складові контролю, його місце в системі управління підприємством.

У працях М. В. Борисенко [3], В. В. Бурцева [4], В. П. Пантелєєва [14], С. М. Петренко [15] розкрито організаційно-методичні засади внутрішнього контролю, Л. А. Сухаревої [19], Д. Хана [20] – розвиток контролінгу. Проблема визначення об'єктів внутрішнього контролю аналізує С. М. Петренко [16].

Основну орієнтацію наведених вище наукових досліджень зосереджено на системі контролю, що створюється на промисловому підприємстві й має техніко-технологічне спрямування, забезпечує перевірку даних бухгалтерського обліку та фінансової звітності для внутрішніх управлінських цілей. Водночас науковці обходять питання визначення місця внутрішнього контролю в системі економічної безпеки підприємства, не розкривають логічної у зв'язку з цим зміни його ролі, завдань, функцій, предмета та об'єктів. В умовах, коли господарська діяльність ведеться під впливом ризиків, підприємства повинні створювати систему економічної безпеки з обов'язковим залученням до неї фахівців служби внутрішнього контролю.

Мета й завдання статті – розглянути зміни в структурі системи внутрішнього контролю з урахуванням її участі в процесах забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання, визначити коло об'єктів внутрішнього контролю як складової частини системи економічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Система внутрішнього контролю – важливий елемент господарського механізму. Для виконання покладених на неї функцій повинні використовуватися найновіші досягнення теорії й практики управління, планування, обліку, аналізу, контролю, інформаційно-комунікаційних технологій. Залучення служби внутрішнього контролю до системи економічної безпеки підприємства вимагає перегляду її структури та уточнення складових частин з урахуванням впливу різних видів ризиків на господарську діяльність.

Структуру системи внутрішнього контролю розглянуто в сучасній теорії аудиту як самостійний об'єкт, що може підлягати вивченню й оцінці з погляду її ефективності. Загальноприйнятою на сьогодні є структура системи внутрішнього контролю в складі таких елементів, як середовище контролю, облікова система, контрольні елементи або процедури. Міжнародні стандарти аудиту поділяють систему внутрішнього контролю на п'ять елементів: середовище контролю, процес оцінки ризиків суб'єкта господарювання, інформаційна система, уключаючи пов'язані бізнес-процеси та повідомлення інформації, заходи контролю, моніторинг заходів контролю [11, МСА315, Д51].

Середовище контролю охоплює функції управлінського персоналу та інших відповідальних осіб щодо створення системи контролю на підприємстві й забезпечення умов її функціонування [11, МСА315, Д69].

Середовище контролю поєднує процедури, дії та заходи, які відображають загальну політику керівництва підприємства щодо організації ефективної системи внутрішнього контролю. Основними елементами, що визначають середовище контролю, є принципи управління, організаційна структура суб'єкта господарювання, характер розподілу повноважень і відповідальності, управлінські методи контролю, кадрова політика тощо. Прояв економічних ризиків щодо цього елемента системи внутрішнього контролю обумовлено загрозами з боку недостатньо кваліфікованого та безвідповідального персоналу, що займає ключові управлінські, технічні, технологічні, контрольні, облікові, фінансові й інші позиції. Відповідно, кадрові та соціальні ризики повинні включатися до кола об'єктів контролю для цілей безпеки діяльності.

Елементи **середовища контролю** можуть уключати [11, МСА315, Д70]:

а) *повідомлення інформації та забезпечення дотримання професійної чесності й етичних цінностей* – впливають на ефективність розробки, адміністрування та моніторингу заходів контролю;

б) *прихильність до компетентності* – урахування управлінським персоналом рівня компетентності для певних посад та необхідних навичок і знань;

в) *участь осіб, котрі наділені найвищими повноваженнями*. Ознаки таких осіб – незалежність від управлінського персоналу; досвід і статус; ступінь участі та отримуваної інформації, а також ретельний розгляд діяльності; прийнятність дій, уключаючи міру, якою порушуються та відпрацьовуються з управлінським персоналом складні питання, а також взаємодія з внутрішніми й зовнішніми аудиторами;

г) *філософія та стиль роботи управлінського персоналу*, що включають такі характеристики управлінського персоналу: підхід до прийняття та управління бізнес-ризиками; дії стосовно фінансової звітності; ставлення до обробки й обліку інформації та персоналу бухгалтерії;

ґ) *організаційна структура* – база, у межах якої плануються, виконуються, контролюються й перевіряються дії суб'єкта господарювання щодо досягнення своїх цілей;

д) *надання повноважень і відповідальності* (уключають способи надання повноважень і відповідальності за операційну діяльність і те, як установлюються ієрархічні відносини щодо звітування та надання дозволів);

е) *кадрова політика й практика* – політика та практика, що стосуються найму, профорієнтації, професійної підготовки, оцінки, консультування, просування по службі, компенсації й виправних дій;

Ризики суб'єкта господарювання означають наявність зовнішніх та внутрішніх подій, операцій або обставин, які можуть негативно впливати на здатність суб'єкта господарювання ініціювати, реєструвати, обробляти й розкривати у звітах фінансові дані, що відповідають твердженням управлінського персоналу у фінансовій звітності [11, МСА315, додаток 1, п. 4]. Як бачимо, стандарти аудиту прямо вказують на необхідність виокремлення ризиків у діяльності суб'єкта для їх оцінки та вивчення. Зокрема, ризики можуть виникати або змінюватися внаслідок таких обставин: зміни в регуляторному або операційному середовищі, новий персонал, нові або модернізовані інформаційні системи, швидке зростання й розширення діяльності, упровадження нових технологій у виробничі процеси або інформаційні системи, нові бізнес-моделі, продукти або види діяльності, корпоративна реструктуризація, розширення закордонної діяльності, нові стандарти бухгалтерського обліку.

Інформаційна система суб'єкта господарювання складається з інфраструктури (фізичні та апаратні компоненти), програмного забезпечення, людей, процедур і даних [11, МСА315, додаток 1, п. 5]. Саме цей складник більшість авторів розглядає як центральний об'єкт внутрішнього контролю. Для цілей внутрішнього контролю інформаційну систему оцінюють із погляду забезпечення складання достовірної фінансової звітності. Якість інформації, генерованої системою, впливає на здатність управлінського персоналу приймати ефективні рішення.

Безперечно, ефективно діюча інформаційна система забезпечує достовірність потоків даних, що використовуються керівниками різних рівнів управління для прийняття рішень. Належна якість інформаційної системи – запорука здійснення своєчасного управлінського контролю, забезпечення збереженості активів, представлення достовірної звітності й відповідності діяльності чинному законодавству.

Повідомлення інформації означає використання надійних способів і форм передачі внутрішньої інформації (розпорядчої, наказової, нормативної методичної тощо), у тому числі електронними засобами зв'язку. У частині забезпечення безпеки передачі даних на підприємстві повинні запроваджуватися спеціальні засоби технічного, програмного й правового характеру, які є об'єктом діяльності підрозділу економічної безпеки.

Заходи контролю як складові частини внутрішнього контролю – це політики та процедури, які дають змогу забезпечити виконання рішень управлінського персоналу [11, МСА315, Д88]. Прикладами конкретних заходів контролю є такі, як надання дозволів; огляд результатів; обробка інформації; фізичні заходи контролю; розподіл обов'язків.

Засоби або процедури контролю забезпечують його практичне проведення, вони різноманітні й визначаються специфікою діяльності підприємства. Високий рівень кваліфікації внутрішнього контролера дає йому змогу вибирати найбільш адекватні та ефективні засоби контролю в кожній господарській ситуації, які сприяють виявленню найбільш суттєвих впливів економічного ризику.

Високий рівень професійності заходів внутрішнього контролю, який здійснюється як обліковим персоналом, фахівцями відділу внутрішнього контролю, так і управлінським персоналом, визначає якість функціонування інформаційної системи суб'єкта господарювання. Основний акцент контролю зосереджено на процедурах документальної перевірки господарських операцій на предмет їхньої економічної доцільності, законності, правильного документального оформлення, ефективності. Такий контроль проводиться до моменту здійснення операцій з обов'язковою оцінкою економічних ризиків або перед їх завершенням на підставі бухгалтерських документів, а також з обов'язковою перевіркою правильності їх відображення в бухгалтерському обліку й звітності підприємства.

Водночас засоби контролю потрібно розглядати в широкому розумінні. Це технічні засоби у вигляді приміщень, наборів вимірювальних, контрольних приладів й інструментів, інформаційно-комунікаційних систем і систем обробки інформації; фінансові засоби (зарплата, система надбавок та штрафів); методи, прийоми й процедури контролю (тести, обстеження, інвентаризація, опитування, спостереження, аналіз, звірка та ін.).

Також однією з важливих складових частин засобів внутрішнього контролю є база показників, що включає нормативні, статистичні, довідкові дані, планові, прогностичні показники, галузеві значення. У якості організаційних засобів повинно розроблятися Положення про службу внутрішнього контролю з розкриттям мети й завдань, функцій цієї служби, описом порядку взаємозв'язку та взаємодії між підрозділами й відділами підприємства, порядку обміну інформацією. До групи засобів і забезпечень системи внутрішнього контролю потрібно також віднести робочу документацію, яка має бути розроблена з урахуванням особливостей діяльності підприємства й сфери дії економічних ризиків, які повинні контролюватися найперше.

Серед засобів контролю, які забезпечують ефективність дії системи економічної безпеки підприємства, можна виокремити такі:

- адекватний розподіл обов'язків щодо здійснення контролю господарських операцій та виявлення основних видів ризиків діяльності;
- компетентність персоналу, що задіяний у роботі служби внутрішнього контролю, бухгалтерії, підрозділу економічної безпеки, юридичного відділу, інших фінансово-економічних служб;
- застосування ефективного порядку санкціонування господарських операцій з обов'язковим підписом розпорядчих документів керівником чи уповноваженими особами;
- обов'язкове ведення бухгалтерського обліку й складання різних видів звітності підприємства з дотриманням правил відображення операцій на рахунках обліку відповідно до часу проведення операцій (для забезпечення необхідною інформацією керівників різних рівнів, уникнення економічних та інформаційних ризиків);
- установлення й контроль прав доступу до облікових записів, обмеження несанкціонованого доступу до системи документообігу та бухгалтерського обліку (забезпечує уникнення ризику втрати інформації або її перекручення);
- здійснення контролю з боку головного бухгалтера за обліковими ділянками (дає змогу знизити інформаційних ризик і підвищує достовірність облікових та звітних даних);
- проведення перевірок здійснення документообігу на підприємстві, забезпечення реєстрації, обліку, брошурування документів, їх зберігання й архівування (для забезпечення належного зберігання конфіденційної інформації, уникнення інформаційних ризиків);
- проведення періодичних зустрічних перевірок розрахунків із дебіторами й кредиторами (дає змогу уникнути договірних, фінансових, кредитних, валютних ризиків);
- періодичне проведення фактичного контролю наявності та стану активів і зобов'язань підприємства, установлення відповідності зафіксованих у бухгалтерському обліку й фактично наявних активів і зобов'язань;
- виявлення причин суттєвих відхилень в облікових та фактичних даних, усунення таких причин і їх попередження в майбутньому (сприяє уникненню економічних ризиків, кадрових та професійних ризиків).

Моніторинг заходів контролю як складова частина внутрішнього контролю визначає процес оцінки ефективності функціонування внутрішнього контролю в часі [11, МСА315, Д98]. Цей процес передбачає своєчасну оцінку ефективності заходів контролю й виконання необхідних виправних дій. Управлінський персонал здійснює моніторинг заходів контролю через постійні дії, окремі оцінки або їх поєднання, регулярні дії з управління та нагляду.

Для забезпечення ефективного функціонування середовища внутрішнього контролю в системі економічної безпеки підприємства, обов'язково враховуються та запроваджуються такі обмеження внутрішнього контролю, що пов'язані з проявом відповідних видів ризику:

- економічна вимога, щоб витрати на створення служби контролю й здійснення контрольних заходів були меншими від тих економічних вигод, які дає застосування таких заходів (економічний ризик);
- засоби контролю переважно орієнтуються на виявлення небажаних (неефективних, невідповідних) господарських операцій (підприємницький ризик);
- урахування в процедурах контролю того, що людині властиво робити помилки внаслідок недбалості, неухважності, нерозуміння законодавства чи внутрішніх розпоряджень, неправильних суджень (кадровий і соціальний ризик);
- існування можливості навмисного порушення законодавства чи внутрішніх розпорядних документів у результаті змови співробітників підприємства з іншими співробітниками або з третіми особами (кадровий і соціальний ризик);
- імовірність порушення принципів контролю ухилення від застосування процедур контролю з боку керівництва підприємства (управлінський ризик);
- можливість істотних змін умов ведення господарської діяльності, у результаті чого прийняті контрольні процедури можуть ставати неефективними й повинні періодично переглядатися (політичний, економічний ризику).

Розглянуті вище складові частини системи внутрішнього контролю, що визначають її структуру, свідчать про високу увагу, яка приділяється стандартами виявленню та оцінці ризиків діяльності. Відповідно, можливий вплив ризиків повинен ураховуватися при застосуванні системного підходу до створення ефективної служби внутрішнього контролю суб'єкта господарювання, визначенні кола суб'єктів, об'єктів контролю, організаційного й інших видів забезпечень, виборі методичного інструментарію контролю.

Об'єкти внутрішнього контролю включають широкий набір явищ, процесів, майна, зобов'язань й у кожному конкретному випадку суб'єктом контролю обираються найбільш важливі з погляду забезпечення економічної безпеки діяльності. Зокрема, це можуть бути активи, зобов'язання, капітал, резерви, усі види господарських операцій (заготівля, постачання, виробництво, збут, інвестування, інноваційні розробки, отримання та надання послуг тощо). Також об'єктами контролю можуть бути дії й діяльність фахівців підприємства, центри відповідальності за витратами, прибутком, фінансовими вкладеннями, доходами тощо.

Оскільки коло об'єктів внутрішнього контролю є досить широким, із погляду економічних ризиків потрібно аналізувати об'єкти на трьох рівнях: 1) рівень підприємства, що відображає контроль системи й, відповідно, охоплює всі ризики загальноекономічного характеру, що можуть впливати на діяльність підприємства в цілому; 2) рівень підрозділів і служб, який відображає контроль підсистем і пов'язаний з оцінкою ризиків, що проявляються в діяльності структурних одиниць суб'єкта господарювання; 3) рівень окремих операцій (відображає контроль елементів та виконується під час, а також до й після здійснення господарських операцій підприємства, пов'язаний із проявом конкретних видів економічного ризику, техніко-технологічних ризиків, соціальних та інших видів ризику) (рис. 1). Послідовне виконання контрольних процедур під час кожної господарської операції на рівні функціонування підрозділів підприємства, а також контроль вищого керівництва забезпечують виявлення всіх типів ризиків, що можуть створювати загрози безпечної діяльності підприємства.

Окрім розширення системи об'єктів внутрішнього контролю під впливом завдань забезпечення економічної безпеки діяльності, не варто забувати, що високу питому вагу в діяльності суб'єкта господарювання становлять кадрові та соціальні ризики. Гарантією захисту суб'єкта господарювання від прояву таких типів ризику є обов'язкова перевірка рівня кваліфікації, професійних і соціальних

якостей, психологічних особливостей фахівця при прийнятті його на роботу. Водночас для якісного виконання функцій контролю та виявлення ризиків контролери також повинні володіти спеціальними знаннями й високим рівнем кваліфікації для роботи з різними типами ризиків. Відповідно, при формуванні служби внутрішнього контролю до його фахівців потрібно висувати такі вимоги:

- 1) наявність знань у галузі теорії та практики контролю, бухгалтерського обліку, аналізу, управління, оцінки економічних і техніко-технологічних ризиків;
- 2) наявність кваліфікаційного рівня, що підтверджується практичним досвідом роботи у сфері бухгалтерського обліку, контролю, аудиту, аналізу, управління, виявлення й усунення економічних ризиків;
- 3) наявність особистісних характеристик, що визначають аналітичний розум, критичне мислення, уміння виявляти причини проблем діяльності, розпізнавати ризики та загрози економічної діяльності.

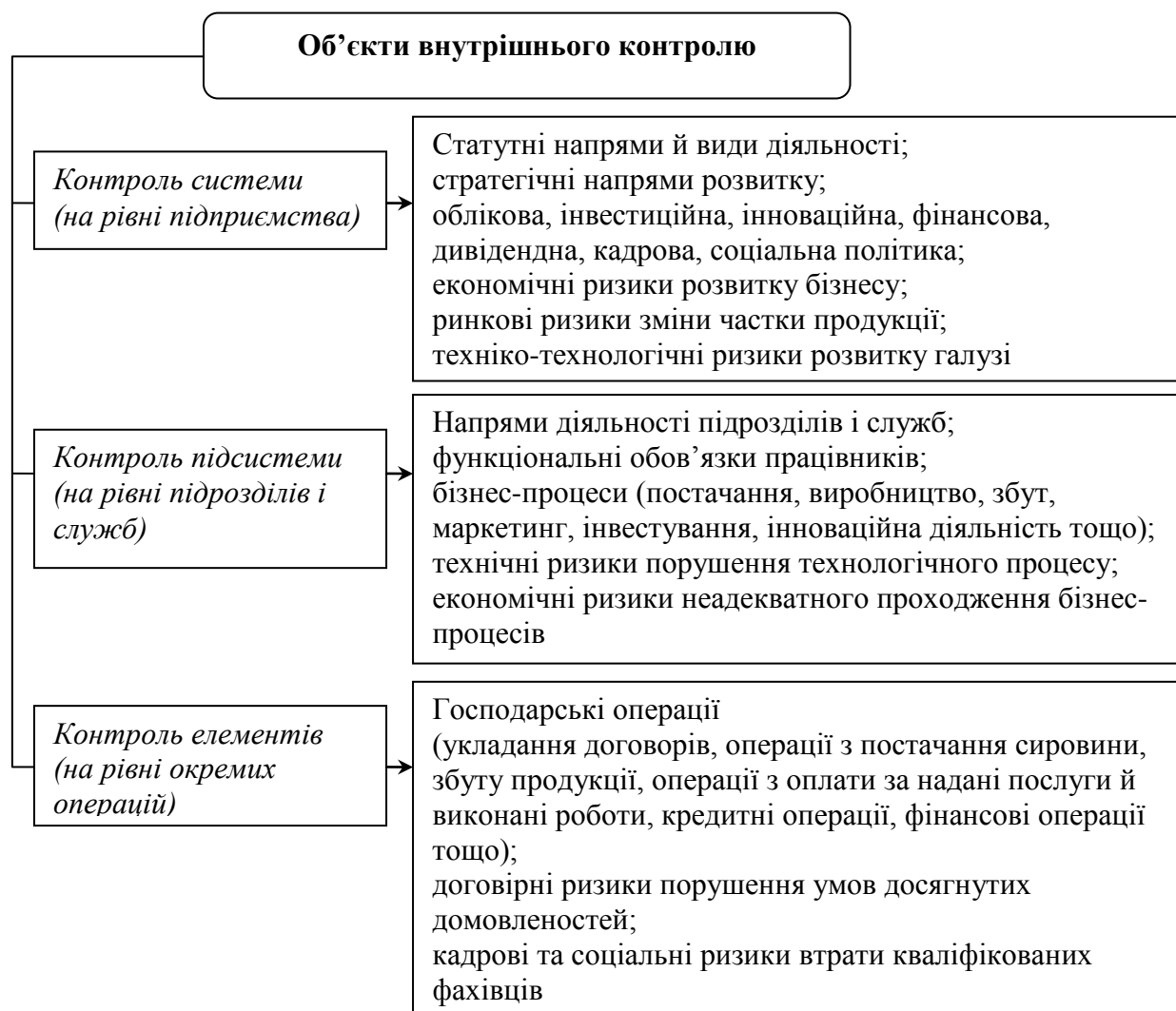

Рис. 1. Об'єкти внутрішнього контролю в системі економічної безпеки суб'єкта господарювання

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Без належно організованого та якісного внутрішнього контролю неможливе ефективне управління діяльністю суб'єкта господарювання. Служба внутрішнього контролю об'єднує фахівців різних професійних напрямів і повинна

долучатися до процесу виявлення й попередження ризиків діяльності, працювати спільно з підрозділом економічної безпеки підприємства.

У структурі системи внутрішнього контролю повинні виділятися відповідні складники, що забезпечують роботу контролерів щодо виявлення та оцінки ризиків діяльності суб'єкта господарювання. Для належного здійснення контролю відповідних груп об'єктів повинні застосовуватися засоби контролю, обмеження внутрішнього контролю, що пов'язані з проявом відповідних видів ризику, і спеціальні знання, які забезпечують найбільшу ефективність дії системи економічної безпеки підприємства. Відповідно, при формуванні служби внутрішнього контролю до його фахівців потрібно висувати відповідні вимоги для роботи з різними типами ризиків.

З урахуванням залучення служби внутрішнього контролю до загальної системи економічної безпеки суб'єкта господарювання об'єкти внутрішнього контролю щодо економічних ризиків потрібно розглядати на трьох рівнях: 1) рівні підприємства; 2) рівні підрозділів і служб; 3) рівні окремих операцій. На кожному із них виявляються відповідні типи ризиків – підприємницькі, економічні, політичні, кадрові, техніко-технологічні, соціальні та інші види ризику. Послідовне виконання контрольних процедур під час виконання кожної господарської операції, на рівні функціонування підрозділів підприємства, а також контроль вищого керівництва забезпечують виявлення всіх типів ризиків, що можуть створювати загрози безпечній діяльності підприємства.

Джерела та література

1. Акентьєва О. Б. Підвищення економічної ефективності системи внутрішнього контролю підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01/ О. Б. Акентьєва ; Ін-т економіки промисловості НАН України. – Донецьк, 2006. – 20 с.
2. Акентьєва О. Роль внутрішнього контролю в діяльності підприємства в умовах кризи / О. Акентьєва, С. Сміян // Донецький державний університет управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/4_SWMN_2010/Economics/58660.doc.htm
3. Борисенко М. В. Організація і методика внутрішнього контролю на підприємствах : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09 / М. В. Борисенко ; Київський нац.-торг.-екон. ун-т. – К., 2008. – 21 с.
4. Бурцев В. В. Организация системы внутреннего контроля коммерческой организации / В. В. Бурцев. – М. : Экзамен, 2000. – 320 с.
5. Великий Ю. В. Внутрішній контроль і аудит в сучасних умовах / Ю. В. Великий, Т. О. Крючковська // Журнал «Агросвіт». – № 1. – 2014. – С. 6–8.
6. Дікань Л. В., Шульга Н. В. Внутрішній контроль / Л. В. Дікань, Н. В. Шульга. – Х. : ХНЕУ, 2005. – 60 с.
7. Контроль в системе внутрихозяйственного хозрасчета / Б. И. Валуев [и др.]. – М. : Финансы и статистика, 1987. – 239 с.
8. Максимова В. Ф. Внутрішній контроль економічної діяльності промислового підприємства – системний підхід до розвитку : монографія / В. Ф. Максимова. – К. : АВРІО, 2005. – 264 с.
9. Марчук У. О. Правова регламентація внутрішньогосподарського контролю на сільськогосподарських підприємствах / Ульяна Олександрівна Марчук // Економічний форум. – 2012. – № 3. – 467 с.
10. Марчук У. О. Сутність внутрішньогосподарського контролю: теоретичні засади та наукові підходи / Ульяна Олександрівна Марчук // Облік і фінанси АПК. – 2011. – №4 (54). – 176 с. – С. 89–93.
11. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг / Вид. 2014 р. – Ч. 1. – К. : МФБ, АПУ. – 2015. – 986 с.
12. Нападовська Л. В. Внутрішньогосподарський контроль в ринковій економіці : монографія / Л. В. Нападовська. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2000. – 224 с.
13. Облік, контроль і аналіз у міжнародному бізнесі: управлінський аспект : монографія / під заг. ред. проф. Л. О. Сухаревої. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2005. – 213 с.
14. Пантелеев В. П. Внутрішньогосподарський контроль: методологія та організація : монографія / В. П. Пантелеев ; Держ. академія статистики, обліку та аудиту. – К. : Ін-формат.-аналіт. агентство, 2008. – 491 с.
15. Петренко С. М. Інформаційне забезпечення внутрішнього контролю господарських систем : монографія / С. М. Петренко. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2007. – 290 с.
16. Петренко С. М. Система об'єктів внутрішнього контролю / С. М. Петренко // Економіка. Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.stationline.org.ua/index.php/ekonom/60/8159-sistema-ob-yektiv-vnutrishnogo-kontrolyu.html>
17. Соловьев Г. А. Экономический контроль в системе управления / Г. А. Соловьев. – М. : Финансы и статистика, 1986. – 190 с.

18. Сотникова Л. В. Внутренний контроль и аудит : учебник / Л. В. Сотникова. – М. : Фин-статинформ, 2000. – 239 с.
19. Сухарева Л. А. Контроллинг – основа управления бизнесом / Л. А. Сухарева. – Донецк : НОРД комп'ютер, 2000. – 210 с.
20. Хан Д. Планирование и контроль: концепция контроллинга / Д. Хан ; перевод с нем. под. ред. и с предисл. А. А. Турчака, Л. Г. Головача, М. Л. Лукашевича. – М. : Финансы и статистика, 1997. – 800 с.
21. Шевчук В. О. Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою (проблеми теорії, організації, методології) : монографія / В. О. Шевчук. – К. : КДТЕУ, 1998. – 371 с.

Мария Шигун. Структура и объекты внутреннего контроля как составляющей системы экономической безопасности предприятия. Обоснованы изменения в структуре системы внутреннего контроля на основе ее участия в процессах обеспечения экономической безопасности предприятия. Выявлены ограничения внутреннего контроля, связанные с проявлением соответствующих видов риска, расширены требования к специалистам службы внутреннего контроля, отражающие их работу с рисками деятельности. Определен круг объектов внутреннего контроля как составляющей системы экономической безопасности предприятия: 1) на уровне предприятия (характеризует контроль системы и, соответственно, охватывает все риски общеэкономического характера, которые могут влиять на деятельность предприятия в целом); 2) на уровне подразделений и служб (отражает контроль подсистем и связан с оценкой рисков, проявляющихся в деятельности структурных единиц предприятия); 3) на уровне отдельных операций (отражает контроль элементов и выполняется во время, до и после совершения хозяйственных операций, связан с проявлением конкретных видов экономического риска, технико-технологических рисков, социальных и других видов риска).

Ключевые слова: экономическая безопасность, безопасность деятельности предприятия, внутренний контроль, субъекты внутреннего контроля, объекты внутреннего контроля.

Mariya Shygun. The Structure and Objects of Internal Control as a Component of Economic Security of Enterprise. Substantiated changes in the structure of the internal control system, given its participation in the processes of economic security of enterprise. Identified possible limitations of internal control system related to the expression of the relevant types of risk, expanded requirements for professionals of internal control for their work with risk of activity. Range of objects of internal control system defined as a component of economic security of enterprise: 1) at the enterprise level (display control of the system and therefore covers all of general nature risks, which may affect on the activity of the enterprise as a whole); 2) at the level of departments and services (displays control of subsystems and associated with the assessment of the risks that occur in the structural units of the enterprise); 3) the level of individual transactions (displays control of elements and implemented during, before and after the business operations associated with the expression of specific types of economic risk, technical, technological risks, social and other risks).

Key words: economic security, security of enterprise's activity, internal control, internal control subjects, internal control objects.

УДК 657.633:631.15

Катерина Мельник – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Оперативний контроль на сторінках історії бухгалтерського обліку

У статті проведено дослідження історичного розвитку оперативного контролю крізь призму еволюції відносин між людьми та громадами в різні часові періоди. Виявлено, що оперативний контроль виник як не усвідомлена потреба людства й трансформувався в одну з основних функцій управління діяльністю підприємств.

Ключові слова: оперативний контроль, управління, історія, еволюція, господарська діяльність.

Постановка наукової проблеми та її значення. Історія є унікальним джерелом, що дає можливість зрозуміти причини виникнення певних понять та необхідність у їх існуванні.

© Мельник К., 2016

Погоджуючись із Х. Р. Хіменесом у тому, що «надо не искать новые пути, не идти вперед, а углубляться», уважаємо, що результати ретроспективних досліджень створюють основу для уточнення теоретичної суті й властивостей оперативного контролю, а також дають змогу вдосконалити практичні прийоми й способи здійснення окремих контрольних процедур й операцій відповідно до сучасних реалій та інформаційних потреб користувачів. У зв'язку із суперечливим розвитком оперативного контролю висловлено низку суперечностей і гіпотез. Науковці проводять дискусії та семінари з питань існування оперативного контролю як окремої форми чи лише прийому господарського контролю.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Вагомий внесок у вивчення його історії здійснено такими вітчизняними й зарубіжними вченими, як Ф. Ф. Бутинець, Н. Г. Виговська, Н. В. Гавришко, В. Мітрофанов, М. С. Пушкар, Р. В. Романів, Я. В. Соколов, Л. О. Сухарева, В. О. Шевчук та ін. Науковці звертали увагу на дослідження критеріїв поділу й меж між окремими етапами виникнення та розвитку оперативного контролю. Особливим внеском учених можна вважати виявлення й виокремлення його специфічних ознак та особливостей, що присутні на всіх стадіях еволюції й дають підставу висловити думку про системність здійснення оперативного контролю.

Однак питання з'ясування основних історичних подій, джерел і фактів, що вплинули на появу й виникнення оперативного контролю, а також його формування як самостійної функції управління та окремої економічної категорії до сьогодні залишається відкритим.

Мета й завдання статті. **Мета розвідки** – провести комплексне дослідження історичного розвитку оперативного контролю, довести гіпотезу про його виникнення як неусвідомленої потреби людства та з'ясувати його в сучасній обліковій науці.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Зародження оперативного контролю відбулося давним-давно, коли з'явилися перші прояви свідомої співпраці людей. Його на початку спонтанне виникнення обумовлене необхідністю в неупереджених та своєчасних даних про забезпеченість населення певними благами на конкретний момент. Ще на ранніх стадіях людських взаємин формується потреба в поточній і якісній інформації про обсяг виробленого (добутого) й спожитого продукту. Виробництво та споживання, що з'явилися при першому поділі праці, вимагали постійного огляду за процесом їх здійснення, оскільки незначні порушення ставили під загрозу життя людей, котрі ними займалися. Задоволення такої потреби сьогодні є аналогом одного з основних завдань оперативного контролю, а саме: перевірка формування виробничих витрат, собівартості та якості продукції. Поява й еволюція оперативного контролю спричинена розвитком суспільно-економічних відносин у різних формах і напрямках. Л. П. Круглікова-Гречанова вважає, що історія будь-якого явища починається там, де з'являються перші ознаки суспільного життя людей [8, с.14]. Н. В. Виговська зауважує, що контроль виник разом із суспільством як необхідна умова спільної праці (господарювання) з видобутку засобів праці [4, с. 11].

При виникненні суспільних відносин існує найпростіша потреба у встановленні деяких норм і порівнянні їх із фактичним станом речей. В. О. Шевчук та І. К. Дрозд зазначають: «Людина реагує на факти, що заважають її існуванню в природному середовищі, усвідомлюючи відмінність між холодом і теплом, уникаючи останнього, між смачним і бридким – прагнучи першого тощо. Організм людини визначає норми її життя – все, що шкідливе, є відхилення, якого треба уникнути» [6, с. 7]. Прототип такого сьогодні – це склад інформаційного забезпечення оперативного контролю, до якого доцільно відносити фактичні, плановані й нормативні відомості про погодні, кліматичні та інші умови господарювання.

Пізніше, у період другого поділу праці, виникає необхідність у достовірному забезпеченні різноманітних даних для процесів обміну й розподілу. Такі запити учасників суспільних відносин задовольнялись у найкоротші терміни, оскільки затримка у своєчасній інформації чи її недостовірність призводила до значних матеріальних і людських (трудових) утрат, пов'язаних із нераціональним використанням результатів виробництва. У сучасних умовах оперативний контроль бере участь у попередженні формування непередбачених витрат та нецільового використання майна.

Коллективна праця забезпечувала населення продукцією першої необхідності, але водночас потребувала точного відображення участі кожного в досягненні результатів. Тому виникає одночасна потреба як в обліку – у формі фіксування певних відомостей, так і в контролі його якості та достовірності. М. С. Пушкар зазначає, що в давні часи облік і контроль господарської діяльності

були нероздільні, тісно взаємопов'язані [9, с. 152]. На цьому наголошував і К. Маркс, який підкреслював, що в первіснообщинних умовах господарський облік як інструмент контролю здійснювався в інтересах громади [12, с. 2]. Отже, оперативний контроль використовує облікову інформацію та одночасно впливає на її якість із метою задоволення потреб власника й прийняття виважених і своєчасних управлінських рішень.

Є. А. Вознесенський зазначає, що виникнення контролю пов'язано з поділом суспільства на антогоністичні класи, із появою держави [5, с. 3]. На нашу думку, саме його розвиток, а не виникнення обумовлювався соціальними традиціями, нормами, правилами поведінки, цілями країни чи панівного класу. Тому на ранніх стадіях еволюції господарських відносин їхні суб'єкти звичайно не ставили перед собою завдань щодо вибору підходів і прийомів здійснення оперативного контролю. Але точна мета та конкретний результат від його проведення обов'язково були їм відомі. Так, Н. Г. Виговська зауважує, що в первісному суспільстві контроль був неусвідомленою потребою, оскільки несвідомо контролювалася правильність розподілу та споживання [4, с. 12]. Контроль сформування як діяльність, що здійснювалася мимоволі. Прототипом такого в сучасних умовах є застосування прийомів логіки, використання досвіду та інтуїції при виконанні оперативного контролю.

Удосконалення загальносуспільних відносин, розширення меж й обсягів виробництва спричинили формування окремих господарств і, як наслідок, – появу та ведення господарської діяльності. Зростання значення контролю в таких умовах підсилювалось. Б. А. Бор'ян стверджує, що не можна допустити відсутності господарського контролю в господарському житті держави й суспільства [1, с. 11]. З'являється потреба в перевірках процесів виробництва та споживання в середині окремих груп осіб із метою уникнення дефіциту певних благ. Виникає необхідність у правильності проведення розрахунків у результаті розподілу й обміну одержаних результатів праці між іншими господарствами, що брали деяку участь у їх виробництві. У результаті виникнення господарського контролю спричинене розвитком відносин власності, урізноманітненням видів діяльності та суспільним прагненням до збереження й раціонального використання власних ресурсів. Н. Г. Виговська зазначає, що із суспільної діяльності контроль перетворився на владні відносини, що виникають із володінням власністю [4, с. 12]. Важливою перспективною для подальшого дослідження еволюції оперативного контролю є той факт, що саме він у часовому проміжку з'явився раніше, ще за існування найпростіших соціальних формацій, і став передумовою становлення господарського контролю. Сьогодні оперативний контроль – складова частина системи господарського контролю, але зростає потреба у визначенні його місця в ній.

Ускладнення й урізноманітнення різних операцій, розрахунків і процедур спричинювали формування методичних прийомів та способів здійснення оперативного контролю. Досліджуючи історію розвитку контролю, М. С. Пушкар, Н. В. Гавришко, Р. В. Романів у книзі «Історія обліку та контролю господарської діяльності» зазначали, що в Древньому Єгипті використовували прибутково-видаткові книги, у яких щоденно фіксували факти надходження й розподілу господарських засобів [9, с. 14]. Такий спосіб дав змогу в будь-який момент порівняти фактичні й облікові дані. Також створено посаду комірника, який ніс повну матеріальну відповідальність за стан і наявність окремих володінь та складав щоденні звіти про витрати. У таких звітах відображали рух цінностей стосовно постачальників і покупців, а попередньо (протягом дня, зміни) статті витрат групували за аналітикою. Я. В. Соколов зауважує, що таким чином формувались основи для появи перших щоденних балансів. Також щоденно проводили звірку щодо складів і «управління ними» [11, с. 29]. Аналогом інформаційного забезпечення оперативного контролю в сучасних умовах є складання й ведення накопичувальних відомостей, журналів за напрямками діяльності відповідно до внутрішніх потреб виробництва, а також касові, товарні та інші звіти. Матеріально-відповідальні особи сьогодні визначені законодавством і включені до суб'єктів оперативного контролю. Зіставлення фактичних і нормативних чи планових показників широко застосовується в сучасній практиці контролю.

В Афінах спеціальні чиновники й контролери здійснювали раптові інвентаризації рухомого та нерухомого майна. Я. В. Соколов зазначає, що в Древньому Римі створено книгу *Adversaria*, призначену для щоденного запису фактів господарського життя [7, с. 19]. Цікавою особливістю є те, що такий документ був чорновим («чорнова книга»), тобто записи в ньому могли бути неточними, із

виправленнями, здійснювалися швидко, відповідно до часу протікання окремих операцій. Перевага своєчасності інформації над її достовірністю в оперативному контролі сьогодні визнана, оскільки лише дані, що можна отримати, швидко дають змогу уникнути небажаних господарських явищ.

Ф. Ф. Бутинець, В. П. Бондар, Н. Г. Виговська, Н. І. Петренко пов'язують розвиток контролю з розвитком суспільства. Н. Г. Виговська зазначає, що необхідність контролю і його роль у господарстві визначалися самим життям цього суспільства [4, с. 14]. Рабовласництво внесло свої корективи в процедуру здійснення оперативного контролю. Доба феодалізму відзначилася розвитком товарно-грошових відносин і товарного виробництва. Крім того, зростання впливу церкви через зосередженість у її руках значних земельних угідь посилювало значення своєчасних перевірок позикових операцій. Тоді відбувається поділ торгівлі на зовнішню й внутрішню, що спричинило рух капіталу та виникнення ризиків, пов'язаних зі здійсненням розрахунків. Тому контроль виконувався для перевірки розрахунків із покупцями, банками, наявністю та рухом капіталу, зміцненням феодальної власності, а також контроль за формуванням доходів і витрат власників та збереженням їхньої власності [3, с. 9–10]. Саме за таких умов починає формуватися наукове підґрунтя обліку й контролю. Про це свідчить видання книг Луки Пачолі, Бенедикта Котрульї, Симона Стевіна, Жака Саварі, Яна Імпіна.

Н. Г. Виговська зауважує: «У надрах феодалізму відбувся ще більш широкий розподіл контролю на зовнішній і внутрішній» [4, с. 14]. Так, виникли нові об'єкти обліку й контролю, а саме раби, кріпаки, «селянські душі». Зростання обсягів господарських операцій, їх ускладнення та неоднорідність вимагали великого числа записів із метою перевірки їх правильності та доречності. Раймонд де Рувер писав, що наявність великої кількості записів дублювального характеру може розглядатися як недосконалий метод забезпечення внутрішнього контролю [8, с. 27]. Отже, розвиток суспільно-економічних відносин за часів феодалізму спричинив усвідомлений поділ контролю на зовнішній і внутрішній. Феодал, намісник чи лихвар добре розуміли, що існують процеси, які потребують повсякчасних оглядів, спостережень, перевірок (кількість рабів, їхня трудова участь, якість праці, раціональність використання ресурсів, своєчасність та повнота оприбуткування результатів діяльності). Крім того, власник знав, що на основі поточної діяльності формується його узагальнений майновий стан. Його оцінка здійснювалася періодично, але виникала потреба в контролі за якістю, справедливістю й неупередженістю її проведення. Таке усвідомлення привело до зародження зовнішнього контролю в Англії та стало передумовою становлення сучасного аудиту у світі. Так виникли дві форми контролю: зовнішній, що, на думку Н. Г. Виговської, охоплював ревізію балансів і звітності стороннім особами, та внутрішній, що засекачував рух і наявність торгового капіталу, кредитні й розрахункові операції між купцями, лихварями, банками, процеси виробництва та приватну власність на засоби виробництва [4, с. 15]. О. А. Петрик пише, що поштовхом до розвитку зовнішнього контролю є «зіткнення інтересів держави і власників торговельних і промислових підприємств: з одного боку, держава прагне до максимального оподаткування доходів, а з іншого – власники суб'єктів господарювання намагаються мінімізувати суми податкових платежів» [10, с. 10]. Поштовхом до становлення й розвитку внутрішнього контролю не можна вважати вплив держави на діяльність суб'єктів господарювання, оскільки остання виникла ще задовго до формування держав. Причина його появи – зіткнення інтересів власника (феодала) і його підлеглих (рабів). Отже, внутрішній контроль з'явився раніше задля забезпечення існування певних господарств і є прототипом сучасного внутрішньогосподарського. Внутрішньогосподарський контроль виконує широкий спектр завдань, починаючи з оперативного повідомлення власника чи інших зацікавлених осіб про зміни та відхилення в діяльності та закінчуючи перевіркою правильності відображення здійснених операцій у регістрах бухгалтерського обліку й звітності. На ранніх стадіях розвитку суспільства він уключає як оперативний, так і наступний контроль. Оперативний виник ще з часів перших суспільних відносин, коли про рабовласництво та феодалізм ще не йшлося. Його окремі елементи (об'єкти, суб'єкти, прийоми, зокрема інвентаризація) з'явилися раніше за інші види контролю. Саме з цього випливає фундаментальний висновок про те, що оперативний контроль – основа виникнення господарського, у тому числі внутрішньогосподарського контролю (рис. 1).

Рис 1. Еволюція оперативного контролю

Характер суспільного ладу та розмаїття форм власності зумовили формування оперативного контролю як особливого виду діяльності. Виникнення й розвиток оперативного контролю не відбулися самостійно. Процес його становлення складний і пов'язаний, насамперед, із розвитком суспільства та суспільно-економічних, пізніше – політичних відносин.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Історичні аспекти еволюції оперативного контролю дали змогу визначити його місце в системі господарського контролю загалом. У результаті хронологічного вивчення різноманітних епох соціально-економічного розвитку, причин зародження й становлення відносин власності, передумов появи та урізноманітнення форм господарювання обґрунтовано, що оперативний контроль виник як неусвідомлена потреба людства при найпростіших суспільних відносинах. Його властивості й специфічні ознаки виявлялися на практиці ще з початком виникнення та еволюції господарських відносин і стали основою для інших видів та форм контролю. Тому оперативний контроль потрібно вважати ядром (невіддільним складником) господарського й внутрішньогосподарського контролю зокрема, що забезпечує високу якість їх проведення та вимагає врахування при подальших дослідженнях і вдосконаленнях його організаційно-методичних основ.

Джерела та література

1. Борьян Б. А. Государственный контроль в СРСР и Западной Европе / Б. А. Борьян – М. : [б. и.], 1928.
2. Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський управлінський облік : підруч. для студ. вузів спец.і «Облік і аудит» вищих навальних закладів / Ф. Ф. Бутинець. – 3-тє вид. доповн. і переробл. – Житомир : ЖІТІ, 2005. – 480 с.
3. Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве : учеб. пособие / [Д. М. Фесенко, М. Я. Штейнман, И. В. Атрощенко]. – Киев : Выща шк.; Гл. изд-во, 1987. – 360 с.

4. Виговська Н. Г. Господарський контроль в Україні: теорія, методологія, організація : монографія / Н. Г. Виговська. – Житомир : ЖДТУ, 2008. – 532 с.
5. Вознесенський Є. А. Финансовий контроль в СССР / Є. А. Вознесенський. – М. : Юрид. л-ра, 1973. – 134 с.
6. Дрозд І. К. Державний фінансовий контроль : навч. посіб. / І. К. Дрозд, В. О. Шевчук – К. : ТОВ «Імекс – ЛТД», 2007. – 304 с.
7. Пачоли Лука. Трактат о счетах и записях / изд. подгот. Я. Соколов. – М. : Финансы и статистика, 1983. – 286 с.
8. Петрик О. А. Аудит: методологія і організація : монографія / О. А. Петрик. – К. : КНЕУ, 2003. – 260 с.
9. Пушкар М. С. Історія обліку і контролю господарської діяльності : навч. посіб. / М. С. Пушкар, Н. В. Гавришко, Р. В. Романів. – Тернопіль : Карт-бланк, 2003. – 223 с.
10. Раймонд де Рувер. Как возникла двойная бухгалтерия / Раймонд де Рувер. – М. : Госфиниздат, 1958.
11. Соколов Я. В. Теория бухгалтерского учета: необходимость и особенность / Я. В. Соколов // Бухгалтерский учет. – 1996. – №1. – С. 33–36.
12. Шерр И. Ф. Бухгалтерия и баланс / И. Ф. Шерр. – М. : Экон. жизнь, 1925. – 575 с.

Мельник Екатерина. От общественной потребности к функции управления: эволюционное развитие оперативного контроля. В статье проводится исследование исторического развития оперативного контроля сквозь призму эволюции отношений между людьми и общинами в разные временные периоды. Выявлено, что оперативный контроль возник как осознание необходимости человечества и трансформировался в одну из основных функций управления деятельностью предприятий. Обосновано, что оперативный контроль возник как неосознанная потребность человечества при простейших общественных отношениях. Его свойства и специфические признаки проявлялись на практике еще с началом возникновения и эволюции хозяйственных отношений и стали основой для других видов и форм контроля. Поэтому оперативный контроль следует считать ядром (неотделимой составляющей) хозяйственного и внутривозвращенного контроля в частности, что обеспечивает высокое качество их проведения

Ключевые слова: оперативный контроль, управление, история, эволюция, хозяйственная деятельность.

Melnyk Kateryna. From Social Needs to the Functions of Management: Evolution of Operational Control. The article studies the historical development of operational control in the light of the evolution of the relationship between people and communities in different time period. Revealed that operational control has emerged as not understanding the needs of humanity and transformed into one of the main functions of management of enterprises. Its properties and specific characteristics manifest in practice since the beginning of the emergence and evolution of economic relations and the basis for other types and forms of control. Operational control should be considered a core (integral part) business and internal control including providing high quality of their

Key words: operational control, management, history, evolution and economic activity.

УДК 657.474.5

Мирослава Кулинич – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Вибір методу обліку витрат і системи калькулювання та їх вплив на результат діяльності

У статті досліджено вплив методів обліку витрат та калькулювання на результати діяльності як один з інструментів забезпечення гнучкого господарювання. Розглянуто, як на прикладі використання традиційного методу обліку витрат і калькулювання (позамовний) та нетрадиційного (методу-ABC) можна оцінити результати роботи підприємства, а в подальшому – прийняти рішення щодо вибору випуску продукції.

Згруповано фактори, що спонукають до вибору того чи іншого методу обліку витрат і калькулювання.

Підприємство обирає найоптимальніший метод, специфіку та особливості якого відображають у послідовності процесів обліку витрат виробництва й формування собівартості готової продукції.

Ключові слова: метод обліку витрат, калькулювання, результат, прибуток, витрати, доходи, собівартість, продукція.

Постановка наукової проблеми та її значення. Результати діяльності підприємства напряму залежать від отриманих доходів і понесених витрат. Облік у широкому розумінні повинен не лише забезпечити інформацією щодо визначення результату роботи, але й розробити раціональну систему збору та опрацювання інформації, тобто запропонувати найбільш оптимальний спосіб пізнання об'єктів дослідження.

Щодо розрахунку фінансового результату періоду, то результат напряму залежатиме від того, як повно й системно ми сформуємо доходи та витрати. А це є не що інше, як вибір оптимально ефективного методу обліку витрат і доходів.

Методи обліку витрат на виробництво й калькулювання собівартості, методи обліку доходів належать до сфери наукових досліджень та об'єднують сукупність способів і прийомів, що дають змогу ефективно і якісно виконувати облікові завдання щодо цих доходів та витрат. Ці способи й прийоми складаються з такої низки облікових процедур, як документування, систематичне та послідовне відображення витрат і доходів, визначення фактичної собівартості продукції, а також порядок віднесення витрат на одиницю продукції.

Мета статті – обґрунтування вибору методу обліку витрат і системи калькулювання та їх вплив на результат діяльності, а також розроблення пропозицій щодо вибору найоптимальнішого методу обліку витрат для оцінки фінансового результату.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Протягом багатьох років одним із дискусійних питань вітчизняних науковців є визначення взаємозв'язку методів обліку витрат і методів калькулювання. Вагомий внесок у розв'язання цієї проблеми зробили В. А. Дерій, Т. П. Карпова, М. Б. Кулинич, В. Ф. Палій, Ю. С. Цал-Цалко, Л. М. Чернелевський, М. Г. Чумаченко та ін.

Сьогодні в обліковій практиці досить неоднотайними є думки вчених щодо спільних і відмінних ознак методів обліку витрат та методів калькулювання собівартості.

Постає питання: чи повинні методи обліку витрат і калькулювання визначатися як єдине ціле, чи вони підлягають окремим класифікаціям, який існує між ними взаємозв'язок.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У сукупності наукових розробок у сфері дослідження калькулювання собівартості продукції та методів обліку витрат можна виокремити два принципові підходи:

- 1) методи обліку витрат та методи калькулювання собівартості – це нетотожні поняття;
- 2) методи обліку витрат на виробництво повною мірою підлеглі цілям калькулювання собівартості, тому ці поняття нерозривні та повинні розглядатися в комплексі.

Прихильники першого підходу вважають, що облік витрат і калькулювання потрібно розглядати відокремлено, тому розрізняють методи обліку витрат та калькулювання, які виконують різні функції. Зокрема, проф. В. Ф. Палій зазначає, що метод обліку витрат повинен характеризувати з необхідною повнотою й деталізацією процес їх виникнення та порядок формування в конкретному виробничому процесі, а метод калькулювання – це «сукупність способів аналітичного обліку витрат на виробництво за калькуляційними об'єктами та прийомів обчислення собівартості калькуляційних одиниць». Науковець послідовно підкреслює відмінності обліку витрат і калькулювання, а отже, і їх методів (табл. 1) [1, с. 163].

Таблиця 1

Методи обліку витрат та калькулювання

Метод обліку витрат – способи відображення, групування та систематизації інформації про витрати, які виникли в процесі досягнення поставлених цілей і забезпечують досягнення поставленої мети.	Метод калькулювання – способи розподілу витрат підприємства за встановленими статтями калькуляції для визначення собівартості певних видів або груп продукції.
--	---

Калькуляція продукції – це лише один із кінцевих результатів обліку витрат на виробництво. Але є й інші, не менш важливі моменти, про що свідчить перелік показників, отриманих у процесі обліку витрат на виробництво [2, с. 196].

Прихильники другого підходу дотримуються думки про єдність і нероздільність методів обліку витрат та калькулювання собівартості продукції. Т. П. Карпова вважає, що важливим моментом системи управлінського обліку є розгляд процесу обліку витрат на виробництво й калькулювання продукції як єдиного облікового процесу, зв'язаного з обліком виготовленої продукції. При цьому вибір об'єктів обліку витрат визначає систему показників внутрішньої звітності, періодичність складання звітних калькуляцій для різних цілей управління [3, с. 75]. Виокремлено три методи обліку й калькулювання собівартості продукції: нормативний, попередільний і позамовний. Такої думки дотримується також Ю. С. Цал-Цалко, який відзначає, що в господарській діяльності суб'єктів господарювання найбільш часто трапляються чотири методи аналітичного формування витрат за калькуляційними об'єктами – позамовний, попередільний, попроцесний (простий) і нормативний [4, с. 259].

Вітчизняні нормативні документи (Методичні рекомендації з формування собівартості продукції, ПСБО 16) не дають чіткого розуміння відмінностей методів обліку витрат і методів калькулювання собівартості продукції, хоча й не регламентують ведення управлінського обліку на підприємстві.

Ми дотримуємося думки, що облік витрат і калькулювання – це єдиний процес, який складається з двох взаємопов'язаних етапів:

- I – організація аналітичного обліку витрат і розподілу витрат на виробництво продукції між об'єктами обліку;

- II – калькулювання собівартості, що включає розрахунки з визначення собівартості продукції загалом та одиниць продукції зокрема.

На основі методів обліку витрат підприємство обирає метод калькулювання. Проте основною проблемою цих методів є те, що вони здебільшого є теоретичним плануванням прибутку й не можуть досить чітко сформувати собівартість.

Сучасні методи обліку витрат і калькулювання собівартості продукції можна розділити на дві групи [5, 107]:

- традиційні – ті, які використовуються у вітчизняній обліковій практиці протягом десятиліть (позамовний, попроцесний, попередільний, нормативний);

- запозичені – тобто сформовані та розвинуті в інших країнах світу, оскільки в Україні стали відомими лише на початку 90-х, а сьогодні використовуються на тих підприємствах, які зорієнтовані на європейські стандарти, експорт, співпрацю із зарубіжними партнерами або на іноземних інвесторів (стандарт-кост, директ-кост, точно в зазначений термін, за видами діяльності ABC-метод, (на рівнях одиниці продукції, партії виробів, виду продукції, підприємства загалом), функціонально-вартісний аналіз, таргет-кост).

Знову ж таки цей поділ досить умовний, оскільки нормативний метод і стандарт-кост мають багато спільних рис [6; 7].

Отже, для різних цілей у системі управлінського обліку застосовують різні методи обліку витрат на виробництво й калькулювання. Розглянемо, як на прикладі використання традиційного методу обліку витрат і калькулювання (позамовний) та нетрадиційного (методу-ABC) оцінюємо результати роботи підприємства, а в подальшому приймаємо рішення щодо вибору випуску продукції.

Визначення собівартості продукції при позамовному методі обліку витрат й калькулювання собівартості продукції здійснюється за два етапи:

- 1) визначення прямих витрат і віднесення їх на собівартість конкретних видів продукції;
- 2) розподіл непрямих витрат на об'єкти калькулювання.

Непрямі витрати розподіляються в такій послідовності:

- обираємо об'єкт калькулювання, на який розподіляються непрямі витрати (окремих продукт, група продуктів, центр відповідальності);

- обираємо базу розподілу (основна заробітна плата, відпрацьовані машинами машино-години, прямі витрати, прямі матеріальні витрати, кошторисні витрати, обсяг виробництва продукції, ринкові ціни, тощо);

- розраховуємо коефіцієнт розподілу (ставка);

- обчислюють накладні, що підлягають віднесенню на об'єкт обліку.

Упровадження методу ABC передбачає облікування витрат і калькулювання собівартості продукції за принципово новим підходом – за типами робочих операцій (видом діяльності, роботами,

функціями) на рівні одиниці продукції, партії виробів, виду продукції та підприємства загалом. Цей метод буде ефективним у випадку, якщо в собівартості продукції значну питому вагу займають непрямі накладні витрати.

Застосовуючи цей метод, підприємство поділяє свою діяльність на згрупований набір операцій, який потрібний для проведення калькулювання. Спочатку групуємо накладні витрати в однорідні сукупності за чинниками. А на другому етапі визначаємо ставки розподілу й відносимо накладні витрати на центри витрат (рис. 1).

Рис 1. Калькулювання на основі діяльності

Розглянемо підприємство, яке випускає два види продукції, при застосуванні традиційного методу обліку витрат і калькулювання таким чином проводить розрахунок результату звітного періоду за видами продукції (табл. 1) та на основі цього приймає рішення щодо подальшого виробництва продукції.

Вихідні дані. Виробництво продукції «Альфа» є дрібносерійним, а виробництво продукції «Омега» – масовим. Накладні витрати за звітний період 11 600 грн розподіляються за видами продукції пропорційно до обраної бази розподілу (прямі виробничі витрати).

Таблиця 2

Звіт про фінансові результати за видами продукції під час використання традиційної системи обліку й калькулювання

№ з/п	Назва показника	Продукція «Альфа»	Продукція «Омега»
1	Ціна реалізації одиниці продукції	20 000	12 000
2	Прямі виробничі витрати на одиницю продукції	8000	5100
3	Непрямі витрати на одиницю продукції	7085	4515
4	Собівартість реалізації одиниці продукції	15085	9615
5	Прибуток на одиницю продукції	4915	2385
6	Рентабельність продажу, %	24,6	19,87

На основі розрахунку прийнято рішення про те, що продукція «Альфа» є рентабельнішою, а отже, потрібно збільшити її випуск, а випуск продукції «Омега» – скоротити.

Але прийняття такого рішення потребувало додаткового обґрунтування й тому доцільно провести розрахунки щодо визначення результату роботи із застосуванням АВС-методу.

Для цього деталізуємо інформацію про непрямі витрати, про чинники витрат тощо (табл. 3–6).

Таблиця 3

Деталізація непрямих витрат за статтями

№ з/п	Стаття витрат	Сума, грн
1	Загальновиробничі витрати:	5600
	• на обслуговування обладнання	2500
	• на організацію та управління виробництвом	3100
2	Адміністративні витрати	1800
3	Витрати на збут	4200
	Загалом непрямі витрати на одиницю продукції «Альфа» й «Омега»	11 600

Таблиця 4

Додаткова інформація за видами продукції

Вид	Кількість переналагоджень обладнання	Кількість укладених угод
Продукція «Альфа»	40	120
Продукція «Омега»	5	20

Таблиця 5

Групування статей непрямих витрат з чинниками розподілу витрат

№ з/п	Стаття непрямих витрат	Чинник розподілу витрат
1	Витрати на обслуговування обладнання	Кількість переналагоджень (40+5)
2	Витрати на організацію та управління виробництвом	Прямі виробничі витрати (8000+5100)
3	Адміністративні витрати	Прямі виробничі витрати (8000+5100)
4	Витрати на збут	Кількість укладених угод (120+20)

Таблиця 6

Порядок розподілу непрямих витрат за видами продукції

№ з/п	Показник	Розрахунок коефіцієнта	Продукція «Альфа»	Продукція «Омега»	усього
1	Витрати на обслуговування обладнання	$2500/45=55,56$	2223	277	2500
2	Витрати на організацію та управління виробництвом	$3100/13100=0,213$	1893	1207	3100
3	Адміністративні витрати	$1800/13100=0,1374$	1100	700	1800
4	Витрати на збут	$4200/140=30$	3600	600	4200
	Разом		8816	2784	11 600

Провівши розподіл непрямих витрат відповідно до типу робочих операцій, складемо прогнозний звіт про фінансові результати, який дасть змогу оцінити альтернативне управлінське рішення.

Таблиця 7

Прогнозний звіт про фінансові результати складено на основі використання методу-АВС

№ з/п	Показник	Продукція «Альфа»	Продукція «Омега»
1	Ціна реалізації одиниці продукції	20 000	12 000
2	Прямі виробничі витрати на одиницю продукції	8000	5100
3	Витрати на обслуговування обладнання	2223	277
4	Витрати на організацію та управління виробництвом	1893	1207
5	Адміністративні витрати	1100	700
6	Витрати на збут	3600	600
7	Непрямі витрати на одиницю продукції	8816	2784
8	Собівартість реалізації одиниці продукції	16 816	7784
9	Прибуток на одиницю продукції	3184	4116
10	Рентабельність продажу, %	15,9	34,3

Порівняльна таблиця проведених розрахунків щодо результатів діяльності із застосуванням традиційного методу обліку витрат (позамовний метод обліку фактичних витрат) і ABC-методу

№ з/п	Показник	Продукція «Альфа»		Продукція «Омега»	
		традиційний метод обліку витрат і калькулювання	ABC-метод	традиційний метод обліку витрат і калькулювання	ABC-метод
1	Ціна реалізації одиниці продукції	20 000	20 000	12 000	12 000
2	Прямі виробничі витрати на одиницю продукції	8000	8000	5100	5100
	Витрати на обслуговування обладнання		2223		277
	Витрати на організацію та управління виробництвом		1893		1207
	Адміністративні витрати		1100		700
	Витрати на збут		3600		600
3	Непрямі витрати на одиницю продукції	7085	8816	4515	2784
4	Собівартість реалізації одиниці продукції	15 085	16 816	9615	7784
5	Прибуток на одиницю продукції	4915	3184	2385	4116
6	Рентабельність продажу, %	24,6	15,9	19,87	34,3

Отже, результати розрахунків, наведені в табл. 8, виявилися повністю протилежними відносно результатів попередніх розрахунків, унаслідок чого прийнято неправильне стратегічне рішення щодо формування продуктового портфеля. Причиною результатів отриманих на основі різних методів калькулювання собівартості стали різні підходи до розподілу накладних витрат. А різні результати спричиняють різні управлінські рішення й можуть мати негативні наслідки.

Найважливіше в прийнятті рішення щодо калькулювання на основі діяльності є встановлення взаємозв'язку між видом діяльності та чинником витрат.

Таблиця 9

Взаємозв'язок між видом діяльності і чинником витрат

Вид діяльності	Чинник витрат
Діяльність на рівні одиниці продукції	
Розкрій матеріалів	Машино-години
Обробка сировини	Людино-години
Забезпечення виробництва (пар, електроенергія)	Кількість продукції
Діяльність на рівні партії виробів	
Зберігання матеріалів	Маса матеріалів
Складання графіка виробництва	Кількість технічних стадій
Налагодження обладнання	Кількість налагоджень
Діяльність на рівні окремого виду продукції	
Контроль якості	Кількість (тривалість перевірок)
Комплектація продукції	Кількість деталей
Проектування виробництва	Час проектування
Діяльність на рівні підприємства	
Освітлення приміщень	Кількість ламп
Навчання персоналу	Час навчання
Утримання приміщень	Площа приміщень

Фактори, що спонукають до вибору того чи іншого методу управління витратами:

- організаційна структура управління виробництвом;
- тип виробництва, його складність, характер технологічного процесу;
- номенклатура продукції, що випускається;

- тривалість виробничого циклу;
- наявність незавершеного виробництва.

Можна зробити **висновки**, що, урахувавши ці фактори, підприємство обирає найоптимальніший метод, специфіку та особливості якого відображено в послідовності процесів обліку витрат виробництва й формування собівартості готової продукції.

Джерела та література

1. Палій В. Ф. Теорія бухгалтерського обліку / В. Ф. Палій, Я. В. Соколов. – М. : Фінанси і статистика, 2004. – 279 с.
2. Палій В. Ф. Основы калькулирования / В. Ф. Палій. – М. : Финансы и статистика, 1987. – 288. с. : ил.
3. Карпова Т. П. Управленческий учет : учеб. для вузов / Т. П. Карпова. – М. : ЮНИТИ, 2000. – 350 с.
4. Цал-Цалко Ю. С. Витрати підприємства : навч. посіб / Ю. С. Цал-Цалко. – К. : ЦУЛ, 2002. – 656 с.
5. Дерій В. А. Витрати і доходи підприємств у системі обліку та контролю : монографія / В. А. Дерій. – Тернопіль : ТНЕУ, «Економічна думка» 2009. – 272 с.
6. Кулинич М. Б. Взаємозв'язок методів калькулювання і методів обліку витрат у вітчизняній і міжнародній обліковій практиці / М. Б. Кулинич, В. В. Фреюк ; Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет / Агросвіт. – Дніпропетровськ, 2014. – № 7– С. 63–67.
7. Кулинич М. Б. Облік і аналіз в системі управління собівартістю продукції (на прикладі підприємств хімічної промисловості) : дис. ... канд екон наук / М. Б. Кулинич. – К., 2006.

Мирослава Кулинич. Выбор метода учета расходов и системы калькулирования и их влияние на результат деятельности. В статье исследуется влияние методов учета расходов и калькулирования на результаты деятельности как один из инструментов обеспечения гибкого ведения хозяйства. Рассматривается, как на примере использования традиционного метода учета расходов и калькулирования (показаний) и нетрадиционного (метода-ABC) можно оценить результаты работы предприятия, а в дальнейшем принять решение относительно выбора выпуска продукции. Выбор того или другого метода учета расходов и калькулирования проводится на основании сгруппированных факторов.

Предприятие избирает самый оптимальный метод, специфика и особенности которого отображаются в последовательности процессов учета расходов производства и формирования себестоимости готовой продукции.

Ключевые слова: метод учета расходов, калькулирования, результат, прибыль, расходы, доходы, себестоимость, продукция.

Myroslava Kulynych. A Choice of Method of Account of Charges and System of Calculation and Their Influence are on the Result of Activity. In the article influence of methods of account of charges and calculation is investigational on the results of activity, as one of instruments of providing of flexible manage. It is considered as on the example of the use of traditional method of account of charges and calculation and unconventional it is possible to estimate job of enterprise performances, and in future to make decision in relation to the choice of producing of products. Factors that induce to the choice of that or other method of account of charges and calculation are grouped.

An enterprise elects the most optimal method, specific and the features of that are represented in the sequence of processes of account of charges of production and forming of prepared unit cost.

Key words: method of account of charges, calculation, result, income, charges, profits prime price, products.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЖУРНАЛІ «ЕКОНОМІЧНИЙ ЧАСОПИС СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ»

Рукопис потрібно надсилати в електронному варіанті в режимі .doc версії Word 1997–2007 pp. та роздрукованому варіанті, завіреному підписом автора, на адресу редколегії. Назви файлів (латиницею) ПОВИННІ відповідати прізвищу автора (retrenko.doc.). Текст публікації (**від 8 до 12 сторінок формату А 4**) повинен бути відредагований автором.

Послідовність структурних елементів статті: ліворуч – УДК (кегель 12), у наступному рядку праворуч – **ім'я та прізвище автора** (напівжирний шрифт, кегль 12), **посада, місце роботи**. Через рядок – **назва статті** (напівжирний шрифт, кегль 14).

Після назви статті через один рядок потрібно подати **анотацію** (250–300 знаків) та **ключові слова** (5–6 слів чи словосполучень) українською мовою (або мовою статті) (кегель 12, слово «анотація» не пишеться).

Через рядок – **основний текст**, далі після основного тексту, зробивши інтервал в один рядок, поміщаємо список **Джерела та література** (кегель 12), через рядок після цього – розширені анотації статті російською й англійською мовами (кожна не менше 850 знаків) разом із зазначенням імені та прізвища автора й перекладом назви та ключових слів. Переклад англійською мовою повинен бути професійний.

Вимоги до набору статті. Основний текст рукопису потрібно друкувати через інтервал 1,5 без перенесень, 14 кеглем, шрифт – Times New Roman. Параметри сторінки: ліве поле – 2,5 см, праве – 1,5 см, верхнє та нижнє – 2 см. Абзацний відступ – 1,25 см (прохання не створювати абзацний відступ за допомогою клавіші Tab і знаків пропуску).

Обов'язкове розрізнення знаків дефіс (-) та тире (–), а також використання лапок такого формату: «» («текст»).

Виділення фрагмента тексту можливе курсивом (підкреслення не допускаються).

Бібліографічні посилання потрібно оформляти так: на одне джерело – [1, с. 4], на кілька джерел – [4, с. 55; 10, с. 15]. Можливе посилання й без зазначення сторінки, якщо йдеться про джерело загалом.

Стаття повинна містити такі положення:

- постановка наукової проблеми та її значення;
- аналіз досліджень цієї проблеми;
- мета й завдання статті;
- виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження;
- висновки та перспективи подальшого дослідження.

Назву рисунка розміщують після самого рисунка, під ним (зліва) – слово «рис. №» виділяється напівжирним прямим; назва рисунка – світлим курсивом.

Використовуючи таблиці, саме слово «Таблиця» потрібно розмістити справа й виділити курсивом; нижче (у центрі) – назву таблиці прямим напівжирним шрифтом. Таблиці нумеруйте арабськими цифрами.

Через один рядок після основного тексту – **Джерела та література**, розширені анотації російською та англійською мовами. Над анотаціями потрібно зазначити ім'я й прізвище автора, назву статті російською та англійською мовами, під анотаціями – ключові слова. Оформляти бібліографію потрібно згідно з «Бюлетенем ВАК України» № 3, 2008 р., ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

До статті на окремому аркуші потрібно додати інформацію про автора (українською, російською чи англійською мовами):

- прізвище, ім'я, по батькові;
- науковий ступінь, місце роботи, посада;
- домашня адреса (або ж адреса для листування), e-mail, мобільний чи робочий телефон.

Аспіранти та здобувачі подають рецензію. Редакційна колегія журналу залишає за собою право рецензувати, редагувати та проводити відбір статей. Для досягнення більшої об'єктивності оцінки наукового змісту статей також проводиться незалежне конфіденційне рецензування (без зазначення прізвищ авторів і рецензентів). Відхилені рукописи авторам не повертають.

Статті, оформлені з порушенням вимог, не розглядатимуться.

Відповідальність за достовірність фактів, посилань, власних імен, а також правильність перекладу покладено на автора статті.

Матеріали буде надруковано мовою оригіналу (українською, російською, англійською).

Матеріали, опубліковані в журналі, відображають погляди авторів, які не завжди збігаються з позицією редакційної колегії.

Електронний варіант надсилати на ел. адресу econom.faculty@gmail.com

Відповідальний секретар Кулинич Мирослава Богданівна (із запитаннями звертайтеся за тел. 066-960-53-61).

**REQUIREMENTS TO THE COMPLETION OF THE ARTICLES TO THE COLLECTION
OF JOURNAL «ECONOMIC JOURNAL OF LESIA UKRAINKA EASTERN EUROPEAN
NATIONAL UNIVERSITY»**

Manuscripts are to be sent in electronic format in doc. mode Word 1997–2007 as well as in printed version, attested by the author's signature. Names of the files (Roman alphabet) are to correspond to an author's surname (Petrenko. doc.). The text of publication (**from 8 to 12 pages in A4**) is to be edited by the author.

Sequence of structural elements of the article: on the left – UDC (12 point), in the next line on the right – author's name and surname (semibold, 12 point), **position, place of employment**. With an interval of a line is **the title of the article** (semibold, 14 point).

After the title of the article **abstract** (250–300 signs) and **key words** (5–6 words or word combinations) in Ukrainian or in the language the article is written (12 point, the word 'annotation/abstract/summary' is not to be written) is to be given.

With an interval of a line is **the main body of the text**, then with an interval of the main text are **Sources and literature** (12 point), with an interval of a line is broadened version of the annotation in Russian and English (850 signs) taking into consideration the author's name and surname, translation of the topic and key words. English translation is to be proficient.

Requirements to the article typesetting

The main text of the manuscript should be printed in spacing 1,5, without hyphenation, 14 point, font – Times New Roman. Page settings: left margin – 2,5 cm, right – 1,5 cm, top and bottom – 2 cm, Paragraph indent – 1,25 cm (please do not make paragraph indentation with the help of TAB button and space symbols).

Differentiation between hyphen (-) and dash (–) and the usage of such quotation marks: «» («text») are obligatory.

To emphasize some part of the text it is to be italicized (underscore is not allowed).

Bibliographical references in the text are to be given in square brackets with indication of sequence number and page [1, p. 4] if there is only one source, if more – [4, p. 55; 10, p. 15] or without page indication if the whole work is mentioned [1].

Such elements are obligatory in the article:

- statement of the research problem and its significance;
- analysis of the studies of the problem;
- article purpose and objectives ;
- the main issues statement and the obtained results grounding;
- conclusions and prospects for further research.

Figure captions are placed after the picture under it (on the left), the word «*fig. No.*» should be in bold italic and the name of the picture – bold font.

When using the tables the word «table» itself is to be placed on the right and highlight in bold italics and below (in the centre) the name of the table should be given in bold font. Numerate tables in Arabic numerals.

With an interval of a line after the main text Sources and literature, broadened version of the annotation in Russian and English is to be placed. Over the annotations the first and last name of the author, title of the article in English and Russian are to be notified and under the annotations – keywords are to be mentioned. Bibliography is to be arranged in accordance with the valid Ukrainian standards published in the «Bulletin of HAC of Ukraine» № 3, 2008, DSTU GOST 7.1:2006.

Information about the author is to be attached to the article on the separate sheet of paper. (in Ukrainian, Russian and English languages):

- surname, name, patronymic;
- scientific degree, academic status, place of work and position;
- address for correspondence, e-mail, telephone number;

Postgraduates and researchers who do not have scientific degree should present opinion-recommendation.

From the scientific supervisor which is attested with a seal of an institution where the person works.

Journal Editorial Board preserves the right to review, edit and select articles.

In order to reach better objectivity of the scientific article content Editorial Board subject the article to additional independent confidential review (without mentioning the surnames of authors and reviewers). Declined manuscripts are not returned to the authors.

Articles which are formalized with requirements' breakings will be not published.

The author is responsible for facts verification, references, proper names and translation accuracy.

The articles are to be published in the language of the original copy of the article.

Articles published in the journal reflect authors' views and can be different from Editorial Board's points of view.

Manuscripts in electronic format are to be sent to this e-mail econom.faculty@gmail.com

Executive Secretary is Myroslava Kulynych, PhD in Economics, Associate Professor.

(tel. No 066-960-53-61).

Наукове видання

**Економічний часопис
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки**

Журнал видається з 2015 року

№ 3 (7)

2016

Редактор і коректор *Г. О. Дробот*
Технічні редактори: *І. В. Захарчук, Л. І. Лавренчук*

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21451-11251Р від 25.06.2015 р.

Сайт журналу: echas.eeuni.edu.ua

Формат 60×84¹/₈. Обсяг 14,88 обл. вид. арк., 15,81 ум.-друк. арк. Наклад 100 пр. Зам. 484.

Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, вул. Винниченка, 28, інститут економіки та менеджменту Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Тел. (0332) 24-89-78. Ел. адреса: econom.faculty@gmail.com.

Засновник і видавець – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
(43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13).

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України ДК № 4513 від 28.03.2013 р.

Виготовлювач – Вежа-Друк (м. Луцьк, Винниченка, 14, тел (0332)-29-90-65)

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.